

STUDIA THEOLOGICA
ET HISTORICA ARADENSIA
anul III nr. 3, 2021

CERINȚE / REQUIREMENTS

Autorii își asuma responsabilitatea pentru conținutul articolelor.
Studiile nepublicate nu sunt returnate.

The authors assume responsibility for the contents of the articles.
The unpublished studies are not returned.

STUDIA THEOLOGICA
ET HISTORICA
ARADENSIA

STUDIA THEOLOGICA
ET HISTORICA
ARADENSIA

Orice corespondență se va adresa:

FACULTATEA DE TEOLOGIE
310096 ARAD, Strada Academiei
Teologice Nr. 9,
Tel/Fax: 0040-257-285855

Any correspondence will be sent
to the following address:

FACULTATEA DE TEOLOGIE
310096 ARAD, Strada Academiei
Teologice Nr. 9,
Tel/Fax: 0040-257-285855

Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad
Centrul de Studii Teologice-Istorice și de Prognoză
Pastoral-Misionară al Facultății de Teologie Ortodoxă din Arad

STUDIA THEOLOGICA ET HISTORICA ARADENSIA

Editura Universității „Aurel Vlaicu”
ARAD

an III nr. 3, 2021

Președinte de onoare

IPS Dr. Timotei Seviciu, Arhiepiscopul Aradului

Vice-Președinte

PS Conf. Dr. Emilian Crișanul, Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Aradului

Redactor șef

Pr. Prof. Dr. Cristinel Ioja

Colegiul Academic

Acad. Prof. Dr. Ioan-Aurel Pop (Academia Română), Prof. Dr. Ioan Bolovan (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, Membru corespondent al Academiei Române); Pr. Prof. Dr. Mihai Săsăujan (Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”, București); Pr. Prof. Dr. Ion Vicovan (Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae”, Iași); Pr. Prof. Dr. Florin Dobrei (Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea”, Arad); Pr. Prof. Dr. Ioan Tulcan (Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea”, Arad); Pr. Prof. Dr. Constantin Rus (Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea”, Arad); Pr. Prof. Dr. Vasile Vlad (Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea”, Arad)

Redactori

Pr. Lect. Dr. Filip Albu

Pr. Conf. Dr. Caius Cuțaru

Pr. Conf. Dr. Lucian Farcașiu

Pr. Lect. Dr. Adrian Murg

Pr. Lect. Dr. Ștefan Negreanu

Secretari de redacție

Protos. Lect. Dr. Nicolae Tang

Arhid. Lect. Dr. Tiberiu Ardelean

DTP Toma S. Muntean

Editura Universității „Aurel Vlaicu” Arad

ISSN 2668-8387

ISSN-L 2668-8387

CUPRINS

EDITORIAL	7
Pr. Prof. Univ. Dr. Cristinel Ioja Recursul la memoria istoriei. Clădirea Institutului Teologic-Pedagogic din Arad 1886-2021	7
STUDII	11
Pr. Prof. Univ. Dr. Ioan Moldoveanu Secularizarea averilor bisericești din Principate. Reacții bisericești națio- nale și internaționale în preajma secularizării (1860-1865)	11
Pr. Lect. Univ. Dr. Emilian-Iustinian Roman Arta bisericească de la legislația canonică la actualitatea românească	55
Pr. Lect. Univ. Dr. Radu Tascovici Episcopul Ilarion Gheorghiadis al Argeșului și revoluția lui Tudor Vla- dimirescu	67
Prof. Univ. Dr. Mircea Măran Familia Diaconovici și românii din Srediștea Mare	79
Pr. Conf. Univ. Dr. Ovidiu Panaite, Monah Dumitru Fărcaș-Bărăian Protomonahismul siriatic. <i>Preoția inimii</i> la Afraat și <i>Qyama</i> la Sfântul Efrem	88
Pr. Prof. Dr. Cristinel Ioja Preotul Ilarion V. Felea. Pastorație și misiune în Parohia Arad Șega ...	104
Pr. Prof. Univ. Dr. Florin Dobrei Repere ale monahismului hunedorean actual	140
Pr. Conf. Univ. Dr. Lucian Farcașiu Comunitățile de credincioși ortodocși români din vecinătatea și din afara granițelor țării. Istorie, evoluție, activitate misionară, organizare canonică și pastorală	162

RECENZII	189
----------------	-----

Pr. Dr. Pavel Vesa, *Arhimandritul Patrachie Popescu (1809-1862): după documente, manuscrise, corespondență*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2019, ISBN 978-606-9052-06-8, 277 pp. (Drd. Alin-Florin Ciotea) 189

Arhim. dr. Dosoftei Șcheul, *Slujirea misionară a Mitropolitului Iosif Naniescu*, Colecția „Episteme”, nr. 42, Editura Doxologia, Iași, 2020, ISBN 978-606-666-944-3, 360 pp. (Protos. Lect. Univ. Dr. Nicolae M. Tang) 192

«Cu iubire tandră, Elisabeta» «Mereu al tău credincios, Carol» *Corespondența perechii regale*. Ediție de Silvia Irina Zimmermann și Romanița Constantinescu, Volumul I. 1869-1888, Humanitas 2020, 374 p. și Volumul II. 1889-1913, Humanitas 2021, 428 pp. (Pr. Lect. Univ. Dr. Ștefan Negreanu) 195

ANEXĂ FOTOGRAFICĂ	201
-------------------------	-----

EDITORIAL

RECURSUL LA MEMORIA ISTORIEI. CLĂDIREA INSTITUTULUI TEOLOGIC-PEDAGOGIC DIN ARAD 1886-2021

Una dintre emblemele învățământului teologic arădean, care au rezistat vicisitudinilor istorice este clădirea Institutului Teologic-Pedagogic din Arad, spațiu care a găzduit formarea a zeci de generații de teologi, care a servit valorilor umanitare în timpul celui de-al doilea război mondial sau formării elevilor în timpul regimului comunist. Începând cu anul 1996, după căderea comunismului, teologia arădeană reîntră în istoricul spațiu al identității ei, în care s-au format și continuă să se formeze generații de teologi și slujitori ai Bisericii.

În aprilie 1885 s-a întrunit Sinodul eparhial al Aradului, după săvârșirea Sfintei Liturghii în Catedrala ortodoxă de către episcopul Ioan Mețianu, înconjurat de un sobor de preoți dintre care amintim pe Ierotei Beleş, Iosif Goldiș, Augustin Hamsea, Vasile Mangra și Ignatie Papp. În cuvântul de deschidere episcopul Ioan Mețianu, rememorează importanța celor 10 ani de păstorie (1875-1885), neajunsurile diecezei care a asumat Statutul șagunian dar care nu a reușit să aducă îmbunătățiri semnificative instituțiilor de învățământ în acești ani. Singurul mare neajuns pe care-l consideră episcopul Ioan Mețianu în 1885 este situația Institutului Teologic-Pedagogic din Arad. Marea problemă la care se referă episcopul Ioan Mețianu este necesitatea unei clădiri proprii a acestui Institut care a luminat prin absolvenții lui întreaga eparhie¹. Fiind conștient de valoarea teologică și culturală a Institutului Teologic-Pedagogic, consideră că acesta va reuși să

¹ „Sinodul Eparhial Arad”, în *Biserica și Școala*, an IX (1885), nr. 13, pp. 97-98.

pregătească preoți și învățători corespunzători în măsura în care și el va corespunde unor exigențe ale timpului. Dacă în 1875 zidește clădirea din dreapta catedralei, ca spațiu de învățământ al Institutului pedagogic-teologic, în 1885-1886 zidește clădirea Institutului care, mai târziu va deveni Academie (1927) și astăzi Facultate de Teologie Ortodoxă.

Pentru realizarea acestei construcții monumentale, care impresionează și astăzi, episcopul Ioan Mețianu intervine în 1882 la baroneasa Efigenia Sina din Viena pentru donarea intravilanului și caselor ce le avea în strada Sina. Aceasta donează 1000 mp iar celelalte spații le vinde Episcopiei Aradului pentru suma de 18.500 florini, adică la un preț minim de inventar². După procurarea locului, episcopul Ioan Mețianu începe, în 1883, organizarea unei colecte în eparhie pentru zidirea clădirii Institutului, adunând 55.000 florini la care adaugă și alte fonduri: a) tasurile II și III, 12.000 florini; b) fondul Institutului inițiat în 1875, 6.000 florini; c) un împrumut cu amortizare de 25.000 florini. Având aceste fonduri în iulie 1884 încep lucrările la clădirea Institutului Teologic-Pedagogic, actuala Facultate de Teologie din Arad³. În lucrările Sinodul eparhial din 1885 se arată că planul inițial de construcție a edificiului seminarial a fost diferit de cel după care s-a realizat această construcție. Astfel, se propune modificarea planului de construcție în vederea unui spațiu corespunzător, solid și bine executat⁴.

Dintre deputații prezenți, Nicolae Oncu apreciază printre altele, strădaniile episcopului Mețianu pentru ridicarea calității învățământului teologic arădean⁵. Episcopul Ioan Mețianu a avut un rol determinant în organizarea Institutului Teologic-Pedagogic din Arad. Era implicat în formarea tinerilor teologi și în ridicarea calității actului de învățământ. În 1885, la finalizarea cursurilor, adresează un cuvânt tinerilor teologi care absolvă Institutul și ies de sub îngrijirea acestuia și de sub ochii protectori ai episcopului⁶. Îi îndeamnă să se perfecționeze permanent la fel cum fac medicii, juriștii și cei cu profesii tehnice, cu atât mai mult cu cât teologii au responsabilitate și față de cei din societate care trebuie *învățați, luminați, moralizați*. El leagă misiunea preoților și a învățătorilor de existența poporului. Credința, moralitatea, cultura și bunăstarea poporului sunt legate

² „Sinodul Eparhial Arad”, în *Biserica și Școala*, an IX (1885), nr. 13, p. 99.

³ „Sinodul Eparhial Arad”, în *Biserica și Școala*, an IX (1885), nr. 13, p. 99.

⁴ „Sinodul Eparhial Arad”, în *Biserica și Școala*, an IX (1885), nr. 17, p. 130.

⁵ „Sinodul Eparhial Arad”, în *Biserica și Școala*, an IX (1885), nr. 14, p. 102.

⁶ „Încheierea anului scolastic la Institutul Pedagogic-Teologic din Arad”, în *Biserica și Școala*, an IX (1885), nr. 25, p. 194-195

de misiunea preoților și a învățătorilor. Practic, misiunea absolvenților era aceea de a „ridica” poporul român prin religie și cultură, prin Biserică și știința educației.

Practic, prin sprijinul episcopului Ioan Mețianu, teologia arădeană a realizat un salt calitativ semnificativ, el fiind și cel care intervine la mitropolitul Bucovinei și trimite la studii superioare la Facultatea de Teologie din Cernăuți doi tineri teologi arădeni. El nu se îngrijește doar de spațiile de învățământ, atât de necesare în acea vreme, ci și de calitatea actului de învățământ teologic. La propunerea deputatului Vincențiu Babeș, sinodul adresează un cuvânt de mulțumire episcopului Ioan Mețianu pentru toate realizările din cadrul eparhiei. Din această adresă transpare bucuria și mulțumirea membrilor sinodului eparhial, mulțumire pe care cu privire la învățământul teologic o exprimă în felul următor: „Astfel cu mândrie văzurăm răsărind ca din pământ falnicele edificii diecezane și în fine marele palat seminarial”⁷.

Arhitectonica clădirii actuale a Facultății de Teologie Ortodoxă impresionează și astăzi, în pragul împlinirii a două veacuri de la înființarea învățământului teologic ortodox la Arad.

Pr. Prof. Dr. Cristinel Ioja
Decanul Facultății de Teologie Ortodoxă
„Ilarion V. Felea”, Arad

⁷ „Sinodul Eparhial Arad”, în *Biserica și Școala*, an IX (1885), nr. 14, p. 106

STUDII

SThHA

An III (2021)/3/ pp. 11 - 54

SECULARIZAREA AVERILOR BISERICEȘTI DIN PRINCIPATE. REAȚII BISERICEȘTI NAȚIONALE ȘI INTERNAȚIONALE ÎN PRAJMA SECULARIZĂRII (1860-1865)

Pr. Prof. Univ. Dr. Ioan MOLDOVEANU

Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul“, București

Abstract

The issue of the secularization of the monastic fortunes in our country is one of notoriety and whose understanding still seems to raise problems. We will try to unravel some of this thorny issue, using our older research in the above issues to try, rather, to show the world today why the Church is facing certain impotences. We will also try to show the history of these attempts to put an end to a situation that deeply affected the country, what were the steps to resolve this tragic situation, but we will also show how the representatives of the Eastern Churches protested, who always considered that they are hit in their right to property.

Keywords:

Romanian Principalities, monasticism, secularization, Holy Places, Alexandru Ioan Cuza

Chestiunea secularizării averilor mănăstirești la noi este una de notorietate și a cărei deslușire pare a ridica încă probleme. Această "daraveră seculară", cum o definea Alexandru Xenopol¹, consumată acum 150 de ani, a preocupat și istorici precum Alexandru Odobescu², Nicolae Iorga³, Marin Popescu-Spineni⁴, Coman Vasilescu⁵, C. C. Giurescu⁶. Vom încerca să deslușim câte ceva din această spinoasă chestiune, folosindu-ne și de cercetări mai vechi ale noastre în problematica enunțată pentru a încerca, mai degrabă, să înfățișăm lumii de azi de ce Biserica se confruntă cu anumite neputințe.

Am scris, în altă parte⁷, cum Biserica din Principate a beneficiat de o situație economică suficient de fericită, fiind permanent înzestrată de domnii și boierii români, încă de la începuturile statalității noastre, cu diverse acareturi: pământuri, moșii, iazuri, mori, livezi, păduri, saline, moșii cu sate, conținând comunități de oameni liberi și de robi, depozite, conace etc. Parte din mănăstirile românești a fost închinată către Locurile considerate sfinte ale Orientului (Patriarhiile apostolice, Muntele Athos, Meteore, Sinai, insulele din Marea Egee, Peloponez, ș.a.) cu tot cu averile pe care ele le dețineau prin donații. Cu timpul, toate aceste averi nu și-au mai putut atinge scopul pentru care fuseseră închinare din evlavie de către domnii români, vreme de 500 de ani, din pricină că, veniturile care erau prevăzute a ajunge în aceste Locuri Sfinte pentru a se susține s-au îndreptat în alte direcții. Mănăstirile românești au avut de suferit din cauza faptului că au fost spoliaste de călugării trimiși aici din diversele părți ale Orientului pentru a le administra, banii intrându-le acestora direct în buzunar. În secolul al XVIII-lea domnii pământeni au început să caute soluții pentru a pune capăt acestei atitudini, iar aceasta s-a reușit abia la 1863.

Vom încerca să arătăm, în cele ce urmează, care a fost istoria acestor încercări de a pune capăt unei situații care afecta profund țara, care au fost etapele rezolvării acestei situații tragice, dar vom înfățișa și în ce mod au

¹ Alexandru XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, 3 vol., Editura Elf, București, 2010.

² Agaton OTMENEDEC (Alexandru ODOBESCU), *Etude sur les droits et obligations des monasteres roumains dedies aux Saints Lieux d'Orient*, București, 1863.

³ Nicolae IORGA, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, 2 vol., București, 1932

⁴ Marin POPESCU-SPINENI, *Procesul mănăstirilor închinare*, București, 1936.

⁵ Coman VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinare și secularizarea averilor lor*, București, 1932.

⁶ C. C. GIURESCU, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, editura Curtea Veche, București, 2000.

⁷ Ioan MOLDOVEANU, *Contribuții la istoria relațiilor Țărilor Române cu Muntele Athos (1650-1863). În întâmpinarea a 1045 de la fondarea Muntelui Athos (963-2008)*, Editura IB-MBOR, București, 2007, 320 p.

protestat reprezentanții Bisericilor răsăritene care întotdeauna au considerat că sunt loviți în dreptul lor de proprietate.

Odată cu revoluția din 1821, sistemul fanariot din Țările Române ia sfârșit, iar turcii vor numi din nou domni pământenii, pe Grigorie Ghica în Țara Românească și pe Ioniță Sturdza în Moldova⁸. De acum, chestiunea mănăstirilor închinată va intra într-o nouă fază, ea complicându-se prin intervenția alternativă a Rusiei și Turciei, funcție de interesele părților implicate. Numirea noilor domni se făcuse în urma unei întâmpinări adresată Porții de către boierii moldoveni și munteni. Ei cereau acesteia izgonirea străinilor din scaunele domnești și de la cârmuirea mănăstirilor închinată și trecerea lor pe seama pământenilor, cu îndatorirea să se trimită anual Sfintelor Locuri o sumă sub formă de embatic⁹.

Și odată cu numirea noilor domni, Poarta a mai dat un firman prin care ordona izgonirea călugărilor greci din mănăstirile închinată, iar în locul lor să fie așezați egumeni pământenii¹⁰. Dădeau acest ordin cu multă ușurință, căci vedeau în aceștia dușmanul principal care produsese mișcarea, iar apoi mai știau că din banii mănăstirilor fusese alimentată Eteria, dar și școala greacă în general. Or, prin școală avea să se deștepte simțământul național atât de periculos pentru turci și în general pentru orice idee expansionistă. Cele spuse se susțin prin chiar hotărârea de atunci a Sultanului de a desființa școlile grecești¹¹.

Încercările de a pune rânduială în toată această afacere nu a început, însă, în 1821 sau după această dată, când la tronul Țărilor Române sunt reinstalați

⁸ I. C. FILITTI, *Frământări politice și sociale în Principatele Române între 1821-1828*, București, 1932, pp. 77, 125; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinată*, p. 34.

⁹ De fapt, o primă petiție o adresează boierii moldoveni în oct. 1821, iar în decembrie al aceluiași an reacționează similar și muntenii. Petițiile rămânând fără nici un răspuns, moldovenii revin cu o nouă petiție, în 10 ianuarie 1822. Abia acum turcii răspunseră cu un firman în care numeau pe cei doi domni. Documentele cu pricina se află la C. ERBICEANU, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888, pp. 214-215; vezi și la Acad. Rom., mss. 1753, f. 37; mss. rom. 322, f. 134-140; V. A. URECHIA, *Istoria românilor*, vol. XIII, București, 1901, pp. 102-103; I. C. FILITTI, *Frământări politice și sociale*, pp. 77, 80, 85; Gh. GHIBĂNESCU, *Surete și izvoade*, X, pp. 284-285, 324-333; pentru firmele vezi V. A. URECHIA, *Istoria românilor*, vol. XIII, pp. 178-179; cf. Gh. MOISESCU, *Mănăstirile închinată din Țara Românească în vremea păstoriei mitropolitului Grigorie Dascălul (1823-1834)*, București, 1934, pp. 3-4; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinată*, p. 34; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 40; (embatic = formă de arendă a unei proprietăți pe termen foarte lung, în intervalul căruia arendașul beneficia de toate drepturile de proprietate).

¹⁰ Arhivele Statului București, *Administrative vechi, dosar 2.430: Catastih arătat în prescurtare cu prinderea hârtiilor turcești ce s-au găsit în Sfânta Mitropolie și între hârtiile răposatului Grigorie Ghica vvd.*, f. 41; Academia Română, mss. 1.065, f. 8.

¹¹ Th. CODRESCU, *Uricariul*, III, Iași, 1852-1895, p. 232.

domnii pământeni, iar în mănăstiri egumenii români. Ele au început din chiar vremea domniilor fanariote.

O astfel de încercare o făcuse chiar Constantin Mavrocordat, care, văzând starea rea a mănăstirilor, le-a scutit de dări, dar le-a luat dreptul la vămi și ocne. El hotărâse ca de aici înainte să se întrețină mănăstirile din veniturile ce le aveau, iar „restul să se dea în felurite faceri de bine, potrivit testamentelor ctitoricești”, specificând pentru cele închinat că *“milele orânduite să se facă numai din prisos”*¹².

La 1776 Alexandru Ipsilanti, pe atunci domn în Țara Românească (1774-1782; 1796-1797), încearcă și el să pun rânduială în această problemă, ordonând ca prelevarea veniturilor mănăstirilor închinat să se facă nu numai în beneficiul Sfintelor Locuri, ci și în beneficiul Statului, școlilor, spitalelor și altor instituții de utilitate publică. Preambulul acestui document se referea la faptul că în actele de închinare se prevedea ca o parte din venituri să fie folosite pentru facerea de pomană, pentru căsătoria fetelor sărace și pentru ajutorarea familiilor nevoiașe și numai excedentul acestora să se trimită la Sfintele Locuri. Considerând domnul că nici una din aceste condiții nu s-a respectat, ordona ca mănăstirile să subvenționeze casa pomenilor¹³.

Spre sfârșitul secolului deja închinarea de mănăstiri luase sfârșit, iar pentru cei care ar mai fi voit să închine vreo mănăstire, trebuiau să ia aprobarea Divanului și, în ultimă instanță, a domnului care, de data aceasta, nu mai era atotputernic precum fuseseră altădată domnii. La 8 februarie 1794 îl vedem pe mitropolitul Ungrovlahiei, grecul Dositei Filiti¹⁴, semnând o anafora către domnul Alexandru Moruzi (1792-1796; 1799-1801), prin care se cerea ca boierul Radu Golescu să fie oprit de la închinarea la

¹² Dionisie FOTINO, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țerii Munteneste și a Moldovei*, trad. de G. Sion, vol. III, partea VII, Epoca IV, București, 1859, p. 205.

¹³ *Memoire sur les couvents roumains places sous l'invocation des Saints Lieux d'Orient*, București, 1863, p. 4.

¹⁴ Dositei Filitti a fost unul dintre cei mai cărturari mitropoliți din secolul fanariot, impunându-se în istoria României ca una dintre cele mai mari personalități culturale. Deși grec, a căutat să pună capăt numeroaselor abuzuri ale egumenilor greci, care încetaseră de mult să trimită la Athos numai prisosul din venituri. Totodată, a fost preocupat de ridicarea stării culturale a clerului, de îmbunătățirea soartei celor nevoiași. A păstorit între 1793-1810, fiind înlocuit cu mitropolitul Ignatie al Artei, printr-un abuz al autorităților rusești care ocupaseră Principatele, între 1806-1812. Dositei s-a retras la Brașov, unde a și murit, fiind îngropat în curtea bisericii grecești (1826). Mai mult ca sigur că în această perioadă a slujit la biserica companiei grecești din Brașov – vezi Mircea PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a II-a, vol. II, IBMBOR, București, 1995, pp. 404-409.

Sfetağora a mănăstirii Vieroș, ctitorită de strămoși de-ai săi. Domnul a consimțit și a ordonat să se ia act de hotărârea mitropolitului¹⁵.

La 15 iulie 1798 se adresa noului domn, Constantin Hangerli (1797-1799), cerându-i întocmirea unei "catagrafii" a tuturor călugărilor străini veniți în Țara Românească, fapt pentru care egumenii trebuiau să-și asume răspunderea și să trimită înapoi pe toți cei fără de căpătâi¹⁶. Mitropolitul Dositei nu era străin nici de o altă anafora, care a avut ca rezultat emiterea unui hrisov de către același domn, hrisov prin care hotăra că Locurile Sfinte nu mai puteau schimba pe egumenii mănăstirilor închinete fără știrea marelui logofăt. Apoi, exarhiile acelor Locuri nu mai puteau veni în țară fără știrea cârmuirii, iar egumenii mănăstirilor închinete, morți fără testament, nu mai puteau fi moșteniți de Locurile Sfinte, ci de mănăstirile din țară. Mitropolitul și marele logofăt puteau cere oricând socoteală acestor mănăstiri, iar Locurile Sfinte nu mai puteau cere mai mult decât partea ce li se cuvenea prin actul ctitoricesc. În ce privește restul de bani care rămânea din bugetul afectat întreținerii mănăstirilor închinete, el trebuia vărsat în casa milelor¹⁷.

După un an, acest regulament a fost schimbat în favoarea grecilor, probabil în urma plângerilor pe care ei le făcuseră la Constantinopol¹⁸. Hrisovul cu pricina a fost dat în decembrie 1799 de Alexandru Moruzi (1792-1796; 1799-1801).

Considerând că prin hrisovul ce s-a dat de către prințul Constantin Hangerli se violau testamentele fondatorilor, precum și alte dispoziții referitoare la aceste mănăstiri închinete, Alexandru Moruzi îl anula pe acesta, restabilind vechiul uz al dispozițiilor ctitoriale. Acum avem ocazia

¹⁵ C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 24; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, p. 405.

¹⁶ M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, p. 405-6; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, pp. 24-25; Costache NEGRI, *Memoire avec pieces justificatives presente a la Commission internationale sur les Couvents dediées*, Constantinopol, 1er juin. 1865, p. 4.

¹⁷ Ion BREZOIANU, *Monastirile închinete și călugării străini*, București, 1861, pp. 93-96; Gr. BENGESCO, *Memorandum sur les Eglises, les monasteres, les biens conventueles et specialment sur les monastere dedies de la Principaute de la Valachie*, București, 1858, p. 13; G-ral Iancu GHICA, *Memorii asupra mănăstirilor române puse sub protecția Locurilor Sfinte din Orient*, București, pp. 20-22; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, pp. 25-29; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 34. Dositei, înainte de a ajunge în scaunul Ungrovlahiei, fusese episcop la Buzău (1787-93), pe când domn era Nicolae Mavrogheni (1786-90). Dositei a înființat „Condica” acestei episcopii pentru a feri hrisoavele acesteia, implicit pe cele ale mănăstirilor închinete, de pierdere sau ascundere - vezi „Așezământul cultural al Mitropolitului Dositei Filitti”, cf. C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 25.

¹⁸ I. BREZOIANU, *Monastirile închinete*, pp. 93-96.

să vedem că și în Moldova - așa spune autorul hrisovului - se procedase similar, ceea ce poate însemna că și acolo se produsese oarecare mișcare și proteste ce priveau administrarea mănăstirilor închinate, fapt care, însă, nu-l putem confirma documentar¹⁹.

Hrisovul lui Moruzi este rezultatul insistențelor patriarhului ecumenic Neofit VI, patriarhului Antim al Ierusalimului, precum și ale călugărilor de la Muntele Athos, sub pretextul că se violau testamentele ctitorilor. Și atunci, domnul venea să facă o reparație morală, prin anularea hrisovului lui Constantin Hangerli. Mai mult decât atât, patriarhul Neofit va confirma acest act, printr-unul sinodal din 9 ianuarie 1800, amintind parcă de mai vechea confirmare pe care, la 1641, o făcea Partenie unui act de-al lui Matei

¹⁹ În mare, dispozițiile sunau astfel: 1. Egumenii urmau să se trimită, ca până atunci, de la mănăstirile Sfintelor Locuri, cu precizarea că egumenul ce se va trimite să fie cuvios, capabil și cu bună cunoaștere a obiceiurilor pământului. Iată, deci, că se recunoștea voalat că mulți dintre acești egumeni nu fuseseră așa cum cerea hrisovul acum, fapt care produsese mari pagube mănăstirilor; 2. Din veniturile mănăstirii închinată să se oprească întâi ceea ce este necesar pentru întreținerea acesteia și abia apoi să se trimită, ceea ce rămâne, la Locurile Sfinte; 3. În anii cu producție mare, partea trimisă va fi în raport cu venitul anual respectiv, ci nu cu suma totală existentă în buget; 4. Nimeni dintre egumeni sau epitropi nu avea voie să înstrăineze ceva din ceea ce era al mănăstirii (mobil sau imobil), nici prin vânzare, nici prin donație și nici la schimb, pentru că orice astfel de act va fi considerat nul și neavenit. Orice înstrăinare se putea face numai în ideea obținerii unui câștig îndoit, dar trebuia cerută aprobarea domniei. În ce privește moșiile, ele puteau fi arendate doar acelea de foarte departe, însă numai pentru un an de zile, celelalte, de aproape, trebuind cultivate de egumen spre folosul imediat al mănăstirii; 5. Bunurile mobile și imobile vor fi predate integral mănăstirii de către egumenul care va pleca aiurea sau va fi îndepărtat din egumenie. Nu va fi însă suficient ca ele să fie predate numai în bună stare, ci și cu adaos, fiindcă nu li se încredințase numai spre pază, ci spre înmulțire, în folosul mănăstirii; 6. Când un egumen va fi chemat de mănăstirea de la care era trimis, putea pleca numai cu aprobarea domnului; 7. Dacă un egumen murea, nimeni dintre părinți nu-l putea moșteni, ci bunurile se trimeteau la mănăstirea sa de metanie; 8. Domnul obliga Locurile Sfinte să trimită epitropi pentru mănăstirile ce le avea în Țara Românească, care să poată da socoteală de ceea ce li s-a încredințat, de repararea greșelilor egumenilor; 9. Fiecare mănăstire va avea sigiliul propriu, împărțit în două, din care o parte o deținea egumenul, iar cealaltă epitropul, cu scopul ca în caz de nevoie (reparații, înnoiri ș. a.) egumenii să nu poată face singuri nimic. De pildă, în cazul în care voiau să se împrumute, n-o puteau face fără avizul domniei, iar la domnie trebuia dus un act cu ambele pecetei; 10. La fiecare 3 ani, orice egumen va da socoteală de veniturile și cheltuielile mănăstirii ce i se încredințase. Se va cere de asemenea egumenului să dea socoteală de felul în care a înmulțit averea mănăstirii și, de vor fi găsiți vrednici, vor fi avansați la mănăstiri mai mari, iar de nu, vor fi demiși și înlocuiți; 11. Mănăstirile închinată la Locurile Sfinte fiind stavropighiale și domnești, vor fi administrate direct de domn și nu se poate face nimic la ele fără autorizația lui. Egumenii dovediți a fi produs pagube prin risipirea avutului sau printr-o conduită contrară dispozițiilor domnești, vor fi pedepsiți și vor plăti toate pagubele din avutul lor, conform sfintelor legi și canoane – Gr. BENGESCO, *Memorandum sur les Eglises*, pp. 49-50 (este actul tradus în franceză); vezi și I. BREZOIANU, *Monastirile închinată*, pp. 97-100.

Basarab. Atâta doar, că acum diferea contextul. Pe atunci confirmarea o cerea domnul, iar patriarhul se executa, iar acum patriarhul o cerea domnului, iar domnul lua act de cererea patriarhului. Raporturile erau deci schimbate.

În puține cuvinte, putem spune că actul sinodal și patriarhal al lui Neofit confirma punct cu punct dispozițiile domnului și se înțelege că aceste dispoziții îi fuseseră sugerate domnului împotriva acelor pe care le dăduse Hangerli. Ele aveau să devină normative pentru mai departe²⁰. Că a fost așa, vedem dintr-un alt hrisov, din martie 1813, al domnului Ioan Caragea (1812-1818), hrisov prin care relua dispozițiile din acela al lui Moruzi, sancționându-l pe celalalt, al lui Hangerli. Iar, cu doi ani mai târziu, la 1815, va reedita acest hrisov, dar într-o altă formă, care avea menirea de a fi mai convenabilă pentru români. Fondul era același²¹.

Printre primele decizii ce le va lua Grigorie Ghica în Țara Românească a fost aceea de a pune mitropolia, episcopiile și mănăstirile țării să ajute la plata datoriilor, care se ridicau la 4.600.000 piaștri²². Domnul a poruncit la 3 noiembrie 1822 episcopului Gherasim al Buzăului și logofetilor Grigorie Băleanu și Dumitrache Bibescu să cerceteze veniturile fiecărei mănăstiri, precum și datoriile ce le avea²³. Pe de altă parte, trebuia să se îngrijească de scoaterea egumenilor greci din mănăstirile închinete conform poruncii Porții²⁴.

²⁰ Gr. BENGESCO, *Memorandum sur les Eglises*, pp. 59-67.

²¹ I. BREZOIANU, *Monastirile închinete*, p. 103; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 32. Între timp, Divanul hotărâse, la 23 septembrie 1808, să nu se mai trimită nici un ajutor din venitul mănăstirilor închinete, către Sfintele Locuri, ci ajutorul acela să fie oprit de Mitropolie – Th. CODRESCU, *Uricariul*, XXV, pp. 401-403, cf. C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 32.

²² Nicolae IORGA, *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. X, București, 1897, p. 209 (se va cita Hurmuzaki); Cezar BOLLIAC, *Monastirile din România*, București, 1862, pp. 83-87. De fapt, în mod exact, conform calculelor făcute de visterie, suma era de 3.312.384 taleri. Urma ca boierii să plătească 500.000 din acești bani.

²³ În 7 decembrie 1822, boierii au întocmit o anafora către domn, în care cereau să aprobe alegerea a trei boieri, care, împreună cu episcopul Buzăului, să întocmească o „casă” a Mitropoliei, unde să se primească banii care urmau a se strânge – Acad. Rom., *mss.* 1.067, f. 26; ASB, *Mitropolia București netreb.*, pachet 364, doc. 30.

²⁴ La 20 decembrie 1822 Grigore Ghica înștiința: „Fiindcă pentru egumenii greci de la mănăstirile de aici din domneasca noastră țară, suntem porunciți prin prea înalt împărătesc firman ca să-i lipsim de la mănăstiri și în locul lor să orânduim alți egumeni dintre pământeni, de aceea poruncim Dumneavoastră ca fără de zăbavă să alegeți dintre pământenii ce veți socoti mai cuvioși, cu bună petrecere...”. Urma apoi ca să i se arate cine a fost ales, iar dintre cei înlăturați să-și predea fiecare socotelile de venituri și cheltuieli – ASB, *Judecătorești vechi*, dosar 1.377/1822, f. 1, cf. Gh. MOISESCU, „Contribuția românească pentru susținerea Ortodoxiei în cursul veacurilor”, în *Ortodoxia*, nr. 2, 1953, p. 6, nota 3.

Următoarea măsură a domnului a fost aceea de a proceda la alegerea unui nou mitropolit, căci scaunul era vacant. La 10 ianuarie 1823 avea să fie sfințit Grigorie al IV-lea Dascălul, călugăr cărturar care petrecuse și la Muntele Athos²⁵. La 17 februarie 1823, domnul emite un pitac către noul mitropolit pentru a-i porunci să pună în aplicare, împreună cu Divanul, porunca mai veche de îndepărtare a egumenilor din mănăstirile închinat²⁶.

Mitropolitul îi răspunde în 9 martie 1823 printr-o anafora în care-i arată că alegerea de egumeni pământeni s-a și făcut, după care cerea să se hotărască un logofăt al Divanului care, împreună cu omul Mitropoliei, să facă trei catagrafii pentru toate bunurile, mișcătoare sau nemișcătoare, din mănăstirile închinat²⁷ și după ce vor fi iscălite de fostul și de noul egumen, de logofăt și de omul mitropolitului, să se dea o catagrafie noului egumen, una la Mitropolie și o a treia la Divan. Toate acestea în scopul de a clarifica situația financiară a mănăstirilor închinat²⁸, spre a-și putea plăti datoriile²⁹.

La 12 martie domnul a probat cererea mitropolitului, iar pe 17 aprilie s-a trecut la înlocuirea egumenilor greci cu români. Nu insistăm aici asupra numelor acestor noi egumeni, ci facem trimitere la lucrarea lui Gh. Moiescu, care extrăgând câteva nume din manuscrise de la Academia Română și de la Arhivele Statului, ni le înfățișează, fără ca lista să se epuizeze, întrucât lista integrală n-a fost publicată în anafora din 9 martie 1823²⁸.

Către sfârșitul anului 1823, călugării atoniți trimit o jalbă la Înalta Poartă, plângându-se că „fără de dreptate li s-au poprit, de către stăpânirea țării, dreptul lor, în vreme ce și mănăstirile și toate veniturile lor li se cuvin”²⁹.

Plângerea a fost îndreptată de Poartă către capuchehaiele (ambasadorii) celor doi domni români care, la rândul lor, au înștiințat pe aceștia din urmă, la care știm că Grigorie Ghica va dispune să i se înfățișeze problema într-o anafora³⁰.

²⁵ Constantin N. TOMESCU, *Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei*, Chișinău, 1927, pp. 158-160; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, 1997, pp. 36-47.

²⁶ ASB, *Judecătorești Vechi*, dos. 1.377/1822, f. 2.

²⁷ Despre hotărârea Divanului pentru înlocuirea egumenilor greci, vezi N. IORGA, *Documente*, XVI, p. 1094. O copie după anafora lui Grigorie Dascălul la ASB, *Mitr. București netreb.*, pachet 364, doc. 31.

²⁸ Vezi și un raport al consulului austriac din 28 ianuarie 1823, care vorbește despre faptul înlocuirii egumenilor greci – *Hurmuzaki*, X, pp. 209, 219.

²⁹ Acad. Rom., *mss. 1068*, f. 66-67; C. N. TOMESCU, *Mitropolitul Grigorie IV*, p. 171. Înainte de a înainta plângerea la Poartă, călugării au înmuiat întâi bunăvoința sultanului cu o sumă de bani – *Hurmuzaki*, XVI, 1, p. 1135 (scrisoarea consulului francez Hugot din 6 ianuarie 1824). Măsurile luate de guvernul român erau foarte aspre încât atunci când doi călugări atoniți au voit să vină în Țara Românească să constate care este situația, n-au fost lăsați să treacă Dunărea (*Hurmuzaki*, XVI, 1, pp. 1109, 1113).

³⁰ Acad. Rom., *mss. 1068*, f. 63; Gh. MOIESCU, „Contribuția”, p. 19 (domnul se referea la 12 mănăstiri atonite care-și cereau obișnuitele embaticuri).

În 19 iunie 1824, mitropolitul cu episcopii și boierii din Divan semnau anafora cerută și o trimiteau domnului, arătând că:

„temeiul întru care rezemându-se acei părinți cer embaticuri de la aceste mănăstiri este fără de îndoială testamenturile ctitoricești ale acelor ce le-au zidit și le-au închinat la mănăstirile de jos. Nu pot însă tăgădui nici cuvioșiile lor că duhul și al acelor răposați ctitori și ai testamenturilor privesc spre a se păzi în veci ființa acestor lăcașuri întru întregime spre vecinica pomenire a celor ce le-au zidit și le-au înzestrat ... Noi am cugetat că după ce se va ușura țara de sarcina datorii să plătim din veniturile acestor închinat mănăstiri și grelele lor datorii, la care cei după vremui egumeni greci, orându-i de părinții cei de jos, le-au supus”.

Iar dacă Poarta porunea – zice actul mai departe – să se continue ajutorul la acele mănăstiri, atunci el se va face cu condiția ca din acest ajutor să se scadă sumele trebuitoare întreținerii acestor metoace, precum și suma echivalentă datoriilor la care egumenii greci le spusese. Și dacă aceia încă tăgăduiesc, să-și trimită reprezentantul să vadă cu proprii ochi³¹. Această anafora domnul o trimise capuchehaiei sale de la Constantinopol spre a fi înștiințată Poarta³².

La 4 mai 1824, Poarta, în urma negocierilor cu ambasadorul englez, care avea mandat și din partea rușilor, consimte să elibereze Principatele³³. În urma acestui act, Sfintele Locuri, care vor intra de acum în protecția rușilor, au căpătat învoirea Porții să trimită în Principate câte un “vechil” ca să cerceteze starea lucrurilor, cu privire la mănăstirile închinat³⁴.

Grigorie Ghica a poruncit la 17 decembrie 1824 ca Divanul să analizeze problema din nou și „să se facă cuviincioasă cercetare asupra pricinii mănăstirilor sfetagoricești ... pentru care au venit exarhii de jos”³⁵. Nu știm

³¹ Acad. Rom., *mss.* 1068, f. 66-67; C. N. TOMESCU, *Mitropolitul Grigorie IV*, pp. 171-172; Gh. MOISESCU, „Contribuția”, pp. 19-20.

³² ASB, *Administrative vechi*, dosar 2430, f. 79.

³³ Nicolae IORGA, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, II, București, 1896, p. 630; I. C. FILITTI, *Biserici și ctitori*, București, 1932, p. 132.

³⁴ „Acum fiindcă Sfânta Agora, Sfântul Mormânt și Sina prin tacris au arătat că nu s-a strâns cele canonisite din Valahia încă de la leat 1821 ... și că după cererea lor de lei 63.950 pe an să se dea lei 12.100 și pentru doi ani lei 24.200 la Sfânta Agoră...” și urmau sumele pentru celelalte Locuri. În situația în care nu le-ar fi convenit, căci, se vede, diferența între ce cereau și ce li se putea da era mare, urma să-și trimită vechilul să constate singur starea rea în care se aflau mănăstirile – ASB, *Administrative vechi*, dosar 2.430, pp. 78-79.

rezultatele cercetării, dar aflăm dintr-o anafora din 15 mai 1825 că Țara Românească nu tăiașe cu totul plata ajutoarelor pentru Sfântul Munte, ci plătitise, în perioada 1823-26, 318.200 taleri pentru toate Locurile Sfinte, adică 79.550 taleri pe an, plus alți 30.000 taleri pentru embaticurile mănăstirilor din Rumelia³⁶.

Se vede că Sfintele Locuri n-au fost mulțumite cu sumele ce le primiseră, devreme ce încep iar plângerile către Poartă. În situația dată, mitropolitul Grigorie trimite Porții un alt act semnat de cei 3 episcopi, 10 egumeni și 90 boieri, cerând să se hotărască ce folos se cuvine a se da de la mănăstirile închinat, pentru că sumele date până atunci n-au fost în măsură să mulțumească pe călugări³⁷. Poarta a răspuns că ar trebui să se dea Sfintelor Locuri a treia parte din veniturile metoacelor lor, pe perioada 1823-26³⁸.

În urma acestui răspuns, mitropolitul Grigorie a înaintat o anafora domnului, pe 16 februarie 1826, în care propunea înființarea unei „Case a mănăstirilor” cu următoarele funcții: să calculeze venitul pe grupe de mănăstiri; să dea aprobări anuale pentru cât urma să cheltuiască egumenii; să se îngrijească ca din arendarea moșiilor pe trei ani să se predea suma necesară casei școlilor, iar mai apoi să prelungească arenzile pe încă 3 ani; orice cheltuială să se facă numai cu știrea „casei”; nici un egumen să nu aibe voie a se împrumuta fără aprobarea „casei”; întocmirea a două condici, de venituri, respectiv de cheltuieli și datorii; iar dacă vreun egumen face datorii fără știrea „casei”, să fie schimbat.

Se calculase apoi că venitul ce se cuvenea Locurilor Sfinte – a treia parte din venitul general – era de 440.953 taleri și, ca normal, „casa” trebuia să se îngrijască pentru adunarea sumei de 112.753 taleri ca să completeze suma ce se dăduse deja, adică 318.200 taleri, spre a se ajunge la suma calculată (440.953)³⁹.

„Casa” a luat ființă prin hotărâre domnească pe 19 februarie 1826 și înainte de 20 martie, noul for prezenta deja o situație asupra veniturilor ce se cuveneau mănăstirilor aghiorite. Era vorba de 70.789 taleri pentru perioada în discuție⁴⁰. „Casa” făcuse și calculul veniturilor metoacelor atonite

³⁵ Acad. Rom., *mss.* 1.068, f. 65.

³⁶ Acad. Rom., *mss.* 1.068, f. 103-105; cf. Gh. MOISESCU, „Contribuția”, p. 22; M. POPESCU-SPI-NENI, *Procesul*, p. 41.

³⁷ C. N. TOMESCU, *Mitropolitul Grigorie IV*, pp. 192-194.

³⁸ C. N. TOMESCU, *Mitropolitul Grigorie IV*, p. 172.

³⁹ C. N. TOMESCU, *Mitropolitul Grigorie IV*, p. 174.

⁴⁰ C. N. TOMESCU, *Mitropolitul Grigorie IV*, pp. 172, 177.

care erau de 579.634 taleri, în afară de alți 180.650 taleri luați de egumenii greci. Datoriile lor ajungeau la 342.317 taleri, fără a se mai socoti banii luați de egumenii greci⁴¹. Din Moldova se hotăra, la 1826, că ajutorul ce se va da mănăstirilor grecești va fi de 100.000 piaștri pe an, timp de doi ani⁴².

Un nou eveniment politic avea să schimbe configurația problemei mănăstirilor închinat prin moartea țarului Alexandru I (1801-25) și venirea la tron a lui Nicolae I (1825-55), un mare sprijinitor al grecilor. Pentru a evita un alt război, turcii acceptă să semneze la 25 septembrie 1826, Convenția de la Akkerman, potrivit căreia țarul recunoștea hotărârea Turciei de a restabili domniile în Principate, dar protecția asupra lor o revendicau acum rușii. În felul acesta, călugării greci vor găsi un nou protector căruia să se plângă în problema ce o aveau⁴³.

În ce privește intențiile Rusiei în problema mănăstirilor închinat, în 3 februarie 1827, mitropolitul moldovean Veniamin Costachi informa pe omologul său muntean că avusese deja o întâlnire cu reprezentantul Rusiei și i se adusese la cunoștință voința suveranului rus de a înapoia mănăstirile închinat egumenilor greci⁴⁴. Evident că intenția rusă era determinată de acțiunile călugărilor greci asupra ambasadurilor ruși de la Constantinopol.

Cu ajutorul rușilor⁴⁵, Sfintele Locuri au reușit să obțină de la Poartă, în iulie 1827, în iulie 1827, un firman care îngăduia întoarcerea călugărilor greci la cârma mănăstirilor închinat⁴⁶. În conformitate cu acest firman, patriarhul Constantinopolului Agatanghel scria mitropolitului muntean la 29 august 1827 că vor veni exarhii Sfintelor Locuri ca să rânduiască egumeni și să cerceteze socotelile pe 6 ani în urmă⁴⁷.

⁴¹ ASB, *Mitrop. București netreb.*, pachet 232, doc. 10 și 25.

⁴² *Memoire sur les couvents*, p. 5.

⁴³ I. C. FILITTI, *Biserici și ctitori*, p. 148; Gh. MOISESCU, „Contribuția”, p. 25. În aprilie 1827 Poarta a înștiințat Țările Române despre încheierea convenției, printr-un hatiserif – *Hurmuzaki*, X, p. 605; C. N. TOMESCU, *Mitropolitul Grigorie IV*, pp. 202-203.

⁴⁴ Acad. Rom., *mss.* 1.066, f. 114, publicat în *Biserica Ortodoxă Română*, XXVII, p. 1259.

⁴⁵ *Hurmuzaki*, supl. I, 4, p. 239; cf. C. BOLLIAC, *Monastirile din România*, pp. 34-37; Gh. MOISESCU, „Contribuția”, p. 27.

⁴⁶ Firmanul a fost adus de comisul Panaiotache Anghelopol și a fost citit în obșteasca adunare în 8 dec. 1827; Acad. Rom., *mss.* 1.062, f. 79 (originalul). A fost publicat în *Hurmuzaki*, X, p. 608, iar o traducere pe scurt în ASB, *Administrative vechi*, dos. 2.430, f. 142. O copie greacă se află în biblioteca Adunării Deputaților din Atena, *ms.* 145, f. 23, publicat în rev. „Εκκλησιαστικός Φάρος”, tom 32 (1933), f. 546-8.

⁴⁷ Kalinik Delikanis, *Περιγραφικός κατάλογος των εν τις κώδιξι του πατριαρχικού αρχιφυλακείου σωζομένων επισήμων εγγράφων περί των εν Αθω μονών (1630-1863) καταρτισθείς κειεύσει του Οικουμενικού Πατριαρχου Ιωακείμ του Α΄* (Catalogul descriptiv al actelor oficiale păstrate arhiva patriarhală privitoare la mănăstirile din Athos, întocmit de patriarhul ecumenic Ioachim I), 1902-1905, vol. III, Constantinopol, p. 523.

În 5 decembrie 1827, Grigorie Ghica emitea un document către Obșteasca Adunare, prin care dispunea să se treacă la darea în stăpânire a mănăstirilor închinat călugărilor greci. În 8 decembrie, Divanul hotăra să se dea curs documentului domnesc, dar încerca să impună și niște obligații călugărilor greci, și anume plata datoriilor și repararea mănăstirilor, după ce-l rugau pe domn să se asigure că noii egumeni vor cârmui cum se cuvine.

Adunarea Generală a Moldovei era mai explicită: impunea chiar ca veniturile pe trei ani ale mănăstirilor închinat să fie afectate reparațiilor acestor edificii, precum și plății datoriilor. Mai mult, se va observa în modul scrupulos respectarea de către egumeni a actelor ctitoriale și, deci, păstrarea în bună stare a mănăstirilor care li se încredințau. Hotărau ca egumenii să fie permanent supravegheați de niște inspectori dintre boierii divaniți⁴⁸.

În primăvara anului 1828 a izbucnit un nou război ruso-turc, în curma căruia Principatele au fost ocupate până în 1834, de către ruși, iar în locul domnilor a fost instaurat un regim administrativ rusesc, avându-l în frunte pe contele Pahlin, căruia i-a urmat generalul Pavel Kisseleff. De acum, țara va intra într-o perioadă în care va depinde cu totul de hotărârile rusești. Și nu mai este azi un secret că rușii au urmărit tot timpul anexarea celor două Principate, însă permanentul conflict cu turcii a constituit un factor de echilibru în politica zonei.

În privința mănăstirilor închinat, deja se conturase politica rusească, așa cum am putut vedea. Imediat ce s-a instalat, contele Pahlin a ordonat reîntoarcerea imediată a mănăstirilor în stăpânirea călugărilor greci. Rânduia ca veniturile să se păstreze în banca de la Odessa, pentru obținerea de dobândă. Îngăduia însă supravegherea acestor mănăstiri de către o comisie românească – se adresa mitropolitului Grigorie – formată din câțiva laici și câteva fețe bisericești. Ordinul era emis în 15 mai⁴⁹.

Mitropolitul Grigorie a refuzat să execute ordinul și a fost înlăturat, fiind trimis în exil în Basarabia. Comisia cerută la 15 mai se alcătuiuse totuși, dar acest lucru nu convenea Sfintelor Locuri. Pe de altă parte, acestea erau

⁴⁸ Acad. Rom., *mss.* 1.062, f. 103; C. BOLLIAC, *Monastirile din România*, pp. 88-92; *Memoire sur les couvents*, p. 5; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 36.

⁴⁹ Acad. Rom., *mss.* 1.080, f. 161, publicat în *Hurmuzaki*, supl. I, 4, pp. 329-330 și C. N. TOMESCU, *Mitropolitul Grigorie IV*, pp. 215-217. Sultanul a trebuit să cedeze în fața unei astfel de acțiuni și a dat un firman de confirmare a noii rânduieli; Th. CODRESCU, *Uricariul*, V, pp. 30-33; cf. C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 37. Sesizând că românii întârzie procesul în mod voit, rușii au dat ordine severe de restituire, încât la 1830 această restituire era un fapt împlinit – v. *Memoriul Min. de Externe*, București, 1863, p. 141-142.

nemulțumite că încă nu se dăduse curs firmanului turcesc, care impunea înapoierea metoacelor lor. De acest așa-zis drept s-au putut bucura numai la sfârșitul anului 1829. Până atunci, comisiile rânduite cu catagrafierea averilor acestor mănăstiri au încetinit în mod voit lucrul lor, tocmai pentru a întârzia procesul⁵⁰. În situația aceasta, călugării n-au întârziat să se plângă rușilor, care, la 6 iunie 1829, au și dat ordin Divanului Țării Românești să „desfacă Comisia cea așezată asupra avuturilor mănăstirilor grecești” și se ceară „alegerea unor boieri îngrijitori asupra socotelilor pe tot anul a exarhilor și egumenilor”⁵¹.

Cum Divanul întârzia să execute această poruncă, generalul Kisseleff va reveni cu un alt ordin, pe 10 septembrie. În 15 octombrie, Divanul alesese și informa acum pe guvernatorul rus de numele celor aleși. Noua comisie avea rolul acum, nu de a administra, ci de a controla⁵².

Chiar și așa, românii încă mai întârziiau finalizarea catagrafiilor, fapt pentru care comisul Anghelache s-a plâns că stăpânirea valahă n-a luat nici o măsură pentru „regularea socotelilor” pe anii trecuți, ca exarhii și egumenii să-și poată intra în drepturi⁵³. Iar guvernatorul a trimis plângerea Divanului spre rezolvare⁵⁴.

Între timp se începuse lucrul pentru redactarea Regulamentelor Organice ale celor două Principate, care urmăreau, printre altele, să reglementeze și problema bisericească. Cu intenția de a găsi, în fine, o soluție, Kisseleff scrie din nou Divanului, la 15 aprilie 1830, spre a-l determina să găsească o cale de rezolvare a problemei. Iar Divanul întocmește o anafora în 30 iulie, încercând să-i arate lui Kisseleff că niciodată Patriarhul n-a avut dreptul de a rândui aici egumeni sau a trimite exarhi la mănăstirile închinete, cu atât mai puțin a se amesteca în administrația lor. Numirea acestora se făcea, după obicei, chiar de către mănăstirile la care erau supuse acele metoace. În ce-i privea pe epitropii rânduiți să supravegheze, Divanul spunea că ei aveau datoria de a-i face ape egumeni să săvârșească reparațiile trebuincioase și să urmărească purtarea lor. Arendarea moșiilor mănăstirești trebuia să se facă cu știrea acestor epitropi, prin licitație, pe trei ani. Cât despre socoteli, ele ar urma să se facă astfel: din venitul total anual se vor scoate trei părți, din care una pentru mănăstire, una pentru plata datoriilor și alta pentru

⁵⁰ Gh. MOISESCU, „Contribuția”, p. 32. C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 38.

⁵¹ ASB, *Administrative vechi*, dos. 2.020/1829, f. 5.

⁵² ASB, *Administrative vechi*, dos. 2.020/1829, f. 11; *Hurmuzaki*, supl. I, 4, p. 353.

⁵³ ASB, *Administrative vechi*, dos. 1.588/1830, f. 2 (actul este din 18 decembrie 1829).

⁵⁴ ASB, *Administrative vechi*, dos. 2.020/1829, f. 3-4 (11 ianuarie 1830).

trimitere la Sfintele Locuri. Boierii divaniți rugau pe Kisseleff să oblige pe călugări să înfățișeze cât mai curând hrisoavele de închinare, ca în baza lor să poată lua o decizie⁵⁵.

Anaforaua n-a fost de natură să soluționeze criza, iar călugării și-au continuat plângerile, încât Kisseleff revine cu un nou act, la 15 august 1830, în care ruga Divanul să dea curs rugăminții călugărilor de a fi înfățișate socotelile mănăstirilor de la 1827 încolo⁵⁶. Divanul n-a avut decât să trimită ordin mitropolitului Neofit în sensul celor cerute, iar Neofit porunea, în 20 octombrie, să vină la epitropie atât egumenii români, cât și cei greci, pentru a cerceta catastifele⁵⁷.

Pentru că redactarea Regulamentelor Organice trebuia începută, Divanul va hotărî, în urma ordinului din 23 martie 1831 al lui Kisseleff, ca egumenii să arendeze moșiile mănăstirilor numai pe un an, urmând ca din aprilie 1832 să fie supuse prevederilor noului Regulament⁵⁸. Totodată, a luat ființă Comisia pentru administrarea mănăstirilor închinare, alcătuită din mitropolit, logofăt, 4 boieri și 4 reprezentanți ai Locurilor Sfinte. Erau chiar termenii articolului 416 ai Regulamentului din Moldova instituirea acestei comisii cu drept de control și supraveghere. Între sarcinile acesteia se mai regăsea și aceea de a controla testamentele ctitoriale și documentele de închinare, spre a dovedi că mănăstirile nu erau proprietăți, așa cum susțineau reprezentanții Sfintelor Locuri⁵⁹. Articolul 363 al Regulamentului valah constata necesitatea imediată a remedierii abuzurilor și delapidărilor pe care foarte adesea egumenii greci le făcuseră, consacrând măsuri similare reparatorii⁶⁰.

Regulamentele Organice au fost votate în 1831, dar au intrat în vigoare în 1832. Odată votate, au fost trimise spre recunoaștere Înaltei Porți. Punctul de căpetenie îl constituia ridicarea nivelului cultural și economic al preoțimii, iar pentru îndeplinirea unui astfel de deziderat se prevedea ca mănăstirile închinare să dea anual 400.000 lei, care să se întrebuințeze pentru așezămintele de binefacere și pentru școli⁶¹.

⁵⁵ Acad. Rom., *mss.* 1.080, f. 302-306.

⁵⁶ Acad. Rom., *mss.* 1.064, f. 54.

⁵⁷ Acad. Rom., *mss.* 1.072, f. 145.

⁵⁸ Hurmuzaki, supl. I, 4, p. 366.

⁵⁹ Hurmuzaki, supl. I, p. 367; Acad. Rom. *mss.* 1080, f. 302-6; *Memoire sur les couvents*, pp. 5-6; Gh. MOISESCU, „Contribuția”, p. 34; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 42.

⁶⁰ *Memoire sur les couvents*, p. 6.

⁶¹ Hurmuzaki, supl. I, 4, p. 585; cf. Gh. MOISESCU, „Contribuția”, p. 35.

Până la instituirea Regulamentului Organic, averile mănăstirești închinat erau administrate de comunitatea lor. Prin Regulament se prevedea ca ele să fie trecute la Ministerul Cultelor care, prin licitație publică, să le arendeze pe 5 ani. Din veniturile obținute trebuia să se verse o parte în casa centrală, de unde s-ar fi plătit funcționarii, școlile, instituțiile bisericești⁶².

Cum aceste noi măsuri au provocat protestul Sfințelor Locuri, Kisseleff a scris patriarhilor răsăriteni să-și trimită delegații pentru discuții. La 20 septembrie 1832, Patriarhul Ecumenic anunța pe ambasadorul rus că va trimite delegații, dar adăuga în scrisoarea sa că nu va admite nici un amestec al pământurilor în treburile mănăstirilor închinat și, cu atât mai mult, nu vor plăti „tributurile” care li se cereau acum de către stat⁶³.

La 13 martie 1833, delegația venită s-a întâlnit cu reprezentanții desemnați de Kisseleff, generalul Mavros și secretarul de stat Barbu Știrbei, și a protestat împotriva arendării prin licitație publică sub supravegherea mitropolitului și Ministerului Cultelor a pământurilor de la mănăstirile închinat, susținând dreptul de proprietate asupra lor⁶⁴.

În mai 1833 s-a ținut o ultimă ședință, în care au fost propuse mai multe puncte de urmat:

1. Să se repare bisericile și toate clădirile mănăstirilor închinat.
 2. Se va fixa egumenilor o leafă, ca să poată trăi, în funcție de venitul mănăstirii.
 3. Se va trimite la Sfințele Locuri numai o parte din venituri, conform cu spiritul actelor de închinare.
 4. Acolo unde există dispoziția ctitorială, trebuie să fie înființate azile pentru săraci sau pentru cei nenorociți.
 5. În funcție de venitul fiecărei mănăstiri, se va achita o sumă către casa centrală a mitropoliei destinată așezămintelor publice: seminarii, casa milelor, spitale.
 6. Egumenii nu vor mai putea contracta împrumuturi fără aprobarea guvernului.
 7. Arendările de moșii se vor face pe un termen fix, iar contractele de arendare vor fi confirmate de mitropolit și de logofătul treburilor bisericești.
- Aceștia erau termenii pe care voia să-i fixeze stăpânirea românească⁶⁵.

⁶² M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 42, nota 6.

⁶³ *Memoire sur les couvents*, p. 6.

⁶⁴ *Memoire sur les couvents*, p. 6.

La acestea, reprezentanții atoniți, sinaiți și ai patriarhiilor au răspuns:

1. Locurile Sfinte nu vor putea face reparații decât gradat.
2. Numai Locurile Sfinte au dreptul de a fixa drepturile financiare ale egumenilor.
3. Consimt la instituirea de așezăminte de binefacere acolo unde o cer hrisoavele.
4. Nu vor depune nici un ban în Casa Mitropoliei.
5. Veniturile de la moșiile mănăstirilor închinat trebuie trimise integral la Locurile Sfinte, după ce se vor scade, mai întâi, cheltuielile necesare metoacelor respective.

6. Nu se poate admite nici un amestec străin la licitațiile pentru arendă, iar contractele de arendă trebuiau întărite numai de comunitățile grecești⁶⁶.

Generalul Stavros și Barbu Știrbei au întocmit un raport către Kiseleff, în care descriau întreaga stare de lucruri. Guvernatorul rus a ordonat instituirea unei comisii și mai mari în care intra și Consiliul de Miniștri, pe 7 iunie 1833, dar nici așa nu s-a reușit o rezolvare a problemei. Aceasta pentru că delegații patriarhali și cei ai Comunităților atonite și sinaite replicau mereu că „mănăstirile sunt averi proprii ale Locurile Sfinte” și nu sunt obligați a da socoteală pentru felul în care le administrează și că nu cunosc alte îndatoriri decât cele privitoare la serviciul divin⁶⁷.

Evident că aici s-ar impune niște lămuriri în problema așa-zisei „proprietăți” asupra mănăstirilor, mai ales că ea a făcut obiectul lungilor discuții din perioada de dinainte de secularizare (1863).

În comisiile care au discutat posibilitatea retragerii dreptului Locurilor sfinte asupra mănăstirilor românești s-a fixat și s-a acceptat unanim faptul că „închinarea” (αφιέρωμα, αφιέρωση) nu înseamnă dare în proprietate, ci

⁶⁵ *Memoire sur les couvents*, p. 6; C. NEGRI, *Memoire*, pp. 69-79; Th. CODRESCU, *Uricariul*, V, p. 341; cf. C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 40.

⁶⁶ *Memoire sur les couvents*, p. 6; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, pp. 40-41.

⁶⁷ *Memoire sur les couvents*, p. 7; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 41. În 22 iunie se calculase că veniturile mănăstirilor închinat erau de 60.500 piaștri vechi. În februarie 1834 în urma aplicării Regulamentului Organic, veniturile au crescut la 1.400.000 piaștri – C. NEGRI, *Memoire*, pp. 84-92. Din acestea, mănăstirile ar fi trebuit să plătească fiscului 450.000 piaștri în Muntenia și 12.500 galbeni în Moldova – M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 43.

numai posibilitatea de uzufruct⁶⁸. Conform dreptului românesc conținut în pravile, străinii nu puteau deține proprietăți în nici una din țările române⁶⁹.

Am considerat necesar să avem în vedere aceste lucruri pentru că discuțiile de mai departe între guvernul român și Locurile Sfinte au avut ca obiect tocmai lămurirea acestor lucruri.

În sensul celor redată acum de noi răspundea atunci și Comisia desemnată de generalul Kiseleff. Să vedem însă faptele, mai departe. În 22 august 1833, mitropolitul Grigorie Dascălul lua din nou cârma Mitropoliei, iar a doua zi Kiseleff da ordin de punere în aplicare a măsurilor care vizau refacerea mănăstirilor și a celor referitoare la arendarea moșiilor pentru ca prisosul veniturilor să urmeze a se vărsa în folosul școlilor⁷⁰. Se și fixaseră sumele care trebuiau plătite de mănăstirile închinat, așa cum am putut vedea. Numai că ei n-au ajuns să plătească nimic, căci Curtea rusească a trecut peste decizia lui Kiseleff de a se pune în aplicare Regulamentul și a oferit Comunităților grecești o scutire de 10 ani până – se presupunea – se vor reface mănăstirile pe care le aveau⁷¹. Termenul expira în 1843.

La 1834, rușii s-au retras din Țările Române, iar în scaunele domnești au venit Mihalache Sturza (Moldova) și Alexandru Ghica (Muntenia). Aceștia au moștenit situația, în problema mănăstirilor închinat, așa cum o lăsaseră rușii, adică rezolvată oarecum în favoarea călugărilor de la Locurile Sfinte.

Alexandru Ghica, deși foarte controlat de ruși, dar îmboldit de Obșteasca Adunare va trimite o plângere baronului Ruchman, care supraveghea totuși Țara Românească, plângere în care îi înfățișa situația cu care se confrunta. Călugării nu se putuseră înțelege cu Comisia guvernamentală, apoi încă mai făceau abuzuri și nu trimiteau nimic spre ajutorarea caselor publice și de binefacere⁷².

⁶⁸ Problema este suficient de delicată și de aceea credem că este de competența oamenilor de drept. Noi nu facem aici decât să menționăm părerile ce s-au impus: v. *Memoire sur les couvents*, pp. 8-9; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, pp. 113-117; vezi și Dimitrie CANTEMIR, *Descriptio Moldaviae*, București, 1872, p. 162; Frații TUNUSLI, *Istoria Țerei Românești*, trad. de G. Sion, București, 1863, pp. 20-21. În realitate, am putut constata până acum, că de mai multe ori domnii români au retras anumite drepturi călugărilor, de atâtea ori cât se dovedeau nevrednici. În acest caz, aserțiunea că, în treburile mănăstirii nu a intervenit nimeni niciodată, nu era adevărată.

⁶⁹ Gh. GRONȚ, „Dreptul de ctitorie în Țara Românească și Moldova. Constituirea și natura juridică a fundațiilor din Evul Mediu”, în *Studii și materiale de istorie medie*, IV, 1960, pp. 77-116; V. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul sec. XVIII*, București, 1980, p. 180 et passim.

⁷⁰ C. N. TOMESCU, *Mitropolitul Grigorie IV*, pp. 89 și 281; Gh. MOISESCU, „Contribuția”, p. 35.

⁷¹ *Memoire sur les couvents...*, p. 9; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, p. 113.

⁷² Intervențiile au fost făcute în 3 iulie 1837; 11 iunie 1838 și 2 decembrie 1839; C. BOLLIAC, *Monastirile din România*, pp. 72, 75, 77; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, pp.

Era vorba despre faptul că înainte de împlinirea termenului prescris, timp în care nu aveau voie să facă decât reparații, ei continuaseră să arendeze moșiile, profitând de faptul că sumele ce ieșeau din țară nu puteau fi controlate timp de 10 ani⁷³. Și aceasta pentru că se presupunea că în acest timp nu vor întreprinde astfel de acțiuni. De aceea și protestele românilor. În 1838, se cercetaseră socotelile Casei Centrale și se constatare că mănăstirile închinat, deși luau arenze, nu contribuiseră cu nimic la susținerea instituțiilor statale, dar nici nu se înaintase în reparațiile care erau de făcut⁷⁴.

În 1835 se întocmise o lege organică a secularizării averilor mănăstirilor neînchinat, în Moldova, lege în virtutea căreia averile episcopilor și ale mitropoliei s-au concentrat într-un departament de stat special. Conform legii, mitropolitul avea să primească o subvenție de 4/7 din venitul tuturor scaunelor, iar episcopilor le rămâneau 3/7 din sumă. Din cele 3 părți ale veniturilor episcopale, legea afecta una reparațiilor și zidirilor de biserici, apoi din a doua parte urmau să se plătească anual 95.000 lei pentru seminarul din Socola, iar restul părții a doua, pentru binefaceri, pe când partea a treia avea să meargă la întreținerea Departamentului bisericesc⁷⁵.

O lege, întrucâtva asemănătoare, a apărut la 1840 și în Valahia, înființându-se o comisie cu rostul de a inventaria toate documentele mănăstirilor neînchinat. Tot atunci, Sfatul administrativ a mai prezentat domnului un proiect pentru arendarea moșiilor Mitropoliei pe trei ani, urmând a se pune în aplicare pe trei ani.

La fel ca și în Moldova, venitul trebuia să se împartă în șapte părți, din care patru să rămână mitropoliei, pentru întreținerea unui vicar, a unui consistoriu, precum și a unei cancelarii. Și întocmai ca-n Moldova, din celelalte trei părți, una trebuia să meargă la întreținerea Seminarului mitropolitan, a doua mergea la întreținerea metoacelor mitropolitane, din a treia parte, 100.000 mergeau în operele de binefacere, iar restul într-o casă de rezervă. Legea avea să intre în vigoare din 1842⁷⁶.

43-44. Prințul spunea: „De când li s-a admis termenul de 10 ani pentru reîntocmirea mănăstirilor, ei refuză a se supune Regulamentului Organic, dar chiar de a împlini pe cele vechi, conținute în hrisoavele de întemeiere. Ei merg și mai departe, refuzând intervenția legiuitei cărmuiri în purtarea treburilor averilor mănăstirești și-i tăgăduiesc chiar dreptul de supraveghere” – A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, p. 302.

⁷³ Vezi pentru aceasta Acad. Rom., *mss.* 4.867, I, f. 287 și urm.

⁷⁴ *Analele parlamentare*, VII, I, pp. 550-661, cf. M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 45.

⁷⁵ Episcop MELCHISEDEC, *Cronica Hușilor și a episcopiei cu asemenea numire*, București, 1869, p. 450.

⁷⁶ *Analele parlamentare*, IX, 1, pp. 1018-1038, cf. M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 45; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, p. 49.

Din acel an, Alexandru Ghica s-a retras (octombrie), iar în decembrie era ales Gheorghe Bibescu, un boier muntean, care, ca domn acum, a încercat să soluționeze problema mănăstirilor închinat. Încercând o ieșire din criză, trimite la 20 mai 1843 un memoriu la Constantinopol, adresat ambasadorului rus, prin care arăta că veniturile mănăstirilor închinat n-ajung măcar nici la Locurile Sfinte⁷⁷.

În paralel, întărise o nouă lege a Adunării Obștești prin care egumenii erau opriți, pe viitor, de a mai da pământuri în arendă fără știrea guvernului⁷⁸.

Rușii au consimțit la această nouă lege și au fixat un nou termen de 10 ani pentru reparația mănăstirilor, cu îndatorirea pentru Locurile Sfinte de a trimite 20.000 de galbeni anual caselor de binefacere și 250.000 lei sau piaștri valahi, tot anual, școlilor și așezămintelor grecești din Constantinopol. Acceptau și ca patriarhii să trimită niște exarhi cu puteri depline asupra metoacelor de aici. Consimțământul acesta dat de ruși în august 1843 este cunoscut ca „Memorandumul de la Buiuk-Dere”⁷⁹ și privea ambele Principate.

Domnul român de la București, prințul Bibescu protestează în 20 septembrie față de trimiterea exarhilor spunând:

„Dacă s-ar tolera trimiterea călugărilor greci în țară, s-ar știrbi autoritatea Domnului și a Mitropolitului, spre marea daună a ordinii legale, și s-ar introduce un stat grecesc în statul românesc”. Și continua: „Chinoviile grecești ar trebui să simtă cât este de dezgustător pentru sfânta noastră religie ca monastirile consacrate la început pentru îndeplinirea actelor de binefacere și de utilitate publică să devină acum obiect de precupeție scandaloasă și să înfățișeze numai niște singurătăți, unde abia se mai găsește un preot în zdrențe, slujind cele sfinte”⁸⁰.

În ziua de 3 decembrie 1843, Sfintele Locuri răspund:

⁷⁷ G. BIBESCO, *Regne de Bibesco*, Paris, 1849, I, pp. 89, 101, C. BOLLIAC, *Monastirile din România*, pp. 131-134.

⁷⁸ „Analele parlamentare”, XII, I, p. 495, cf. M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 46.

⁷⁹ I. C. FILITTI, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, București, 1915, p. 333; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, pp. 46-47; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, p. 49; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, pp. 45-46.

⁸⁰ A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, p. 304, Ioan LUPAȘ, *Istoria Bisericii române*, Sibiu, 1905-1909, p. 92; G. BIBESCO, *Regne de Bibesco*, pp. 101-108.

1. Pretențiile Principatelor n-au nici o bază, ci infirmă drepturile de proprietate (sic!).

2. Cea mai mare parte din averile mănăstirești li s-au închinat fără nici o condiție, iar altele au fost cumpărate cu banii proprii de către egumenii greci.

3. În privința propunerilor Memorandumului, le primeau pe acestea până la expirarea celor 10 ani (până la 1852) cu următoarele condiții:

consimțeau la arendarea moșiilor prin licitație publică, dar numai sub supravegherea consulului rus, fără nici un amestec al autorităților țării.

consimțeau să săvârșească reparațiile în termenul de 10 ani, care li se mai acordase.

se vor da pe fiecare an statului român câte un milion de lei, cu condiția de a fi scutite Sfintele Locuri de orice îndatorire față de așezămintele de binefacere⁸¹.

Rezistenței călugărilor greci, prințul Bibescu îi opune diplomația. Continuă astfel seria de rapoarte îndreptate spre cabinetul rusesc și ajunge să propună Locurilor sfinte o sumă de câteva milioane pentru ca acestea să renunțe la pretențiile pe care le aveau în țările noastre⁸². Nu a primit nici un răspuns.

În realitate, rușii n-au observat cu strictețe respectarea Memorandumului, ceea ce a permis domnului valah, dar și celui moldovean, anumite acte de autoritate: desființarea epitropiei Sfântului Mormânt, eliberarea țișanilor de pe moșii, interzicerea tăierii abuzive a pădurilor, încasarea unei subvenții anuale de la mănăstirile închinete. Iar când egumenii s-au opus, Bibescu Vodă a ordonat izgonirea a doi dintre ei⁸³.

Mihail Sturza duse în Moldova o luptă identică cu a omologului său valah, trimițând deosebite rapoarte cabinetului rusesc și plângându-se de o aceeași atitudine din partea călugărilor greci, care refuzau sistematic plata vreunui ajutor⁸⁴. În 1847, domnul moldovean punea mănăstirile închinete

⁸¹ Vezi ziarul *Buciumul*, București, 1864, p. 169 la C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 47. În ce privește subvenția de 2 milioane cu care erau obligați prin Memorandum față de așezămintele de binefacere, o reduc la 200.000 lei; C. BOLLIAC, *Monastirile din România*, pp. 227-229.

⁸² *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. I, p. 439, cf. M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 48; A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, pp. 305-306; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 48.

⁸³ Interzicerea vinderii pădurilor în Țara Românească și arendarea prin licitație pe 5 ani s-au legiferat în 1847. Și tot atunci, Poarta și ambasada rusă au hotărât ca mănăstirile închinete să plătească anual o parte din venit fiecărui Principat; cf. A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, pp. 307-308; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 49; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 49; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, pp. 49, 113.

⁸⁴ Ceea ce Bibescu legifera la 1847, în Moldova se întâmplase la 1844. Iar în 1846 intervenea la cabinetul rus, spunând: „*prin urmare și prin învoirea ambelor înalte curți (Rusia și Tur-*

la plata a 10.000 de galbeni pentru a se folosi în lupta împotriva holerei care tocmai izbucnise⁸⁵.

Multe din măsurile luate însă de domnul moldovean nu au izvorât dintr-o imediată sinceritate, ci mai ales din aceea că el s-a aflat într-un permanent conflict, pe de-o parte cu mitropolitul, pe de alta, cu Adunarea țării. De multe ori a fost acuzat de necinste și se cunoaște faptul că a fost un domn corupt. Permanent Adunarea Obștească, ca și-n Țara Românească, insista pentru luarea unor măsuri în problema mănăstirilor închinat. În situația aceasta, domnul a trebuit să reacționeze, chiar dacă luase în căsătorie pe fața principelui de Samos, Vogoridi, cu ajutorul căruia obținuse și domnia, pe bani grei. În plus, semnase un act prin care se obliga să nu ridice pentru 10 ani problema mănăstirilor închinat. Era una dintre condițiile căsătoriei⁸⁶.

Obligat la bune raporturi cu adunarea țării, mai cu seamă că Partida Națională începea să fie foarte puternică, va face concesii de la promisiuni. De aceea îl vedem scriind în 6 decembrie 1841 un raport la Constantinopol, cu rostul de a cere ca mănăstirile închinat să intre în regimul prevăzut de art. 416 al Regulamentului Organic. Aceasta din cauză căi se făceau mari neajunsuri în țară! Răspunsul nu a fost pe măsura cererii, pentru că această chestiune era rezervată negociațiunilor dintre Rusia și Turcia⁸⁷.

Tot în 1841 dădea un decret pentru alcătuirea unei comisii de cinci persoane, călugări pământeni care aveau însărcinarea administrării averii mănăstirilor mitropolitane⁸⁸, averi care fuseseră secularizate în 1835. Ideea laicizării administrației averilor bisericești a început să prindă formă și secularizarea averilor mitropolitane și ale mănăstirilor neînchinat va constitui un precedent pentru secularizarea din 1863.

Anul 1848 a fost însemnat în istoria românească ca an al revoluției, ca an în care sentimentul național atinge apogeul, un an în care tinerii boieri naționaliști vin să ceară reforme cu rostul de a plasa Țările române pe drumul capitalismului. Era o mișcare de emancipare socială, economică și nu în ultimul rând națională, care a tins nu numai cele două Principate, ci și a treia parte românească - Transilvania. Mișcarea începută atunci și, aparent,

cia), s-a hotărât ca o sumă să se ia pe tot anul din veniturile averilor monastiresti închinat spre a compensa îndatoririle de folos public cu care ele erau legate" – Th. CODRESCU, Uricariul, IV, pp. 437-438; C. BOLLIAC, Monastirile din România, pp. 228-229.

⁸⁵ Th. CODRESCU, Uricariul, IV, partea II, p. 440; M. POPESCU-SPINENI, Procesul, p. 59.

⁸⁶ Hurmuzaki, supl. I, vol. VI, pp. 614-615; I. C. FILITTI, Domniile române, p. 445.

⁸⁷ I. C. FILITTI, Domniile române, pp. 515-7; M. POPESCU-SPINENI, Procesul, pp. 56-57.

⁸⁸ M. POPESCU-SPINENI, Procesul, p. 57.

înăbușită până la sfârșitul aceluia an, a alimentat încercarea reușită de mai târziu, aceea de unire a Principatelor, muntean și moldovean (1859), precum și lupta de eliberare de sub suzeranitatea turcă, marcând începutul modernității românești.

Evident este și dovedit că revoluționarii au atins și problema mănăstirilor închinete, în sensul luptei ce se duse până la ei. Soluția preconizată de Partida Națională era aceea de a se întoarce averile acestor mănăstiri la Stat⁸⁹.

Ba chiar și domnitorul Mihail Sturza, neputându-se împotrivi curentului naționalist, cu care nu simpatiza, a trebuit să sprijine dezideratele revoluționare în mod public, dând, la 26 iulie 1848, „Minunata Constituție”. Într-unul din articolele ei prevedea ca „toate chinoviile din Principate să dea socoteală de întrebuințarea veniturilor ce au”, lucru care a făcut să fie pus alături de marele erou, Ștefan cel Mare⁹⁰.

Pentru a se aplană conflictul, Înalta Poartă a trimis niște instrucțiuni ambelor Principate, după cum urmează:

1. Moșiile mănăstirilor închinete se vor arenda prin licitație publică, cu acordul autorităților pământene, din 1852.

2. Sfintele Locuri aveau datoria de a repara toate mănăstirile și bisericile închinete.

3. Subvenția datorată din venituri se hotăra provizoriu la 30.000 de galbeni pentru ambele Principate și urma să se ia de la 1847.

4. Din suma de mai sus, 5.000 de galbeni trebuiau trimiși la Constantinopol în folosul așezămintelor grecești⁹¹.

Instrucțiunile n-au convenit domnilor și oricum n-au mai putut pune nimic în aplicare, întrucât după convenția de la Balta Liman, din 19 aprilie 1849, vor fi numiți doi noi domni, pe șapte ani, chiar dacă Regulamentul Organic nu prevedea aceasta. Era vorba de Barbu Știrbei, pentru Țara Românească, și Grigorie Ghica, pentru Moldova.

În Țara Românească, noul domn va începe reorganizarea mai multor domenii, precum armata, școala, justiția, lăsând mai pe planul al doilea chestiunea mănăstirească. În vremea sa, călugării s-au declarat proprietari asupra averilor bisericesti închinete, lucru pentru care domnul a protestat imediat, trimițând și un memoriu Patriarhului de Constantinopol, în care îl

⁸⁹ M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 60, C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 52.

⁹⁰ M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 60.

⁹¹ Th. CODRESCU, *Uricariul*, IV, partea II, p. 441.

ruga să reglementeze chestiunea și să determine pe călugări la vărsarea unei părți din venituri către Stat⁹².

Domnul delegase și pe agentul său diplomatic la Poartă, un grec pe nume Aristarh, să intervină. Numai că acesta a făcut un memoriu favorabil Locurilor Sfinte⁹³, încât problema s-a agravat și mai mult, găsindu-și definitivă rezolvare sub domnia lui Cuza.

Aceeași problemă a arenzilor din care mănăstirile închinete scoteau sume uriașe se punea și-n Moldova. De aceea, îl vedem pe Grigorie Ghica, la 1852, întocmind și el un memoriu către Poartă, în care informa că, deși veniturile mănăstirilor creșteau permanent, partea pe care o lua fiscul erau mereu aceeași ca în vechime. În consecință, cerea fixarea următoarelor condiții:

1. Egumenii să fie aleși de către delegații Sfințelor Locuri în colaborare cu mitropolitul și cu șeful departamentului bisericesc.

2. Proprietățile să se arendeze de către guvernul local prin licitație publică.

3. Venitul total să se împartă în patru. Din cele patru părți, una să se dea fiscului pentru așezămintele publice, alta pentru plata slujitorilor și celelalte două părți să le ia Sfintele Locuri⁹⁴.

Aici a trimis răspuns cabinetul rusesc, conținând instrucțiuni identice cu cele trimise la 1848 de către Poartă Țării Românești⁹⁵. Într-un cuvânt, tot nu se rezolva nimic.

La 1851, domnitorul a scos la licitație moșiile mănăstirești, pentru că la 1852 expira termenul de 10 ani și deci atunci intra în vigoare dreptul de uzufruct (22 aprilie), până la 1855⁹⁶. În paralel, a înaintat și o lege în Adunare, conform căruia urma să se rețină a treia parte din venituri de către stat⁹⁷. Legea a fost aprobată și în cele din urmă guvernul Moldovei a purces la a pune sechestru pe recoltele de pe moșiile mănăstirilor închinete, în scopul de a determina achitarea datoriilor către Stat. Înalta Poartă n-a fost de acord. Pe de altă parte, Rusia intervenise și ea către Poartă pentru ridicarea sechestrului, iar în 24 octombrie 1855 lucrul acesta se întâmplă⁹⁸.

⁹² C. BOLLIAC, *Monastirile din România*, pp. 120, 283; C. NEGRI, *Memoire*, p. 99.

⁹³ C. BOLLIAC, *Monastirile din România*, pp. 213, 286-302.

⁹⁴ A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, p. 312; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 53; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 61.

⁹⁵ C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 53.

⁹⁶ Th. CODRESCU, *Uricariul*, VI, Iași, 1875, pp. 94-108.

⁹⁷ Th. CODRESCU, *Uricariul*, XIII, p. 410.

⁹⁸ *Telegraful Român*, Sibiu, 1855, p. 555, cf. C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 55.

Toate cele înfățișate au născut multă tulburare în Patriarhiile Orientale – spune presa vremii –, atunci dându-și seama și Sfintele Locuri, care de aproape 30 de ani nu mai primeau venituri din Țările Române, că veniturile erau sustrase de egumenii greci. Atunci Poarta comunica în 15 iulie domnului Moldovei că „această chestiune este importantă și prin urmare cere un examen amănunțit la Constantinopol”⁹⁹.

De la acea dată va începe un ciclu de conferințe și discuții diplomatice pe tema mănăstirilor închinat, discuții în care vor fi angrenate toate Marile Puteri: Anglia, Franța, Italia, Prusia, Austria, Rusia și Turcia.

Între timp avusese loc războiul Crimeii (1853-1856) pornit de ruși cu scopul declarat de a apăra pe creștinii din Imperiul Otoman, însă în realitate dus pentru extinderea influenței înspre Europa, lucru pe care nu-l dorea nici o Putere occidentală. Rușii au sfârșit prin a fi învinși, fapt care a dus la o refacere a geografiei politice, în sensul că Țările Române au reintrat în sfera de influență turcă, rușii pierzând pentru moment de a se menține ca „protectori” ai noștri.

Se pare că și occidentalilor le convenea noua schemă, căci ei doreau să introducă România în circuitul cerealier european, ca una din țările cele mai bogate în cereale. Dacă rușii ar fi reușit să ocupe gurile Dunării, întreaga geografie politică și economică europeană s-ar fi modificat, iar Țările Române ar fi fost anexate acum Rusiei, ceea ce de altfel își și dorea. Anexându-le, rușii ar fi dispus de întreg grâнарul românesc, lucru ce ar fi incomodat enorm politica economică a Angliei. Ca urmare, momentul 1856 a însemnat unul dintre cele mai importante în istoria țărilor noastre¹⁰⁰.

Anexarea de către ruși ar fi dat o lovitură teribilă idealului de unitate națională, cu alte cuvinte unirea din 1859 a celor două Principate nu s-ar mai fi putut întâmpla. Ocazia ar fi fost pierdută pentru multă vreme, iar intrarea României în modernitate mult amânată. Se pare că lumea înțelesese folosul autonomiei românești și de aceasta vor profita românii, când în ianuarie 1859 vor alege același domn în ambele Principate, pe Alexandru Ioan Cuza. Astfel Unirea era înfăptuită. Evident, nu fără proteste și destul de puternice din partea Marilor Puteri, cu excepția Franței, care s-a dovedit a fi una din marile noastre susținătoare în istoria modernă.

⁹⁹ Ziarul *Românul*, 8 oct. 1876, p. 943, cf. C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 56.

¹⁰⁰ Vezi Florin CONSTANTINIU, *O istorie sinceră a poporului român*, București, 1997.

În situația dată, în noua Românie prindea din ce în ce mai mult ideea secularizării averilor mănăstirești¹⁰¹. Era aceasta soluția la problema care apăruse la începutul secolului, dar nu putem nega faptul că ea făcea parte dintr-un amplu program de reforme, care aveau ca finalitate refacerea sistemului de fiscalitate și crearea unui sistem economic flexibil, de tip capitalist.

La începutul domniei lui Cuza, mănăstirile închinete, ca deținătoare a unei pătrimi din teritoriul țării, datorau statului 1.466.520 piaștri (cele din Moldova), plus 19.490.124 piaștri, cele din Țara Românească, datorie care provenea din acea a patra parte din venituri, pe care ar fi trebuit să o verse statului. În 1863, datoria ajunsese la 28.889.020 piaștri¹⁰².

Aceste statistici fuseseră cerute de A. I. Cuza în perspectiva continuării luptei diplomatice în problema mănăstirilor închinete. În timpul său are loc o continuare a unui proces de dialog internațional pe această temă, dialog care începuse la 1855, dar fusese imediat întrerupt, pentru a fi reluat la 1857. Pentru a constata continuitatea acestui proces, vom reda aici un rezumat al conferinței internaționale de la București din 1857 și pozițiile principalilor negociatori, ca reprezentanți ai Marilor Puteri.

¹⁰¹ În Grecia, contele Ioan Capodistria, președinte al guvernului grec (1827-1831) a redus, în 1830, numărul mănăstirilor de la 590 la 85, iar averile lor fuseseră secularizate. În Rusia, secularizarea fusese făcută deja pe la 1800, sub Ecaterina II – Irene DOËNS, „Les monasteres grecs depuis 1833”, în *Irenikon*, XLIV, 1971, nr. 3, pp. 424-441; Ioan RĂMUREANU, Teodor BODOGAE, *Istoria bisericească universală*, ed. II, București, 1993, vol. II, p. 515.

¹⁰² Pentru perioada 1848-54 o statistică reda o datorie de 11.672.915 piaștri valahi pentru Țara Românească și 9.323.528 piaștri pentru Moldova, în total 20.996.443, din care partea atonită datora 7.820.101 piaștri – M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 158, tabel 6. După o statistică din 1855, mănăstirile din Moldova dețineau 215 moșii, dintre care 87 ar fi aparținut Muntei Athos. Știrea se află la M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, pp. 114-116, dar din păcate nu am putut-o verifica nicăieri. Conform unei statistici din Arhiva domnească a lui Cuza, mss. 4.867-I/204, numărul total al proprietăților rurale ale Sfințelor Locuri era de 558 numai în Țara Românească – pe când o altă statistică cuprinsă în *Etat general des possessions des Saints Lieux d'Orient dans les Principautés Unies*, septembrie 1864, ne redă pentru ambele Principate numărul de 211 proprietăți funciare 77 clădiri, 671 pogoane vie și 1.550 plasamente în embatic numai pentru Muntele Athos – M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, pp. 153, 155. Acrivia ne obligă să semnalăm că ultima statistică se făcea pentru 25 mănăstiri, 10 schituri și 3 biserici închinete Athosului, pe când în realitate știm și o dovedim pe parcursul lucrării că Athosul a reușit să dobândească din Principate cel puțin 100 de mănăstiri și schituri ca metoace, ceea ce ridică numărul proprietăților ce le va fi avut aici spre administrare (diverșii autori ne semnalează cifre diferite în privința acestora: M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 9 se referă la 71 mănăstiri, 25 schituri și 14 biserici închinete la toate Locurile Sfinte, iar C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 11, citând pe A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, p. 350, vorbește de 72 mănăstiri și 24 de schituri închinete). M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, p. 114, citează o statistică (?) în care a găsit 35 mănăstiri închinete în Moldova și 29 în Țara Românească.

Acest început de dialog internațional se regăsește într-un raport prezentat la Congresul de la Paris de către această comisie europeană ce se întrunise la București¹⁰³.

Iată, deci, despre ce este vorba:

Participau comisarii Austriei, Franței, Angliei, Prusiei și Sardiniei. După o examinare foarte serioasă a problematicii, au apreciat că numai un număr mic de mănăstiri a fost închinat direct de ctitori, pe când cele mai multe dintre mănăstiri au fost închinat ulterior întemeierii lor, de către domnii din Principate, având de cele mai multe ori, ca motivație, faptul că erau rău administrate. Atunci ei le închinau Sfintelor Locuri, care se bucurau de mare faimă, iar proprietățile atașate acestor mănăstiri erau destinate susținerii comunităților de care aparțineau și ca să îndeplinească acte de binefacere în țară. Ei consideră averile mănăstirilor închinat ca aparținând țării moldo-valahe, destinate să contribuie la ajutorarea celor din țară, mai întâi, și abia apoi Locurile Sfinte. Analizând juridic situația¹⁰⁴, constatau că statul are dreptul de a retrace închinările în cazul în care acestea n-au răspuns scopului pentru care fuseseră închinat. Subiectul de dispută însă îl constituiau proprietățile acestor metoace, pentru care ei propuneau o tranzacție și pe care o vom vedea mai târziu ca singura soluție posibilă. Cu alte cuvinte, comisarii propuneau ca statul să ofere anual o sumă Locurilor Sfinte, singura măsură rezonabilă și potrivită ambelor interese.

Comisarul Prusiei a cerut examinarea actelor pentru a se constata clar drepturile și obligațiile părților. Examinarea era prevăzută și de Regulamentul Organic, dar nu se înfăptuise niciodată. Totodată, constata că izvorul conflictului era voința domnilor de a se amesteca în administrarea averilor mănăstirești pentru a dispune de veniturile lor. În genere, el a pledat dreptul juridic al proprietății în favoarea comunităților grecești și a atacat apoi o a doua problemă, aceea a contribuției pe care statul o cerea de la mănăstirile închinat, sesizând că proprietatea bisericească pământească nu se bucură de nici un privilegiu, suportând aceleași sarcini ca orice proprietate.

Comisarul Rusiei venea să asigure că o mare parte din venit este trimisă la Sfintele Locuri, iar restul era cheltuit pentru întreținerea mănăstirilor. Se recunoștea aici că sursa principală de venituri a tuturor comunităților orientale se afla în Principate. Atât Academia bisericească, școlile, cât și

¹⁰³ În Acad. Rom., *mss.* 4.867, I, p. 1-5 (arhiva domnească a lui Cuza Vodă).

¹⁰⁴ Vezi A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, Editura Elf, București, reed. 2010, pp. 106-133.

imprimeria greco-arabă de la Ierusalim, atât Palestina cât și Constantinopolul, apoi școlile de la Alexandria și Cairo, deci nu numai locurile tradiționale, precum Athosul și Sinaiul, erau întreținute din banii românești a căror curgere, dacă s-ar fi întrerupt, este ușor de înțeles ce s-ar fi întâmplat!

Comisarul otoman constata că singura plângere pe care aceste țări au ridicat-o împotriva clerului grec era că nu ține seama de testamente, de actele de donație și că nu vrea să plătească o redevență administrației locale (așa cum se întâmpla în timpul domnilor fanarioți). Mai constata dispoziția clerului grec spre a se supune unei expertize și cerea în același timp alcătuirea unei comisii compuse din delegații Principatelor și ai Patriarhiilor, care să discute amiabil diferendul creat. Comisia nu s-a întrunit niciodată, și atunci s-a ajuns la Conferința de la Paris - 30 iulie 1858.

În sus-numita conferință s-a propus printr-un Protocol – al XIII-lea – ca părțile interesate să se înțeleagă în decurs de un an și, dacă totuși în timpul acesta nu se ajunge la un compromis, se va ajunge la arbitraj. În cazul în care nici arbitrii nu se vor înțelege, se va alege un supra-arbitru, numit, în ultimă instanță, de Sublima Poartă, în înțelegere cu Puterile garante¹⁰⁵. Acest Protocol va fi mereu invocat, în preajma secularizării, de către ierarhii greci și susținătorii lor.

Între timp, în ianuarie 1859, Alexandru Ioan Cuza a fost ales domn în ambele Principate, realizându-se astfel unirea lor, încât de acum dialogul se va purta cu reprezentanții unui unic stat – Statul român. Până la alegerea sa, Divanul ad-hoc votase câteva legi de interes bisericesc: recunoștea neatârarea Bisericii românești de orice altă chiriarhie, păstrând însă unitatea dogmatică cu Bisericele Răsăritului, înființa o autoritate sinodală centrală și legifera alegerea ierarhilor numai dintre români. Bisericele și mănăstirile din țară se puneau toate sub oblăduirea ierarhului locului, iar în ce privește pe cele închinute, Divanul propunea ca rezolvarea problemei să fie lăsată în grija noului guvern, drept chestiune națională și de autonomie¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Acad. Rom., mss. 4.867, I, (Arhiva domnească a lui Cuza Vodă) f. 163; *Recueil de documents diplomatiques concernant la question des monasteres grecs*, iulie 1863, Paris, p. 7; A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, ed. 1903, p. 316; *Memoire sur la question*, pp. 9-10.

¹⁰⁶ Buletinul Ședințelor Adunării Ad-hoc a Moldovei, Iași, *Buciumul român*, 1858, (Buletinul nr. 24 din 24 dec. 1857, p. 2), cf. M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 70.

Odată cu urcarea pe tron a lui Cuza, între Principate și Constantinopol s-a declanșat o întreagă corespondență, dar în paralel se corespundea și cu ambasadorii puterilor garante. De pildă, prim-ministrul guvernului lui Cuza scria ambasadorului englez, Sir Bulwer Lyston, pentru a-l ruga să susțină drepturile românești¹⁰⁷.

În același spirit, Kogălniceanu îndemna pe Cuza să nu accepte Protocolul și să se opună oricărui amestec al Porții¹⁰⁸. Îndemnul lui Kogălniceanu venea în urma protestului făcut de călugării greci pe 30 iunie/12 iulie împotriva obligației ce le fusese impusă ca arendarea bunurilor mănăstirești să se facă sub supraveghere guvernamentală¹⁰⁹.

La 30 aprilie 1860 s-a suspendat comisia care era însărcinată de Parlament cu rezolvarea problemei averilor de la mănăstirile închinat și se ridică călugărilor greci dreptul de a arenda moșiile, pe viitor¹¹⁰. În 25 mai, domnul a înaintat corpurilor legiuitoare și proiectul de lege întocmit de ministrul cultelor din Muntenia, Nicolae Crețulescu, proiect de lege în care se stipula ca averea mișcătoare a mănăstirilor închinat să fie administrată pe viitor de Ministerul său, iar veniturile acelor averi să intre în casa Ministerului Cultelor. Mai departe, se prevedea ca alegerea egumenilor să se facă de către domn și, în general, averile mănăstirilor, atât închinat, cât și neînchinat, să fie supuse la același regim¹¹¹.

Pe 4 iulie 1860, Consiliul de Miniștri al Țării Românești a luat hotărârea de a aplica legea pădurilor la toate mănăstirile, fie închinat, fie neînchinat¹¹², iar pe 8 iulie guvernul moldovean a luat cuvenitele măsuri contra egumenilor de la mănăstirea Golia, din Iași, care refuzau să se ocupe de întreținerea ospiciului de alienați, sub cuvântul că nu erau prevăzute astfel de îndatoriri în testamente¹¹³. Și tot în Moldova s-a mai deschis un proces de către școala de la „Trei Ierarhi”, pentru recuperarea moșiilor pe care Vasile Lupu le dăduse acestei mănăstiri, dar cu scopul întreținerii școlii respective. Nici biserica nu a fost îngrijită, dar nici școala, se spunea atunci, pentru că monahii atoniți susțineau că nu există un astfel de hrisov. Acest hrisov,

¹⁰⁷ C. BOLLIAC, *Monastirile din România*, pp. 628-38.

¹⁰⁸ *Arhiva Cuza*, XLIX, f. 197-197v.

¹⁰⁹ *Arhiva Cuza*, XLIX, f. 192.

¹¹⁰ *Monitorul Oficial*, 1860, la C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 63.

¹¹¹ Urma ca venitul depus să se împartă în patru: 3/4 aveau a se lua pentru Casa centrală, 1/4 mergea la reparații și întreținerea mănăstirilor și numai cealaltă 1/4 mergea la Locurile Sfinte – C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 64.

¹¹² C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 68.

¹¹³ Vezi C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 68.

pierdut între timp, a fost găsit de către Gheorghe Asachi la Viena (unul dintre bursierii lui Veniamin Costachi), ceea ce a dus la recuperarea celor 3 moșii prin hotărâre judecătorească¹¹⁴.

În același an, din nou în Muntenia vedem luându-se măsuri împotriva monahilor greci, cerându-li-se să prezinte neîntârziat o situație cu numărul călugărilor în fiecare mănăstire, de ce nație sunt, ce funcție ocupă, ce venituri are fiecare mănăstire și de cât ar avea nevoie pentru întreținere, pentru ca în final să se hotărască înscrierea în bugetul statului a unei a patra părți din acele venituri¹¹⁵.

Ca urmare, călugării a făcut o lungă plângere către consulii Curții rusești, susținând că

„Guvernul român n-are nici un drept de proprietate și nici de a se amesteca în administrația acelor mănăstiri; și, bazându-se pe buna voință a Majestăților lor imperiale, care niciodată n-a lipsit de a-i lua sub ocrotire, se roagă de a interveni către Poarta Otomană ca să nu se poată lua nici o hotărâre ilegală și vătămătoare drepturilor lor”¹¹⁶.

Cu cât vremea trecea, conflictul parcă se adâncea mai mult, și nici o soluție rezonabilă nu părea să se ivească.

În urma Conferinței de la Paris din 1858 și în virtutea Protocolului XIII, Sublima Poartă a invitat pe domnul Cuza să întocmească o comisie mixtă cu scopul aplanării diferendului cu Sfintele Locuri. În temeiul ordinului, domnitorul a dispus a se lua cuvenitele măsuri și astfel s-au ales trei membri: Lascăr și Rosetti pentru Moldova, iar Alexandru Golescu și Constantin Bozianu pentru Țara Românească¹¹⁷. Odată aleși delegații români, guvernul Cuza invită comunitățile grecești să-și trimită delegații pentru discuții. Toate Locurile Sfinte și-au trimis delegații lor, cu totul 6, din care 3 au mers la Iași, 3 la București, vrând să arate Puterilor garante că nu sunt de acord cu unirea Principatelor¹¹⁸. Din partea Athosului, Sinaiului, Rumeliei și Patriarhatului de Alexandria era trimis arhimandritul Nyl, de altfel și cel mai capabil delegat, prieten cu ambadorul englez la Constantinopol¹¹⁹. Din partea Sf.

¹¹⁴ C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 69.

¹¹⁵ A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, ed. 1903, p. 318.

¹¹⁶ Vezi ziarul *Reforma*, 1860, la C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 67.

¹¹⁷ C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 65; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 80.

¹¹⁸ *Recueil de documents diplomatiques concernant la question des monasteres grecs*, Julie 1863, Paris, p. 10.

¹¹⁹ Acad. Rom., ms. 4.858 (Arhiva domnească a lui Cuza), f. 7.

Mormânt erau desemnați arhimandriții Atanasie și Chiril, iar pentru Antiohia, Ierotei și Serafim¹²⁰.

Prima ședință era convocată pentru 3 iulie, dar lipsind doi dintre membrii români "din cauză de forță majoră", reuniunea a trebuit să se amâne pentru 27 august¹²¹. La următorul termen, Golescu și Rosetti au demisionat, fiind urmați de Bozianu, pentru a nu se putea începe lucrările¹²².

Se mai fixaseră termene la 7 și 23 septembrie, dar nu s-au putut ține ședințele din cauza absenței părții române, care făcea un joc diplomatic. Comunitățile, sesizând jocul, au protestat și au reclamat Porții și Marilor Puteri această tergiversare¹²³. În urma sesizărilor, Principatele desemnează noi delegați, care însă au respectat aceeași politică și în cazul următoarelor termene. La 12 octombrie, conform Protocolului expira perioada de compromis și trebuia trecut la arbitraj¹²⁴.

În toamna anului 1860, Cuza va merge la Constantinopol pentru a stăruie pe lângă Sultan să recunoască unirea Principatelor, precum și îndoita sa alegere. Odată recunoscut acest fapt ca împlinit (noiembrie 1860), i-au urmat unirea forurilor legislative într-un Parlament, la București, dar și unirea bisericească, prin crearea unui sinod central¹²⁵. De acum, negocierile aveau să se ducă cu un singur guvern, cu sediul la București.

În problema mănăstirilor, urma arbitrajul, care trebuia ținut la Constantinopol, unde deja Costache Negri desfășura o intensă activitate diplomatică cu menirea de a convinge delegații europeni de dreptatea românilor. Un alt mare diplomat era Ion Alecsandri, trimis la Paris, de unde, în paralel cu primul, informa permanent asupra stării lucrurilor. Singurul sprijin sigur pentru România era cel al Franței.

Arbitrii români care aveau să participe la Constantinopol erau arhimandritul Melchisedec¹²⁶, Petre Rosetti-Bălănescu, Grigorie Bengescu,

¹²⁰ A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, II, ed. 2010, p. 90.

¹²¹ *Collection des documents diplomatiques et de pieces officielles concernant la question des monasteres dedies en Roumanie*, 1858-1864, Constantinopol, 1880, p. 30.

¹²² A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, ed. 2010, p. 318; „Discursul lui Kogălniceanu”, în ședința din 22 mai 1862, cf. M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 80.

¹²³ *Collection de documents*, pp. 31-32.

¹²⁴ *Collection de documents*, pp. 33-41.

¹²⁵ M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, pp. 118-123.

¹²⁶ La vremea aceea, Melchisedec era vicar la Huși. Este unul dintre marii susținători ai Unirii și secularizării, participând în 1859 la inventarierea averilor mănăstirești. În 30 aprilie 1860 fusese numit Ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice în guvernul Kogălniceanu. Ca episcop, a păstorit pe rând la Huși, Dunărea de Jos și Roman (+16 mai 1892), fiind artizanul obținerii autocefaliei, la 1885, a Bisericii Ortodoxe Române. Mare om de cultură, autorul a enorm de multe scrieri pentru vremea aceea, a ajuns la 1870 membru al Societății Academice Române (de la 1879, Academia Română) – v. M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, pp. 164-171.

Scarlat Fălcoianu și Constantin Filipescu, iar termenul se fixase pentru aprilie 1862¹²⁷. Din partea comunităților au fost desemnați să participe arhimandritul Nyl și H. G. Constantinidis¹²⁸. Patriarhul de Constantinopol ar fi fost dispus la o înțelegere directă, fără intervenție străină, pe când ceilalți ierarhi au preferat arbitrajul, prin aplicarea Protocolului XIII, fapt ce s-a dovedit ulterior nefavorabil pentru ei. De asta au profitat diplomații români, recomandând domnului politica „faptului împlinit”,¹²⁹ în chestiunea mănăstirilor închinete.

În ceea ce privește mănăstirile neînchinete, trebuie să facem remarcă un episod ce avea să marcheze începuturile procesului de secularizare. La 19 octombrie 1860, fusese deja emis un decret de confiscare a averilor chinoviilor, al cărui autor moral era ministrul moldovean al cultelor, nimeni altul decât Kogălniceanu. și ca să se asigure că nimeni nu va protesta, guvernul a început intimidarea mitropolitului Sofronie Miculescu, surghiunit pe atunci la mănăstirea Slatina, pentru aceea de a se fi opus acestor politici. Mitropolitului i-a fost smulsă demisia și nimeni nu s-a mai găsit să-l apere, în afară de Lascăr Catargiu, șef al opoziției pe atunci¹³⁰. În locul lui, a fost numit nepotul acestuia, Calinic, un om mult mai comod pentru stăpânire, cum era, de altfel, și mitropolitul muntean, Nifon.

Anul care urma, 1861, nu a fost marcat de evenimente deosebite, ci doar de faptul că în decembrie s-a semnat un protocol între Principate și reprezentanții Puterilor, prin care se recunoșteau hotărârile conferinței de la Paris din 1859¹³¹.

¹²⁷ M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 81, C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 75.

¹²⁸ *Collection de documents*, pp. 57, 64. În ce-l privește pe arhim. Nyl, el fusese egumen la Trei Ierarhi și la Florești-Tutova. În timpul discuțiilor pentru „compromis”, el a fost demis de la Trei Ierarhi, rămânând numai la Florești, sub cuvânt că un preot nu are voie să cărmuiască două biserici. Tot atunci, egumentul Meletie de la Cotroceni fusese demis sub acuzația de a fi ascuns obiectele sacre ale aceluia locaș - v. ziarul „Românul”, din 26 și 27 feb. 1862, la C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 76.

¹²⁹ Până și însuși ambasadorul Franței la Iași, Victor Place, recomanda să se evite „micile înțepături”, așteptându-se momentul când se va putea da „lovitura cea mare”, adică secularizarea! – vezi C. C. GIURESCU, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 130. Apoi, Nicolae Bordeanu îi scria lui Baligot de Beyne: „Pentru a evita orice discuție și pentru a nu da timp Rusiei de a-și pregăti toate bateriile în vederea unei apropiate conferințe, cred că mijlocul cel mai bun ar fi ca guvernul să nu admită nicio imixtiune străină în reglementarea acestei chestiuni... Astăzi, suveranul cel mai absolut și cel mai puternic este maiestatea sa faptul împlinit” – Arhiva Cuza, III, f. 12, la C. C. GIURESCU, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 136.

¹³⁰ N. IORGA, *Istoria Bisericii românești*, II, pp. 289-191.

¹³¹ Era vorba de recunoașterea autonomiei Principatelor; cf. *Collection de documents*, p. 55.

Anul 1862 va imprima o nouă direcție chestiunii în cauză, prin luarea de măsuri care vor grăbi secularizarea dar, vom vedea, nu fără protestul patriarhilor.

Astfel, la 15 martie, guvernul a dat o circulară conform căreia arendările să se facă prin licitație publică, iar contractele făcute de egumenii greci să fie supuse anulării. tot acolo se mai prevedea ca plata chirilor de la acareturi să se facă direct la prefecturile districtuale, și nu la egumenii greci¹³².

În 27 aprilie, ministrul Christian Tell, ministrul finanțelor, înaintează un raport domnului Cuza referitor la subvenționarea mănăstirilor închinete, cu scopul de a se plăti din casa fiscalului pentru întreținerea lor și a personalului pentru anul financiar 1862-1863, iar în ziua de 22 mai s-a votat ca a patra parte din veniturile provenite de la averile mănăstirești să fie luată de stat¹³³. Noua măsură a fost recunoscută și de Înalta Poartă¹³⁴, iar în baza acestei legi, Cuza a dispus de a se pune sechestru asupra acestei a patra părți, în folosul statului¹³⁵.

Patriarhul Ioachim II al Constantinopolului a protestat față de hotărârea Principatelor de a se vărsa veniturile rezultate din arenze în casa statului¹³⁶, însă vedem dintr-un raport, din septembrie 1862, al reprezentantului român la Paris, că Franța nu a primit protestul, ci a fost de acord cu acest procedeu, susținând statul român. Aprobarea Franței l-a făcut pe Cuza să oblige pe arendași să depună la Casierie sumele respective, din care trebuia să se oprească o parte pentru întreținerea locașurilor respective și alta pentru Locurile Sfinte¹³⁷.

În același spirit s-a încheiat anul 1862, când, la 22 decembrie/3 ianuarie, Adunarea Legislativă a votat în unanimitate înscrierea veniturilor de la mănăstirile închinete în bugetul statului. La discuția asupra bugetului pe 1862/1863, comisia specifică a propus înscrierea la buget a sumei de 20 milioane lei din veniturile pe moșii, iar Parlamentul a mai cerut, tot atunci, ca guvernul să pregătească o lege de aranjare definitivă a chestiunii. În 22 decembrie 1862/3 ianuarie 1863, după protestul primului ministru atras de faptul că încă diplomații nu aveau nici un răspuns favorabil, suma respectivă a fost înscrisă la buget și votată ca atare¹³⁸. Așa a început, în fapt, secularizarea.

¹³² C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 77.

¹³³ C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 78.

¹³⁴ Ziarul "Reforma", 27 aprilie 1863, la C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 79.

¹³⁵ C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 80; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 83.

¹³⁶ *Collection de documents*, pp. 64-67.

¹³⁷ Acad. Rom., mss. 4867, I (Arhiva lui Cuza), f. 26.

¹³⁸ *Monitorul Oficial*, nr. 14, 1863; A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, ed. 1903, pp. 252 și 325; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 83; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, pp.

Cu ocazia înscrierii la buget, toți patriarhii au protestat, implorând protecția Marilor Puteri¹³⁹, care tocmai își trimeteau reprezentanții la Constantinopol pentru începerea conferinței proiectate. A reacționat Ministrul de Externe al Turciei, Aali Pașa, care a și trimis, la 1/13 ianuarie 1863, o notă domnului Cuza, muștrându-l pentru măsurile pe care le luase fără ca să apară concluziile discuțiilor proiectate și atrăgându-i atenția că aceste măsuri nu sunt în spiritul Conferinței de la Paris¹⁴⁰. Mai protesta și ambasadorul englez¹⁴¹ care, potrivit lui Bordeanu, secretarul lui Negri, ceruse guvernului ridicarea sechestrului¹⁴², în timp ce guvernul francez asigura pe ambasadorul român de sprijinul său.

Având concursul Franței, guvernul român n-a luat nici o cerere în seamă, ba, mai mult, va lua măsuri și mai dure în 1863. Conferința și-a amânat lucrările, în așteptarea unui memoriu al Principelui Cuza pe care îl anunțase Negri¹⁴³, iar în acest răstimp Bordeanu s-a chinuit să convingă pe diplomații Prusiei, Austriei, Rusiei și pe Aali Pașa, ministrul de externe turc, de dreptatea măsurilor luate de guvernul român. Inițial, delegatul rus, Novikoff, a devenit amenințător față de delegatul nostru, propunând Consiliului chiar anularea votului Parlamentului român! Însă, cu ajutorul ambasadorului francez, vor fi câștigați și ceilalți ambasadori cauzei românești¹⁴⁴. Rămăsese de acum ca fiecare din părți să prezinte câte un memoriu care să cuprindă actele de proprietate și motivațiile¹⁴⁵.

În vreme ce la Constantinopol agenții români duceau lupta diplomatică de care vorbeam, în țară ministrul finanțelor, Christian Tell, cerea să se

80 și 84. Ceea ce dusesse la luarea unei astfel de măsuri sau, mai bine zis, faptul care o favorizase, este presupusa plângere a unui patriarh răsăritean către guvernul român, referitoare la niște egumeni de la mănăstirile închinat ce arendaseră niște moșii pe ascuns, pricinuind mari pagube Locurilor Sfinte – cf. C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 76.

¹³⁹ *Collection de documents*, pp. 68-73.

¹⁴⁰ A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, ed. 1903, p. 326.

¹⁴¹ Sprijinul pe care ambasadorul englez îl dădea călugărilor greci conținea în sine și o notă personală. În favoarea acestora media o importantă doamnă din societatea fanariotă, d-na Aristarh, al cărei soț fusese reprezentant al Țării Românești la Stambul și despre care secretarul lui C. Negri, Nicolae Bordeanu, într-o notă către șeful de cabinet al lui Cuza, Baligot de Beyne, remarcă că sir Bulwer „E dus de nas de scumpa sa dulcinee fanariotă”. Cu adevărat, ea ajunsese să fixeze sumele pe care ambasadorul Angliei le recomanda drept despăgubire pentru Sfintele Locuri (vezi Arhiva Cuza, III, f. 77-78).

¹⁴² Academia Română, *mss.* 4.865, f. 28 (cf. M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 84).

¹⁴³ *Collection de documents*, pp. 76-113, cf. M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 84.

¹⁴⁴ Acad. Rom., *mss.* 4.867 (Arhiva lui Cuza) f. 26.

¹⁴⁵ M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 85.

alcătuiască bugete de cheltuieli pentru mănăstirile închinat cu privire la a patra parte din veniturile acestora.

Opuându-se acestor măsuri, numeroși egumeni au fost îndepărtați din posturi, s-a interzis avocaților greci să mai pledeze în tribunale, doar dacă erau însoțiți de avocați români, s-a interzis intrarea sau plecarea din țară a călugărilor străini fără știrea Ministerului Cultelor, pentru a se împiedica astfel scoaterea din țară a documentelor și obiectelor sacre. Chiar în 18 iunie, Al. Odobescu, ministrul cultelor, face un raport în baza căruia s-a emis un ordin domnesc prin care se dispunea inventarierea obiectelor de preț și a documentelor de la mănăstirile închinat. Sarcina aceasta o primiseră Șt. Greceanu și B. P. Hașdeu¹⁴⁶. Toate acestea erau și efectul gesturilor ostentative pe care și le permiseseră unii dintre ierarhii și egumenii greci, de sfidare a dispozițiilor guvernului român. Concret, egumenul grec al Văcăreștilor, care reprezenta Epitropia Sf. Mormânt, îndrăznise să tipărească o circulară prin care își îndemna arendașii să nu verse partea cuvenită de venituri în visteria statului. A fost destituit imediat și expulzat din țară¹⁴⁷.

În ziua de 25 august 1863, domnul Cuza a adresat Porții o notă în care specifica menținerea definitivă a sechestrului pus la 1862 asupra averilor mănăstirilor închinat și că se va da Locurilor Sfinte o indemnizație bănească¹⁴⁸.

La Constantinopol trebuiau prezentate acum memoriile cerute de către comisia delegațiilor europeni. Cel însărcinat cu alcătuirea acestui memoriu a fost Al. Odobescu, care și va publica broșura citată de noi mai înainte¹⁴⁹. În paralel, alcătuieste și Mihail Kogălniceanu un raport care privea mai mult mănăstirile din Moldova¹⁵⁰, dar la Constantinopol a ajuns celălalt. Raportul lui Odobescu combătea temeinic toate argumentele și afirmațiile nefondate ale patriarhilor răsăriteni și ale egumenilor greci¹⁵¹.

În toiul discuțiilor între delegați, Negri aduce pentru prima oară în fața acestora posibilitatea plății unei despăgubiri către Locurile Sfinte de către guvernul român. Arhimandritul Nyl va convinge pe ambasadorul britanic de injustețea acțiunilor românești și încearcă să-l determine să propună ca

¹⁴⁶ C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, pp. 81-82; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 85; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, pp. 114-115;

¹⁴⁷ C. C. GIURESCU, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, pp. 133-134.

¹⁴⁸ *Ziarul Buciumul*, București, p. 563, cf. C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, pp. 81-82.

¹⁴⁹ *Étude sur les droits et les obligations des monastères roumains dédiés*, București, 1863.

¹⁵⁰ Acad. Rom., mss. 4869 (Arhiva lui Cuza) I, f. 38-39. Tot în același an a mai apărut și un memoriu al Ministerului de Externe român, *Memoire sur les couvents roumains places sous l'invocation des Saints Lieux d'Orient*, București, 1863.

¹⁵¹ Arhiva Cuza, III, f. 23-25; f. 26-30v; f. 32-38; f. 39-41; XIV, f. 12-13v; f. 29-30v.

prințul Cuza să fie chemat la ordine de Marile Puteri¹⁵². Pe de altă parte, își dădea seama că întoarcerea la situația anterioară este imposibilă și sfârșește prin a accepta tratativele pentru fixarea indemnizației propuse de Negri¹⁵³.

La 31 iulie, guvernul român îngăduia lui Negri să propună la Constantinopol rezolvarea chestiunii prin oferirea unei despăgubiri de 80 milioane piaștri turcești, din care urmau să se scadă 28.889.020 piaștri care reprezentau datoriile Sfințelor Locuri către guvern, dar în afară de această sumă, Statul român mai oferea alte 10 milioane pentru înființarea unei școli laice și a unui spital la Constantinopol. Suma de 51.110.980 piaștri urma să fie depusă la date hotărâte sub garanția comună a Porții, Marilor Puteri, cât și a României. În schimb, se vor lua înapoi de la egumenii greci cărțile, sfintele vase, obiectele cultice și documentele înscrise în inventare și, bineînțeles, toate veniturile mănăstirilor închinat se vor înscrie în bugetul statului¹⁵⁴.

Patriarhii au refuzat oferta, datorită Angliei, care căuta să nu facă jocul dușmane ei, Franța, ca susținătoare a unirii românilor și a secularizării.

De fapt, propunerile ce le făcea Negri la Constantinopol făceau parte dintr-un proiect de lege pentru secularizarea averilor mănăstirilor închinat, înaintat Parlamentului de către prim-ministrul de atunci, Mihail Kogălniceanu, în 12/24 decembrie 1863. A doua zi, în 13 decembrie, proiectul a devenit lege, cu 97 voturi pentru și 3 împotriva.

Legea a început să fie pusă în aplicare din 1864. Iată primele două articole:

1. Toate averile mănăstirești din România sunt și rămân ale Statului român.

2. Toate veniturile acestor averi bisericești se înscriu între veniturile ordinare ale bugetului Statului.

Urma apoi propunerea de despăgubire a Locurilor Sfinte, pe articole¹⁵⁵.

¹⁵² Ministrul de externe rus recomanda ambasadorului său la Constantinopol să susțină interesele grecești. Rușii, pentru a descuraja guvernul român, ajung până la a amenința autonomia țării. Pentru moment, din diplomație, Franța își arăta acordul cu punctul de vedere rusesc, deși în realitate ambasadorul francez primea ordine pentru a fi favorabil românilor - Acad. Rom., mss. 4.867, I, f. 60-67; mss. 4.858, II (Arhiva Cuza), f. 196-7.

¹⁵³ Acad. Rom., mss. 4.858, II (Arhiva Cuza), f. 429.

¹⁵⁴ *Monitorul Oficial*, 1863, la C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, pp. 85-86; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 88; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, p. 115.

¹⁵⁵ *Monitorul Oficial*, 1863. De fapt acesta era proiectul de lege, căci legii i s-au mai adus mici modificări, încât primul articol suna astfel: „Toate averile mănăstirești închinat și neînchinat, precum și alte legatate publice sau daruri făcute de către feluriți testatari sau donatori din Principatele Unite, Sfântul Mormânt, Muntele Athos și Sinai precum și la Rumeli; de asemenea la Mitropolii, Episcopii și metoacele lor de aici din țară precum și alte monastiri și biserici din orașe sau la așezăminte de binefacere și de utilitate publică, se proclamă do-

Textul legii a fost adus la cunoștința Porții în 14 decembrie, explicându-se de ce s-a luat această măsură definitivă și precizându-se: „Legea a răspuns sentimentelor țării”¹⁵⁶.

Patriarhii n-au pierdut ocazia să protesteze, iar Înalta Poartă a trimis prin marele vizir Fuad Pașa o scrisoare care declara votul Camerei nul și neavenit¹⁵⁷, iar consulii generali ai Rusiei, Austriei, Angliei și Prusiei au mers în audiență la Cuza, citindu-i o scrisoare cu conținut asemănător aceleia turcești, dar fără a avea pretenția unui protest. Singură, Franța, a susținut România, iar Italia a avut o atitudine rezervată¹⁵⁸.

Explicația acestei atitudini atât de variate de la o Putere la alta rezidă în interesele imediate pe care fiecare dintre acestea le avea față de Principate sau unele față de altele. Rusia avea ținta cea mai bine definită. Pentru ea, călugării greci erau interfața din conflictul de interese regionale pe care le aveau cu turcii. Considera că printr-o politică favorabilă față de interesele grecești în România, își asigura un sprijin în apropierea Sublimei Porți. Pentru Rusia, călugării greci de la Constantinopol erau o sursă teribilă de informații privitoare la mișcările Turcului. În această situație, Turcul ar fi trebuit să se dezică de interesul grecești, dar n-a fost așa, căci jefuirea Patriarhiilor grecești rămăsese singura sursă de bani care alimenta acest mare bolnav care era Imperiul Otoman. Așa se și explică reacția imediată a turcilor față de gesturile politice ale românilor. Anglia n-avea niciun interes imediat față de călugării greci, dar avea interese economice majore în Imperiul Otoman, fapt pentru care va secula pe turci în protestele lor. Până nu demult, Anglia cumpăra grâu ieftin de la turci, firește grâul jefuit din Principate. Acum era preocupată să întrețină *statuquo*-ul. Austria se adăuga și ea intereselor turcești de a-i ține pe români dezbinați, deoarece Principatele unite manifestau acum o teribilă atracție pentru românii din Imperiul austro-ungar. Italia conta prea puțin pentru că era un stat în formare. Avea tot interesul să sprijine un stat tânăr precum Principatele

meniuri ale Statului Român și vor intra în categoria domeniurilor întocmite după art. 13 secția V de la cap. III pentru Finanțe” – vezi C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 85-90 (cuprinde aici întreaga discuție din Parlament); M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, pp. 90 și 94; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, p. 115.

¹⁵⁶ *Monitorul Oficial*, 1863, cf. C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 91, M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 91.

¹⁵⁷ Acad. Rom., mss. 4867, I (Arhiva lui Cuza), f. 96-97^v; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 95; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, p. 116; C. C. GIURESCU, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 169.

¹⁵⁸ C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 94; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, pp. 95-96.

unite, devreme ce ea însăși năzuia la același statut. La 1861, sub Victor Emanuel II aveau să unifice regatele de pe teritoriul Italiei într-un singur stat. În cele din urmă, dar nu ultima, era Franța care ne-a sprijinit necondiționat, credem din două motive. Unul ține de principiile afirmate în Revoluția franceză, iar celălalt ar fi că Franța nu era dispusă să vadă Rusia întinzându-și prea departe influența. Susținând interesele românești, împiedica Turcia să se mai alimenteze din Principate și, implicit, lovea în interesele expansioniste ale Rusiei¹⁵⁹.

În fața unei asemenea situații, Principele român trimite Înaltei Porți o scrisoare explicativă și plină de sentimente împăciuitoare, în data de 17 ianuarie 1864. Explicația era că nu se mai putea sta înaintea opiniei publice și a simțământului național, iar secularizarea se făcuse "în țară și de către țară", după o expresie care plăcea mult atunci lui Kogălniceanu¹⁶⁰. Tocmai de aceea, reacțiile față de eveniment au fost minime. Câțiva clerici izolați din țară, protestaseră, dar au revenit rapid asupra părerii exprimate. Protestul celor câțiva clerici, neimportant, în realitate, a prilejuit, totuși, o manevră de presă din partea rușilor. Ziarul de inspirație țaristă „Le Nord”, ce apărea la Bruxelles, consemna în mod exagerat această reacție, evident în scopul excitării sensibilităților occidentale¹⁶¹.

Apoi, trebuie să recunoaștem, rațiunile sunt mult mai înalte. Înseși ideile noi ale timpului puneau în legătură imediată ideea de stat cu teritoriul ocupat de o nație. Or, acesta începuse să fie un drept recunoscut de toate puterile. Era încă un motiv, de ordin ideologic, pentru care marile Puteri nu mai puteau susține cu energie dreptul de proprietate revendicat de comunitățile orientale. Ușor, ușor, înțelegând poate acest lucru, și Turcia, dar și celelalte Puteri, mai puțin conservatoarea Anglie, și-au dat consimțământul tacit, pentru că, practic nu mai avea nimeni ce să facă. România mergea spre independență.

În ceea ce privește secularizarea generală a averilor bisericesti, s-a pus fireasca întrebare de ce au fost implicate și mănăstirile neînchinat. Învățățul C. C. Giurescu ne oferă o explicație viabilă: generalizarea fusese impusă de considerentul că doar o secularizare a averilor mănăstirilor închinat ar fi fost considerată discriminatorie de către Puterile garante, nedreaptă și xenofobă. Secularizarea bunurilor tuturor mănăstirilor anula din capul

¹⁵⁹ A se vedea la A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, II, ed. 2010, pp. 103-104.

¹⁶⁰ Acad. Rom., *mss.* 4.867, I, f. 89-101.

¹⁶¹ Arhiva Cuza, XIV, f. 198, la C. C. GIURESCU, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 171.

locului o asemenea argumentare. Așijderea va proceda legiuitorul și în contextul reformei agrare de după primul Război mondial, când pentru o justă împroprietărire au fost supuse exproprierii nu numai moșiile particulare, ci și cele ale Statului, ale domeniului regal, dar și ale instituțiilor însemnate (Academie, Universitate, Eforia Spitalelor civile ș.a.)¹⁶².

Singurii care nu se puteau obișnui cu ideea erau, firește, ierarhii și călugării greci, a căror înverșunare și intransigență în chestiune a atras pierderea despăgubirilor pe care Statul român era dispus să le ofere. Ba, ajunseseră până într-acolo încât, potrivit unei informări venite de la Constantinopol, angajaseră pe un grec Stamati să plece înspre România ca să-l asasineze pe Cuza. În cam aceleași vreme, arhimandritul Nyl, negociatorul Locurilor Sfinte, pregătea o revoltă, sprijinit fiind și de membrii din „coalitie”¹⁶³.

În ziua de 17 februarie 1864, agentul diplomatic român de la Constantinopol, Costache Negri, scria domnului că ambasadorul austriac a întrebat de ce guvernul român nu trimite un memoriu în problema mănăstirilor, ca să se poată studia drepturile ce le aveau Principatele, mai ales că acum toate puterile erau favorabile grecilor¹⁶⁴. De altfel, acestea și hotărâseră o conferință ad-hoc la Constantinopol pentru lunile aprilie-mai. După mai multe ședințe, s-a ajuns la „consensul” ca monahii greci să prezinte neîntârziat titlurile de proprietate ale mănăstirilor închinete, spre a-și putea dovedi poziția¹⁶⁵. Pentru această lucrare, era numită și o comisie specială care să constate adevărul, fapt de care Kogălniceanu înștiințează pe domnitor¹⁶⁶, care-și va anunța vizita la Constantinopol. Atunci conferințele au fost amânate până la sosirea sa, gândindu-se că prin prezența principelui acolo se va găsi o soluție favorabilă ambelor părți¹⁶⁷. Era a doua sa călătorie la Constantinopol și ziarele vremii au consemnat că Sultanul i-a pregătit o splendidă primire¹⁶⁸.

Unul din principalele scopuri ale domnitorului era acela de a clarifica relația dintre Biserica Română și Patriarhie, de sub a cărei tutelă prima voia

¹⁶² *Viața și opera...*, p. 166.

¹⁶³ Arhiva Cuza, VII, f. 341; III, f. 245v-246v, la C. C. GIURESCU, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 172.

¹⁶⁴ A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, ed. 1903, p. 329.

¹⁶⁵ C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 100.

¹⁶⁶ Acad. Rom., mss. 4.867, I, f. 123-123v; f. 118-120.

¹⁶⁷ Acad. Rom., mss. 4.859 III (arhiva lui Cuza), f. 234, 236, 254.

¹⁶⁸ *Buciumul*, 1864, p. 929 și 967, după ziarul *L'Independence Belge*, 20 mai 1864, la C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinete*, p. 101.

să se emancipeze. Tendința de autocefalie se pronunțase chiar din anii de dinainte de secularizare.

“Dacă Principele va reuși în întreprinderea sa – spuneau din nou ziarele – va da cu aceasta Rusiei o lovitură, care ar fi la Petersburg atât de adânc simțită pe cât la Paris va fi foarte mult apreciată în favoarea Principelui”¹⁶⁹.

Pentru noul său Stat, Principele voia și o Biserică independentă, ideal ce corespundea cu întreaga sa luptă, și cu atât mai normal cu cât, deja, și Rusia făcuse același lucru, iar mai târziu îl va face și Grecia. Nu numai cu Patriarhul ecumenic s-a întâlnit domnul, ci și cu ceilalți patriarhi, cu mitropoliți și episcopi, pe care i-a primit în audiență pe rând, în probleme privitoare la chestiunea secularizării¹⁷⁰. Se părea că s-a înțeles faptul că înapoi nu se mai putea întoarce nimic și, așa cum se va vedea, și reprezentanții comunităților grecești și diplomații au sfârșit prin a accepta ideea despăgubirii. De aceea, sultanul Abdul Aziz, ca să pregătească terenul pentru discuțiile asupra sumelor ce se vor fixa, a propus recunoașterea definitivă a secularizării mănăstirilor închinată¹⁷¹.

Față de această cerere a sultanului, ambasadorii Marilor Puteri au trebuit să se întrunească într-o conferință - numită internațională, de fapt cea proiectată pentru cercetarea titlurilor de proprietate ale mănăstirilor închinată - conferință în care au început prin a anula Protocolul XIII¹⁷². Recunoașterea definitivă a secularizării a fost însă târăgănată de faptul că, încă din 1863, călugării greci întocmiseră un memoriu de răspuns la acela pe care-l făcuse guvernul român, memoriu trimis la toate cabinetele europene¹⁷³.

Memoriul se învătea în jurul chestiunii proprietății asupra averilor mănăstirilor închinată, susținând autorii lui că acesta ar fi aparținut

¹⁶⁹ “Trompeta Carpaților”, 1863, la C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinată*, p. 101; vezi și A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, II, ed. 1903, p. 17.

¹⁷⁰ “Tribuna Română” Iași, 2 iul. 1864, nr. 213, cf. C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinată*, p. 102; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 103.

¹⁷¹ Ziarul “Buciumul”, 1864, pp. 941 și 949 la C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor...*, p. 103.

¹⁷² De fapt, Protocolul XIII era rodul diplomației ruse, fiind un act echivoc, ce ar fi permis intervenția atât a Porții, cât și a Puterilor în administrația internă a Principatelor, în opoziție cu tratatul de la Paris din 1856, care confirma autonomia acestora – v. C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinată*, p. 104.

¹⁷³ *Reponse des Saints Lieux d'Orient au memoire du Gouvernement des Principautes Unies sur les monasteres grecs*, oct. 1863, Paris; vezi în rezumat la C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinată*, pp. 105-109.

Locurilor Sfinte și niciodată Statului român¹⁷⁴. Tocmai de aceea, conferința întârzie în darea unui verdict și cerea comunităților grecești să vină cu titlurile de proprietate pentru a-și justifica punctul de vedere.

În realitate, ei n-au prezentat niciodată aceste titluri de proprietate. În decursul a mai multe ședințe, cu începere din 16 august și până la sfârșitul anului 1864, comunitățile evitau prezentarea actelor ce li se cereau sau delegatul Patriarhiei ecumenice, arhmandritul Gherman, cerea mereu termene de amânare, pe când arhimandritul Nyl, împreună cu Patriarhii Antiohiei și Ierusalimului, refuzau de-a dreptul să le prezinte¹⁷⁵. În principiu, obiectau că nu dețin actele cerute, deși, în realitate, era imposibil să nu le dețină, fapt dovedit azi prin citirea și publicarea lor.

În 9 ianuarie 1865, la cererea comisiei internaționale, C. Negri a fost mandatat să dea acesteia explicațiile necesare lămuririi unor probleme. Atunci, ambasadorul român a prezentat un memoriu în care a făcut istoricul întregii probleme, în amănunt, încercând să explice și mult controversata problemă a proprietății asupra averilor mănăstirești, la care a adus și acte justificative¹⁷⁶. Acestuia i-au urmat alte memorii, ale aceluiași, în aprilie, mai și iunie¹⁷⁷.

În același timp se discuta și asupra principiului pe baza căruia să se facă despăgubirea, iar într-o ultimă ședință a conferinței se recunoaște actul definitiv al secularizării, iar pe de altă parte se numea o comisie care să se ocupe de evaluarea sumei de despăgubire. În fața acestei situații, Patriarhii și reprezentanții Locurilor Sfinte declară că propunerea de despăgubire este jignitoare, este o insultă adusă Bisericii grecești și nu vor permite exproprierea Bisericii¹⁷⁸.

¹⁷⁴ Nu ne oprim asupra chestiunii pentru că aceasta a generat o întreagă literatură care poate fi consultată și pe care noi am citat-o pe parcursul aserțiunii noastre (v. M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, pp. 91-93).

¹⁷⁵ M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, pp. 104-109; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, p. 116.

¹⁷⁶ *Memoire avec pieces justificatives presenté a la Commission internationale pour les couvent dédiés*, CP. 1865; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, pp. 110-117.

¹⁷⁷ *Collection de documents*, pp. 33-35; 40-48. Acestor memorii le va răspunde Arhim. Ghermanos, *Reponse aux memoire du 14/26 dec. du mois d'Avril et du 1er Juin 1865 et au suppliment a ce dernier memoire, presentes par M. Negri, delegue des Principautes Unies a la Commission Internat. pour les couvents dedies*, Constantinopol, 1865, păstrând spiritul memoriului citat anterior, adică păstrând în atenție problema proprietății.

¹⁷⁸ Acad. Rom., mss. rom. 4.867, I; A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, II, ed. 1903, p. 18; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 117; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 109. Patriarhii au mai protestat în 22 iunie 1865 și pentru că ei considerau că în memoriul prezentat de Negri adevărul a fost falsificat, iar sensul textelor alterat. Li se va cere să-și des-

Atitudinea oscilantă a reprezentanților Locurilor Sfinte – inițial se împăcaseră cu ideea despăgubirii – a constituit faptul care a îngreunat încheierea procesului de înțelegere între părți. Revenirea la a formula vechile pretenții de stăpânire asupra averilor mănăstirești, după ce lăsaseră să se înțeleagă că le-ar conveni despăgubirea, le-a fost defavorabilă. Reprezentanții Puterilor n-au mai luat în seamă protestele.

Odată fixat acest principiu, Negri a oferit o despăgubire de 100 milioane de piaștri, urcând apoi la 150 milioane. Reprezentanții Angliei și Rusiei au încercat să ceară o suplimentare până la 200 milioane, dar ultimul cuvânt al guvernului român ar fi fost pentru suma de 150 milioane piaștri turcești. Pentru că o asemenea sumă – enormă pe atunci – nu putea fi plătită din buget, trebuia contractat un împrumut. Astfel s-a încheiat un acord cu „Société Générale de l'Empire Ottoman” în septembrie 1864, prin mijlocirea unui om de afaceri francez și a ministrului de finanțe Ludovic Steege¹⁷⁹.

Conform hotărârii de la Constantinopol, Statul român a depus un aconto de 6 milioane piaștri turcești în banca respectivă¹⁸⁰. În 5 februarie 1865, în ședința Parlamentului, ministrul de finanțe a prezentat proiectul de lege privitor la împrumutul ce urma făcut pentru a definitiva secularizarea¹⁸¹.

După cum se vede, discuțiile comisiei de duceau în paralel cu acestea pentru fixarea despăgubirilor. Reprezentanții Puterilor garante au luat și ei cunoștință, în iunie 1865, de situația creată de guvernul român, care și depusese fondul pentru despăgubiri¹⁸².

Pe de altă parte, călugării greci refuză să mai recunoască autoritatea comisiei, iar neprezentarea lor la un ultim termen acordat pentru 12 decembrie 1865 avea să fie interpretată drept retragere din litigiul cu guvernul român. Acest tip de atitudine a avut darul să ducă la exasperare pe ultimul și cel mai înfocat susținător al ierarhilor greci, pe sir Bulwer, agentul diplomatic al Angliei. Acesta avea să declare, alături de ambasadorul Franței, că plictisit de manevrele patriarhilor care creau dificultăți comisiei instituite

emneze un delegat pentru cercetarea actelor. Este desemnat tot Ghermanos, care însă, la 7 decembrie 1865, se retrage, iar neprezentarea actelor de către comunități a fost considerată renunțare iar chestiunea închisă definitiv – *Collection de documents*, pp. 50-53; 59-60; 82, 84; Acad. Rom., mss. 4.867, I, f. 189-1906; cf. M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 111.

¹⁷⁹ Acad. Rom., mss. 4.862, VI (Arhiva d-lui Cuza), f. 198.

¹⁸⁰ A. XENOPOL, *Domnia lui Cuza Vodă*, II, ed. 1903, pp. 20-21; C. VASILESCU, *Istoricul mănăstirilor închinat*, p. 119; M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, pp. 111-112; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, III, p. 116.

¹⁸¹ *Monitorul Oficial*, 1865; cf. M. POPESCU-SPINENI, *Procesul*, p. 112.

¹⁸² Acad. Rom., mss. 4.859, III, f. 419, 421.

pentru recenzarea și evaluarea bunurilor mănăstirești, se va retrage din această comisie și va rupe protocolul, consecința fiind că grecii nu vor mai încasa nicio despăgubire¹⁸³. Această stare de exasperare a ambasadorului englez era cu atât mai accentuată, cu cât, vreme de mai bine de un an, se străduise, uzând de anumite cercuri de influență de la Constantinopol, să stabilească o sumă drept despăgubire, în valoare de 2 milioane de galbeni (100 mil. piaștri) din care să poată trage și personal foloase, el și celebra-i prietenă fanariotă, doamna Aristarh¹⁸⁴. Pentru că guvernul român n-a putut fi de acord cu o asemenea formulă, sir Bulwer și-a vădit nemulțumirea prin propunerea unei măririi a sumei de despăgubire, la 3 milioane de galbeni (150 milioane piaștri). Cuza, în acord cu Kogălniceanu, a acceptat-o ca pe o ultimă propunere, chiar și în condițiile în care părea excesivă. Din nefericire, ambasadorul englez nu s-a oprit aici, ci a suplimentat cererea, așa încât, în loc să faciliteze aplanarea litigiului, a îngreuiat situația, iar călugării greci au căzut în această capcană a lăcomiei ambasadorului englez. Față de această situație, atât Turcia, cât și Rusia, înțelegând că se întinde prea mult coarda, au hotărât să nu mai susțină pretențiile aberante ale grecilor. Apoi, reprezentantul francez căruia i s-a adăugat și cel englez, enervați finalmente de această politică de întindere a nervilor din partea patriarhilor orientali, au hotărât și ei să se retragă din a mai susține despăgubirea. Totodată se încheiasă și epoca lui Cuza.

Astfel, ia sfârșit una din cele mai neplăcute și spinoase probleme ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea, secol marcat de lupte pentru recunoașterea identității statului român, secol frământat de multe conflicte și de aprige încercări de obținere a unui statut de țară modernă, chiar dacă prin sacrificarea situației Bisericii. Tocmai de aceea, se pare că oamenii Bisericii nu au organizat un protest la acea vreme, pentru că au înțeles rosturile înalte ale Țării care atunci căpăta o identitate clară.

În urma acestui proces, pe care-l putem denumi de „recuperare românească”, noului stat i-au revenit aproximativ 25 de procente din teritoriul pe care juridic îl stăpânea, dar nu-l putea exploata în propriu-i

¹⁸³ Arhiva Cuza, VI, f. 398-400; f. 402-403; f. 404-406; III, f. 429v-430, la C. C. GIURESCU, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 176.

¹⁸⁴ În contra sumei de 80.000 de galbeni pentru doamna Aristarh, agentul englez se obliga să revină la sentimente mai bune în chestiunea litigiului românilor cu grecii și să-i determine pe aceștia din urmă să accepte despăgubirea oferită de cei dintâi. Așadar, suma finală ar fi trebuit să fie de 2.080.000 galbeni – Arhiva Cuza, III, f. 250v-251v; f. 291v-292, la C. C. GIURESCU, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, pp. 177-178.

folos¹⁸⁵. Din acestea, doar 12 procente reprezentau averea funciară a mănăstirilor închinată, fără a se lua la socoteală averile de altă natură decât funciară, adică magazine, hanuri, conace, depozite ș.a.¹⁸⁶.

Conform unui calcul, care din păcate nu poate fi verificat decât de un specialist în domeniu, suma daniilor în bani, dată numai Athosului, în secolele XV-XIX, se cifrează la un total de 1 miliard 600 milioane piaștri (?), iar moșiile Athosului s-ar fi întins pe 1 milion de hectare (aprox. 8% din suprafața întregii țări de astăzi). Toate aceste proprietăți, am văzut, aduceau chiar și în pragul secularizării venituri imense (la un moment dat, din arenze au reieșit 10 milioane piaștri, într-o vreme în care întreg bugetul era de 50 milioane). Conform aceluiași calcul, veniturile acestor proprietăți, de-a lungul secolelor, ar fi fost de 1.400 milioane piaștri, care, împreună cu daniile în bani, ar da 3 miliarde de piaștri¹⁸⁷.

Calculul, în mod sigur, este superficial făcut, pentru că la o asemenea lucrare trebuie să se apeleze la specialiști, care pot evalua valoarea exactă a monedei, în funcție de epocă, iar un astfel de calcul se face în aur și nu în piaștri, o monedă relativ nouă pentru epoca la care ne-am referit. De aceea, calculul de mai sus nu este relevant. De asemenea, trebuie ținut cont nu numai de daniile în bani, ci și de scutirile pe care mănăstirile închinată le primiseră din vămile țării, de scutirile de impozit pe vin, miere, animale, lucrători și multe alte acareturi, după care se adăugau sumele ce reieșeau de pe moșiile acestor mănăstiri. Din toate acestea la Locurile Sfinte nu a ajuns întotdeauna tot, ci numai prisosul, pentru că voievozii donatori, dar și cei de după ei, nu ar fi permis încălcarea clauzelor de închinare a mănăstirilor. Abia mult mai târziu, spre sfârșitul secolului XVIII, călugării, nemaiercândându-se un control sever asupra lor, au început să nu mai dea socoteală de veniturile de la mănăstirile închinată, ceea ce, evident, s-a transformat într-un abuz. Acesta a constituit și motivul luptei de după 1821, care s-a sfârșit cu secularizarea acestor

¹⁸⁵ Concret, Țării Românești i s-au reînnapoiat între 25,26% și 27,60% din teritoriu, iar Moldova aproximativ 22,31%. Cât despre proprietățile imobile și numărul lor am mai vorbit mai în urmă.

¹⁸⁶ C. C. GIURESCU, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, pp. 128-129.

¹⁸⁷ „Biserica Ortodoxă Română și problema Muntelui Athos”, în *Ortodoxia*, V, 1953, nr. 2, p. 203.

imense averi. Și totul a început, când ei au început să le revendice ca fiind proprietăți ale Locurilor Sfinte.

Din tot acest demers a avut de suferit, însă, Biserica națională, mănăstirile ei neînchinat, care odată lipsite de mijloacele lor tradiționale de a se întreține, au căzut în ruină, iar unele au dispărut de-a dreptul, nemaiputându-se reface niciodată¹⁸⁸. În felul acesta, Biserica Ortodoxă Română a contribuit cu cele 6 milioane de hectare ale ei, chiar și în aceste condiții supuse unui arbitrar, la împrăștierea țărânilor. De aceea, considerăm azi că Biserica are tot dreptul să revendice o situație mai apropiată de normalitate din punctul de vedere al posesiunilor care i se cuvin, fără de a mai fi acuzată că revendică o situație la care n-ar fi îndreptățită.

¹⁸⁸ Vezi, pentru acest aspect, Ierom. Marcu-Marian Petcu, *Mănăstiri și schituri ortodoxe din Moldova, astăzi dispărute*, București, Biblioteca Națională a României, 2010, 476 p., care ne oferă o situație foarte precisă a acestei chestiuni, însoțită și de hărți.

ARTA BISERICESCĂ DE LA LEGISLAȚIA CANONICĂ LA ACTUALITATEA ROMÂNEASCĂ

Pr. Lect. Univ. Dr. Emilian-Iustinian ROMAN

Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae“, Iași

Abstract

The present study proposes a theological and a canonical-legislative analysis of church art, starting from the canonical sources, the commentary on Canon 100 of the 6th Ecumenical Council of Trullo from 692 and reaching the current legislation on the subject, keeping in mind that iconography and church painting are the pillars of living the personal and communion Christian life. From a legislative point of view, we may identify several stages of regulatory interventions, either by the civil authorities or by church authority, since the official acknowledgement of the autocephaly of the Romanian Orthodox Church until the current reorganization initiated by His Beatitude Patriarch Daniel.

Keywords

church art, legislation, canon law, parish administration, Romanian Orthodox Church

1. Introducere

Studiul de față propune o analiză teologică și, în special, canonicolegislativă, a artei bisericești, pornind de la izvoarele canonice, comentariul canonului 100 al sinodului VI ecumenic de la Trullan din anul 692 și ajungând la legislația vigentă privitoare la tema abordată.

Începând cu secolul al IV-lea, subliniază iconologul Uspensky, Sfântul Constantin cel Mare a construit biserici în Palestina, chiar pe locurile evenimentelor evanghelice, pe care le-a împodobit cu picturi cu marile cicluri istorice reprezentând evenimentele *Vechiului și Noului Testament*, sub forma unor picturi monumentale; au fost fixate majoritatea sărbătorilor principale ale Bisericii, precum și compozițiile iconografice aferente, care există și astăzi în Biserica Ortodoxă¹. Mai târziu, în secolele al VI-lea și al VII-lea, a fost descoperită icoana - Hristos Pantokrator, din Mănăstirea „Sfânta Ecaterina” de pe Muntele Sinai, pictată poate în timpul împăratului bizantin Iustinian I (527-656), fie în Egipt, fie în Constantinopol². Această icoană îl reprezintă pe Hristos îmbrăcat în tunică regală, în mâna stângă ținând o Evanghelie închisă, decorată cu pietre prețioase, în timp ce mâna dreaptă este ridicată spre a binecuvânta și învăța, cu două degete ridicate, simbolizând natura sa duală și celelalte trei îndoite, simbolizând Sfânta Treime. O cunună aurie stă în jurul capului, reprezentând energia divină ce izvorăște din El. Trăsăturile chipului lui Hristos sunt inegal redată pentru a indica relația dintre dreptate și îngăduință. Se spune că un ochi reflectă judecata Domnului, celălalt - iertarea Sa³.

Teologul rus Leonid Uspensky argumentează cu exemple faptul că Biserica primară s-a folosit de simboluri biblice pentru a-și exprima învățătura, unele chiar păgâne, dar atribuindu-le un înțeles creștin⁴, subliniind că „arta catacombelor este mai ales o artă care propovăduiește credința”⁵, destinată catehumenilor, deci având și un rol pedagogic, de înțelegere a credinței creștine⁶. În acest sens, *Epistola către Diognet* este

¹ Cf. Emilian-Iustinian ROMAN, „An Analysis of Canon 82 of the Council of Trullo. Text and Context”, în *Romanian Journal of Artistic Creativity*, Volume 7, Issue 4, 2019, p. 31.

² Cf. Ioan COZMA, „The canon and the icon: some reflections on canon 82 of Quinisext Council”, în *ARS LITURGICA. From the image of glory to the image of the idols of modernity*, Dumitru A. Vanca, Mark J. Cherry, Alin Albu eds., vol. I, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2017, p. 149.

³ Cf. I. COZMA, „The canon and the icon”, p. 149.

⁴ Cf. Leonid USPENSKY, *Teologia icoanei în Biserica Ortodoxă*, Editura Anastasia, București, 1994, pp. 38-43.

⁵ L. USPENSKY, *Teologia icoanei în Biserica Ortodoxă*, p. 38.

elocventă în privința trăirii credinței creștine în primele secole, în capitolul al V-lea fiind expuse magistral modestia și moralitatea creștină, mărturisirea credinței și comportamentul în societate. Astfel,

„Creștinii nu trăiesc deosebiți de ceilalți oameni nici prin pământul pe care trăiesc, nici prin limbă, nici prin îmbrăcăminte. Nu locuiesc în orașe ale lor, nici nu se folosesc de o limbă deosebită, nici nu duc o viață străină. Învățătura lor nu e descoperită de gândirea și cugetarea unor oameni, care cercetează cu nesocotință; nici nu o arată, ca unii, ca pe o învățătură omenească. Locuiesc în orașe grecești și barbare, cum le-a venit soarta fiecăruia; urmează obiceiurile băștinașilor și în îmbrăcăminte, și în hrană, și în celălalt fel de viață, dar arată o viețuire minunată și recunoscută de toți ca nemaivăzută. Locuiesc în țările în care s-au născut, dar ca străinii; iau parte la toate ca cetățeni, dar pe toate le rabdă ca străini; orice țară străină le e patrie și orice patrie le e țară străină. Sunt în trup, dar nu trăiesc după trup. Locuiesc pe pământ, dar sunt cetățeni ai cerului. Se supun legilor rânduite de stat, dar, prin felul lor de viață, biruiesc legile. Ei îi iubesc pe toți oamenii și toți îi persecută. Nu se ține cont de ei, sunt condamnați, îiucid, dar prin aceasta ei câștigă viața. Sunt săraci, dar îmbogățesc un mare număr de oameni. Sunt lipsiți de toate și pe toate le au din abundență. Sunt disprețuiți și, în acest dispreț, ei găsesc slavă. Sunt blestemați de alții și ei binecuvântează, sunt insultați, iar ei îi cinstesc pe aceștia”⁷.

2. Repere canonice

Părinții sinodului Trullan au continuat pe aceeași linie, dorind să accentueze importanța păstrării modestiei și moralității creștine. Canonul 96 Trullan este elocvent în acest sens, reglementând trăirea creștinului dreptcredincios după învățătura Bisericii, accentuând smerenia, curătenia vieții și urcușul duhovnicesc prin practicarea virtuților și ferirea de înșelăciune și deșertăciunea cea din materie:

⁶ Cf. L. USPENSKY, *Teologia icoanei în Biserica Ortodoxă*, p. 38.

⁷ *Epistola către Diognet*, V, 1-17, în col. *Părinți și scriitori bisericești*, vol. I. *Scrierile Părinților Apostolici*, IBMBOR, București, 1979, pp. 339-340.

„Cei ce întru Hristos prin botez s-au îmbrăcat, au făgăduit să urmeze viețuirea lui cea după trup. Deci pe ceice-și aranjează și-și împodobesc părul capului cu găteală de cap măestrită spre vătămarea celorce- i privesc și prin aceasta oferă amăgire sufletelor celor slabe, cu epitimie potrivită părințește îi vindecăm, povățuindu-i, și învățându-i să viețuiască înțelepțește, ca părăsind înșelăciunea și deșertăciunea cea din materie, șă-și îndrepte mintea neîntrerupt către viața nestricată și fericită, și cu frică să viețuiască în curățenie, și să se apropie de Dumnezeu, după putință, prin curățenia vieții, și să împodobească mai mult pe omul cel din lăuntru, decât pe cel din afară prin virtuți și cu moravuri preabune și neprihănite; încât să nu poarte în sine nici o rămășiță din răutatea potrivnicului. Iar dacă cineva s-ar purta împotriva canonului prezent, să se afurisească”⁸.

Prin textul canonului 96 Trullan, Sfinții Părinți doresc să conștientizeze pe cei care au primit Taina Sfântului Botez că devin următorii lui Hristos și că sunt exemple de viețuire creștină, canonul dispunând pedeapsa afurisirii pentru cei care-l vor încălca⁹.

Părinții Sinodului al VI-lea ecumenic nu se opresc doar la creștin și viețuirea acestuia, ci sancționează și arta creștină a primelor secole care nu era în concordanță cu învățătura de credință. În acest sens, canonul 100 Trulan este elocvent:

„Cartea Înțelepciunii poruncește ca «ochii tăi să privească drept înainte» (Pilde 4, 25) și «supraveghează-ți inima prin toată paza» (Pilde 4, 23), căci simțirile trupului se strecoară repede în suflet. Astfel, poruncim ca de acum înainte să nu mai fie pictate sub niciun fel reprezentări, fie în tablouri, fie expuse în orice alt mod, care ademenesc vederea și care distrug mintea și îndeamnă spre aprinderile poftelor rușinoase. Iar dacă cineva ar încerca să facă așa ceva, să fie afurisit”¹⁰.

⁸ Nicodim MILAȘ, *Canoanele Bisericii Ortodoxe, însoțite de comentarii*. I, 2. *Canoanele sinoadelor ecumenice*, trad. Uroș Kovincici și Nicolae Popovici, Tipografia Diecezană, Arad, 1931, pp. 480-481.

⁹ Cf. N. MILAȘ, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, p. 481.

¹⁰ *Canoanele Bisericii Ortodoxe – ediție bilingvă (greacă și română)*, vol. I. *Canoanele Apostolice și Canoanele Sinoadelor Ecumenice*, trad. Răzvan Perșa, Basilica, București, 2018, p. 330.

Prin urmare, canonul 100 Trulan pedepsește cu afurisirea persoanele care pictează reprezentări ce întunecă mintea și stârnesc în mintea și sufletul omului pofte rușinoase. După cum mărturisește și canonistul Nicodim Milaș în comentariul său, scopul acestui canon este de a „înfrâna simțurile trupești, care transmit impresiile lor sufletului omului”¹¹. Astfel, izvorul artei creștine este același cu al învățaturii de credință ortodoxă, și anume „descoperirea dumnezeiască și, uneori, revelațiile particulare”¹². Prin urmare, arta creștină reflectă învățătura Bisericii, din punct de vedere dogmatic, liturgic și canonic.

Astăzi, în Ortodoxie, după cum subliniază și arhid. Prof. dr. George Grigoriță, arta bisericească, îndeosebi iconografia și pictura, constituie pilonii trăirii vieții creștine personale și comunionale¹³. Paradoxal, „pentru unii ea este o moștenire duhovnicească prețioasă, o legătură cu trecutul și o rememorare a momentelor de mare lumină și spiritualitate trăite odată, iar pentru alții ea reprezintă un obiect de delectare estetică la fel de prețios precum capodoperele marilor maeștri de altă dată”¹⁴. Însă, pentru creștini, *arta bisericească* exprimă „vizual și concret mărturisirea învățaturii de credință și chemarea omului la rugăciune și la comuniunea cu Dumnezeu și cu sfinții Lui”¹⁵. Mai mult, „icoana îl face pe privitor să ajungă la o altă viziune asupra lumii”¹⁶. Concret, privitorul participă la o transfigurare. „Iluminarea omului nu este altceva decât îndumnezeirea (Theosis) de care vorbesc în mod frecvent Părinții Bisericii. De aici vine afirmația marelui sfânt Grigore Palamas (+ 1359) după care, a participa la energiile dumnezeiești înseamnă a deveni tu însuși, într-un anume fel, lumină”¹⁷.

Arta bisericească nu se poate disocia de teologie, cele două trebuie interpretate și înțelese unitar, deoarece nu rămânem exclusiv la nivelul

¹¹ N. MILAȘ, p. 486.

¹² N. CHIȚESCU, I. PETREUȚĂ, I. TODORAN, *Manual de Teologie Dogmatică și Simbolică*, vol. II, EIMBOR, București, 1958, p. 765.

¹³ Cf. Georgică GRIGORIȚĂ, „Primele reglementări legale privind pictura bisericească în România”, în *Patrimoniul cultural religios: legislație și jurisprudență*, eds. M. Balan, E.-I. ROMAN, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2018, p. 201.

¹⁴ Ilie MELNICIUC-PUICĂ, Bogdan MAXIMOVICI, „Studiu teologic și artistic în iconografia bizantină”, în *Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» Iași, (serie nouă)», Teologie*, tom V, 1999-2000, p. 299.

¹⁵ G. GRIGORIȚĂ, „Primele reglementări”, p. 201.

¹⁶ Merișor-Georgeta DOMINTE, „Arta compoziției în icoana Schimbării la față - I (Variante plastice în spațiul creștin ortodox)”, în *Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» Iași, (serie nouă)», Teologie*, tom V, 1999-2000, p. 279.

¹⁷ M.-G. DOMINTE, „Arta compoziției”, p. 279.

esteticului, ci pătrundem și în înțelesul teologic. Vorbind de arta bisericească, în tradiția ortodoxă, iconografia este cea mai reprezentativă parte a acesteia¹⁸. Astfel, dacă vorbim despre icoană doar din punct de vedere artistic, pierdem funcția sa primordială. După cum subliniază și Constantin Tudor,

„icoana este o operă de artă care depășește arta. Prin mesajul pe care îl transmite în culori, arta iconografică însușește elemente ale tehnicii, atât clasice cât și moderne, pe care le convertește într-o armonie divină: autor – lucrare – închinător, icoana având puterea de a depăși atât pictorul cât și pe cel care o privește prin elementul transcendent aflat în ea, semn văzut al nevăzutului – Teofania”¹⁹.

Prin urmare, „icoana este o carte despre credință (...), o rugăciune exprimată prin imagini (...), (...) care contribuie la rugăciune (...). Prin limbajul liniilor și al culorilor ea descoperă învățătura dogmatică, morală și liturgică a Bisericii”²⁰.

3. Considerente legislative

Din punct de vedere legislativ, putem identifica mai multe etape de intervenții asupra regulamentelor în domeniu fie de autoritățile civile, fie de către autoritatea bisericească. Astfel, prima etapă survine după recunoașterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române din anul 1885, în care Sfântul Sinod a acordat o atenție deosebită artei bisericești. În acest sens, în ședința din 18 mai 1898, a aprobat *Regulamentul pentru zugrăvirea bisericilor*²¹. Acest regulament a fost sancționat prin decret regal nr. 4316 din 11 octombrie 1912 și este structurat în 4 capitole, cuprinzând 30 de articole, primul capitol (art. 1-8) cuprinde prescripțiile generale, cel de-al doilea (art. 9-19) stabilește locul icoanelor în biserică, cel de-al treilea capitol (art. 20-22) reglementa modul de realizare a icoanelor, iar ultimul capitol (art. 23-30) prezintă dispoziții diverse și tranzitorii²². Potrivit acestui regulament, „la zugrăvirea oricărei biserici și la reînnoirea picturii învechite

¹⁸ Cf. Constantin TUDOR, „Simbol și limbaj plastic în iconografia bizantină”, în *Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» Iași, (serie nouă)», Teologie*, tom VIII, 2003, p. 345.

¹⁹ C. TUDOR, „Simbol și limbaj plastic”, p. 345.

²⁰ Monahia IULIANA, *Truda iconarului*, apud C. TUDOR, „Simbol și limbaj plastic”, p. 345.

²¹ Cf. *Biserica Ortodoxă Română* (22) 5, 1898, pp. 115-121.

²² Cf. Chiru C. COSTESCU, *Colecțiune de legi*, I, București, 1916, pp. 386-389.

și șterse din bisericile vechi, este admis numai stilul bizantin, întrebuințat în biserica ortodoxă și cu deosebire în Muntele Athos” (art. 1). De asemenea, în Biserica Ortodoxă Română erau interzise icoanele sculptate în relief în orice materie (art. 2), iar în biserici nu erau acceptate „tablouri și icoane, care la vedere ar înfățișa pe sfinți în mărimi nenaturale sau figuri diforme” (art. 3), și nici „tablourile și icoanele, care ar înfățișa pe sfințele martire sau cuvioase în costume și în ținute moderne lumești, în chipuri care nu ar inspira respect” (art. 4 alin.1). Totodată, în art. 4 alin. 2, se recomandă ca întotdeauna sfinții să fie pictați în îmbrăcămintea, pe cât posibil, a timpului și țării în care au viețuit²³. Mai mult, este subliniat rolul pedagogic al picturii. Astfel, în art 8, se precizează că

„Tablourile de pictură și icoanele zugrăvite pe pereți și pe bolți, trebuie să fie executate lămurit, spre a se da predicatorului putința ca la serbarea respectivă a praznicului, să întoarcă privirea ascultătorilor la cele înfățișate și despre care vorbește în panegiricul sau discursul său”²⁴.

A doua etapă este cea de după ridicarea Bisericii Ortodoxe Române la rang de Patriarhie (4 februarie 1925), când a fost promulgată Legea pentru apărarea vechilor pictori bisericești și pentru întemeierea unei școli de zugravi, în 27 martie, prin decret regal, de către regele Ferdinand I (1865-1927), publicată în *Monitorul Oficial* nr. 75 din 31 martie 1926, pp. 4780-4781. Primul articol al acestei legi stipula că lucrările de pictură sau de restaurare nu se puteau face decât de către „zugravi care aveau învoirea comisiunii monumentelor istorice și a episcopului respectiv”. Conform art. 2, această învoire se acorda zugravilor bisericești în urma unui examen în fața Comisiei monumentelor istorice, la care se puteau adăuga și alți artiști ce aveau cunoștințe temeinice de pictură bisericească. Prevederea cuprinsă în cel de-al treilea articol al legii viza înființarea unei „școli de zugravi” de către Ministerul Cultelor, cu regulament pentru organizarea și funcționarea școlii, care să aibă o durată de un an, iar planul de învățământ să cuprindă tematici de iconografie ortodoxă, de tehnică și de stil bisericesc au rămas fără aplicare²⁵.

²³ C. C. COSTESCU, *Colecțiune de legi*, p. 386.

²⁴ C. C. COSTESCU, *Colecțiune de legi*, p. 386.

²⁵ Cf. G. GRIGORIȚĂ, „Primele reglementări”, p. 207.

O altă etapă începe cu anul 1937, când Parlamentul României a aprobat *Legea pentru încurajarea artelor plastice*²⁶, în 4 martie 1937, această lege fiind promulgată prin decret de către regele Carol al II-lea (1893-1953). Prin această lege se subliniază importanța acordată artei bisericești prin înființarea comisiilor permanente sau speciale. Astfel, articolul 4 din lege este dedicat integral calificării pictorilor bisericești. În acest sens, art. 4, alin. 1 reglementează înființarea unei Comisii speciale pentru calificarea pictorilor bisericești autorizați, pentru ca în alin. 2 să stabilească componența acesteia, și anume: un cleric delegat de Patriarhia Română, o persoană de preponderență cultură artistică bisericească, un delegat al ministerului și un pictor delegat de Societatea Pictorilor și Sculptorilor Români. Comisia are rolul, conform art. 4 alin. 7, de a analiza cererile pictorilor bisericești în vederea obținerii autorizației, iar avizele acesteia erau înaintate spre aprobare Ministrului Cultelor și Artelor. Mai mult, puteau solicita autorizație de la minister pictorii absolvenți ai Academiei de Belle Arte sau a unei școli străine echivalente sau superioare acestora, care puteau dovedi că au restaurat sau pictat din nou interiorul total sau parțial al unui locaș de credință creștină ortodoxă, greco-catolică sau romano-catolică (art. 4 alin. 6). La final, Ministerul Cultelor și Artelor trebuia să întocmească tabloul pictorilor bisericești autorizați (art. 4 alin. 7), care se putea măări de fiecare dată când se acorda autorizația unui pictor cu studii superioare ce putea dovedi cunoștințe aprofundate în iconografie și artă religioasă, prin lucrări stampe, desene sau fresce (art. 4 alin. 8). De subliniat este și faptul că doar pictorii bisericești autorizați puteau executa lucrări integrale, parțiale sau de restaurare a monumentelor de cult, conform art. 4 alin. 9²⁷.

De asemenea, amintim Regulamentul pentru calificarea pictorilor bisericești autorizați și a zugravilor bisericești autorizați, aprobat prin Decizia ministerială nr. 13.012 din 1937, publicat în *Monitorul Oficial* nr. 144 din 26 iunie 1937, pp. 1441-1446. În art. 1 al acestui Regulament, se precizează că „în interiorul sau exteriorul niciunui locaș de credință creștină ortodoxă, greco-catolică sau romano-catolică, nu se vor putea executa lucrări de pictură fie totale, fie parțiale, fie din nou sau restaurări, decât de pictorii autorizați de Ministerul Cultelor și Artelor”. Articolul 3 prevede instituirea unei comisii speciale, atât pentru verificarea artistică și tehnică a picturii bisericești, cât și pentru calificarea pictorilor bisericești, iar în art. 4

²⁶ Cf. *Monitorul Oficial* nr. 54 din 6 martie 1937, pp. 2009-2011.

²⁷ Cf. G. GRIGORIȚĂ, „Primele reglementări”, pp. 207-208.

din Regulament se precizează componența acestei comisii, alcatuită din 6 membri, numiți prin decizie ministerială, pentru o perioadă de 4 ani, și anume: Secretarul general al Ministerului Cultelor și Artelor (art. 4 alin. 1); un cleric, delegat al Patriarhiei Române (art. 4 alin. 2); o persoană cu preponderentă cultură artistică bisericească, numită de Ministerul Cultelor și Artelor (art. 4 alin. 3); un tehnician în pictura bisericească (art. 4 alin. 4); un delegat al Ministerului Cultelor și Artelor (art. 4 alin. 5); un pictor delegat al Societății Pictorilor și Sculptorilor Români (art. 4 alin. 6)²⁸.

Ultima etapă, și cea mai importantă, este cea în care toate aceste Regulamente vor fi amendate și readaptate prin reorganizarea Sectorului patrimoniu cultural de către Preafericitul Părinte Patriarh Daniel, în Sectorul Cultură și Patrimoniu Religios, cu 4 componente: Cultură, Patrimoniu religios, Comisia de Cultură Bisericească și Centrul pentru patrimoniul cultural „Sf. Constantin Brâncoveanu”. Printr-o viziune holistică, implicare activă și muncă susținută, Preafericitul Daniel nu numai că organizează acest sector în anul 2012, dar, în același an, aprobă și *Regulamentul pentru organizarea și funcționarea comisiei de pictură bisericească a Patriarhiei Române*, cel mai complex, structurat în șapte capitole și 12 anexe. Organismele statutare cu atribuții în domeniul artei bisericești sunt structurate la nivel central, regional și local. Astfel, din primul articol, se precizează că

„în conformitate cu prevederile Statutului pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române, Sfântul Sinod este cea mai înaltă autoritate bisericească din Patriarhia Română, care supraveghează din punct de vedere dogmatic, liturgic și canonic, lucrările de arhitectură, pictură, sculptură și alte forme de artă bisericească ortodoxă”.

Art. 4 (1) reglementează Comisia de Pictură Bisericească a Patriarhiei Române, care „funcționează în cadrul Sectorului patrimoniu cultural al Administrației Patriarhale și este organism central administrativ pentru problemele date în competență prin Statut, prin prezentul Regulament, prin hotărârile organismelor centrale bisericești și de către Patriarhul României”. Dintre atribuțiile acestei Comisia de Pictură Bisericească amintim: a) supraveghează și controlează modul de aplicare a prevederilor statutare și regulamentare bisericești, a hotărârilor organismelor centrale bisericești și

²⁸ Cf. G. GRIGORIȚĂ, „Primele reglementări”, pp. 208-214.

ale Patriarhului României, privind păstrarea unității dogmatice, artistice și de execuție a lucrărilor de artă bisericească în Biserica Ortodoxă Română; b) inițiază norme și propune măsuri privind respectarea și promovarea artei bisericești bizantine tradiționale în Biserica Ortodoxă Română; c) aplică hotărârile Sfântului Sinod referitoare la arta bisericească și supraveghează, din punct de vedere dogmatic-liturgic, artistic și tehnic, realizarea lucrărilor de pictură bisericească ortodoxă; d) pregătește și autorizează specialiști în arta bisericească, de credință creștină ortodoxă, cu drept de lucru în bisericile ortodoxe și în edificiile de patrimoniu ortodox; e) pregătește și autorizează specialiști restauratori, de credință creștină ortodoxă, atestați de Ministerul Culturii și Patrimoniului Național, pentru a obține drept de lucru în bisericile ortodoxe și în edificiile de patrimoniu ortodox, indiferent de sursa de finanțare, publică sau privată; ... h) evidențiază creațiile artistice din sfintele locașuri și le valorifică prin expoziții, publicații și alte forme de exprimare; ... k) cercetează la fața locului, prin membri sau delegați, cu binecuvântarea chiriarhului locului, lucrările de pictură bisericească și hotărăște în legătură cu cele constatate; etc [art. 4, (2)].

La nivel regional, organismele statutare cu atribuții în domeniul artei bisericești sunt Mitropolitul și Comisia mitropolitană de pictură bisericească. Conform art. 5 din *Regulamentul pentru organizarea și funcționarea comisiei de pictură bisericească a Patriarhiei Române*, „Mitropolitul este președintele Comisiei mitropolitane de pictură bisericească și are următoarele atribuții: a) convoacă ședințele Comisiei mitropolitane de pictură bisericească și prezidează lucrările acesteia, personal sau prin delegați; b) numește, sancționează și revocă membrii Comisiei mitropolitane de pictură bisericească, secretarul și personalul auxiliar din cadrul acesteia c) aprobă și comunică avizul consultativ al Comisiei mitropolitane de pictură bisericească pentru dosarele de pictură/restaurare, când acesta este solicitat de CPB; d) aprobă, modifică sau respinge propunerile formulate de Comisia mitropolitană de pictură bisericească în urma cercetării situațiilor litigioase privind lucrările de pictură bisericească de la unitățile de cult din eparhiile mitropoliei și dispune înaintarea acestora, cu raport, către CPB”.

Comisia mitropolitană de pictură bisericească este constituită din 3-5 membri pictori/restauratori autorizați de CPB și are printre atribuții: a) prezintă anual la CPB darea de seamă privind lucrările de pictură bisericească din eparhiile mitropoliei (șantiere existente, stadiul realizării

lucrărilor, personalul specializat și auxiliar implicat, modul de respectare a legalității în desfășurarea lucrărilor, respectarea contractelor încheiate, situațiile deosebite etc.); b) cu aprobarea chiriarhului, are drept de control asupra șantierelor existente în eparhiile mitropoliei, conform graficului anual de inspecție și control aprobat pentru lucrări de pictură/restaurare și întocmește referate despre cele constatate, pe care le înaintează CPB cu propuneri motivate; ... (art. 6, 1-2).

La nivel local, organismele statutare cu atribuții în domeniul artei bisericești sunt Chiriarhul (arhiepiscopul sau episcopul eparhiot), Protopopul și Parohul²⁹. Astfel, Chiriarhul (arhiepiscopul sau episcopul eparhiot) are printre atribuții următoarele: „a) aprobă, într-o ședință a Permanenței Consiliului eparhial, transmiterea către CPB a proiectelor lucrărilor de artă bisericească (pictură din nou, restaurare pictură murală, pictura catapetesmelor și mobilierului interior specific, vitralii, mozaic, miniatură-caligrafie, sculptură, grafică, email, restaurare carte, textile, piatră, metal etc.), a rezultatelor licitațiilor din eparhie și a contractelor de execuție; b) numește, sancționează și revocă persoana acreditată ca diriginte de șantier din cadrul Sectorului patrimoniu cultural, pentru lucrările de pictură/restaurare din eparhie; c) inițiază sau aprobă cercetarea situațiilor litigioase privitoare la executarea lucrărilor de pictură/restaurare din eparhie; d) aprobă solicitările pentru efectuarea recepției parțiale sau definitive a lucrărilor de pictură/restaurare efectuate la unitățile de cult din eparhie; e) prezintă mitropolitului, anual, darea de seamă privind lucrările de pictură/restaurare din eparhie” (art. 7).

Protopopul are obligația de a verifica documentația pentru lucrările de pictură/restaurare din protopopiat și a-l transmite complet Centrului eparhial și de a participa la efectuarea recepției parțiale sau definitive a lucrărilor de pictură/restaurare efectuate în unitățile de cult din protopopiat (cf. Art. 8).

La rândul său, parohul (starețul sau stareța în mănăstire) are următoarele atribuții: a) constată și ia hotărârile adecvate, împreună cu organismele parohiale, privind necesitatea realizării lucrărilor de pictură/restaurare la biserica parohială, capele sau dependințe; b) solicită aprobarea Centrului eparhial pentru a iniția procedurile regulamentare și legale în vederea realizării lucrărilor de pictură/restaurare; c) solicită direct unui pictor de

²⁹ Cf. Cosmin PANȚURU, *Administrație parohială ortodoxă: compendiu legislativ bisericesc*, Editura Partoș / Astra Museum, Timișoara / Sibiu, 2014, pp. 77-78.

categoria I sau a II-a, respectiv unui restaurator, autorizați de CPB, întocmirea proiectului lucrărilor de pictură/restaurare ce urmează a se executa d) înaintează către Protopopiat, în vederea comunicării la Centrul eparhial, documentele cuprinzând proiectul întocmit, prevăzute în Anexa nr. 8; e) confirmă, prin Consiliul parohial, sumele prevăzute în devize și în suplimentările de devize, în vederea solicitării aprobării autorităților bisericești; f) se îngrijește de organizarea și desfășurarea licitației de atribuire a contractului de execuție și transmite rezultatele acesteia, prin protopopiat, Centrului eparhial, în vederea aprobării de către CPB; g) negociază clauzele contractului de execuție, pornind de la prevederile generale din Anexa nr 10, contractul intrând în vigoare după aprobarea sa de către CPB; h) se îngrijește de buna derulare a contractului de execuție și informează Centrul eparhial despre orice nereguli în legătură cu realizarea lucrărilor; i) starețul sau stareța unei mănăstiri are atribuții similare cu cele ale parohului (art. 9).

4. Concluzii

Începând cu tradiția canonică și până la reglementările legislative actuale, izvorul artei creștine este același cu al învățaturii de credință ortodoxă, reflectând învățătura Bisericii, din punct de vedere dogmatic, liturgic și canonic. Atât structura organizatorică la nivelul național realizată prin strădania Preafericitului Părinte Patriarh Daniel, cât și actualul *Regulament pentru organizarea și funcționarea comisiei de pictură bisericească a Patriarhiei Române* din 2012, nu doar că păstrează și promovează arta bisericească bizantină tradițională în Biserica Ortodoxă Română, dar și impun respectarea prevederilor statutare și regulamentare bisericești, a hotărârilor organismelor centrale bisericești și ale Patriarhului României, privind păstrarea unității dogmatice, artistice și de execuție a lucrărilor de artă bisericească în Biserica Ortodoxă Română.

EPISCOPUL ILARION GHEORGHIA DIS AL ARGEȘULUI ȘI REVOLUȚIA LUI TUDOR VLADIMIRESCU

Pr. Lect. Univ. Dr. Radu TASCOVICI

Facultatea de Teologie, Litere, Istorie și Arte, Pitești

Abstract

This year offers us the opportunity to bring back to attention one of the important events of our history: the Revolution of Tudor Vladimirescu, in 1821. This important national revival movement put an end to the Turkish-Phanariot regime and marked the emergence of the first germs that would lead, first, to the revolution of 1848 and then to the shaping of modern Romania. The paper highlights the implication of the the bishop Ilarion Gheorghiadis in the Revolution led by Tudor Vladimirescu in 1821. In the begining is briefly described that national movement and then the role that bishop Ilarion of Argeș had as a friend and adviser of Vladimirescu.

Keywords

bishop Ilarion of Argeș, Orthodox Church, Eteria, phanariot regime, Othoman Empire

Anul acesta ne oferă prilejul de a readuce în atenție unul dintre evenimentele importante ale istoriei noastre: Revoluția lui Tudor Vladimirescu, din anul 1821. Această importantă mișcare de redeșteptare națională a pus capăt regimului turco-fanariot și a marcat apariția primilor germeni care aveau să ducă, mai întâi, la revoluția din 1848 și apoi la conturarea României moderne.

În primăvara anului 1821, Țara Românească a fost teatrul primei mișcări complexe, cu caracter social-național. Din punct de vedere economic, cauzele ei au fost abuzurile fiscale și administrative ale autorităților locale, precum și creșterea obligațiilor în muncă ale țăranilor¹. Într-un document din epocă, intitulat *Obșteasca tânguire*, se consemna că, „de șase ani, tiranul Caragea alt nu a lăsat bieților patrioți țărani decât numai ticăloasele suflețe în trupurile cele dosădite dă necazuri”².

Din punct de vedere social, o parte din boieri ar fi dorit să pună capăt suzeranității otomane, iar alții urmăreau chiar alungarea fanarioților din țară. Era firesc, dacă avem în vedere că în 1819 domnitorul Alexandru Suțu a venit să ocupe scaunul domnesc însoțit de 80 de rude, de o suită de 800 de oameni și de o gardă de arnăuți, toți aceștia reprezentând noi spoliatori³. La acestea se adaugă faptul că singura „lege” era corupția, toate dregătoriile fiind de vânzare. Prin urmare, întreaga societate era afectată. De la țăranul clăcaș, până la marele boier pământean, cu toții simțeau această opresiune social-economică generalizată. În 1820, nemulțumirile țăranimii atinseseră apogeul, ducând la nesupunere sau prezența la procese a unor sate întregi.⁴

Dintre boieri, mulți au fost implicați în diverse mișcări îndreptate împotriva sistemului fanariot, corupt și perimat. Pozițiile boierimii se reflectau în memorii și chiar în proiecte de reformă⁵. Un grup însemnat de boieri înțelegea limpede situația din Țara Românească, avea în vedere stăvilirea abuzurilor și în cazul unor împrejurări favorabile se gândea chiar la înlăturarea dominației otomane, păstrându-și, desigur, pozițiile

¹ Mihai BĂRBULESCU, Dennis DELETANT, Keith HITCHINS, Șerban PAPACOSTEA, Pompiliu TEODOR, *Istoria României*, Editura Corint, București, 2004, p. 287.

² ***, *Documente privind Istoria României. Răscoala din 1821* (în continuare: *DIR. 1821*), vol. I, Editura Academiei Române, București, 1960, p.130.

³ ***, *Istoria Românilor* (în continuare: *IR*), vol. VII/1, Editura Academiei Române, București, 2003, p. 21.

⁴ De pildă, în 5 martie 1820, Cancelaria domnească ordona „... să fie oprite satele de a veni întregi în Capitală..., vor fi primiți cu jalbe numai reprezentanții satului, 2-3 vechili...”. (V. A. URECHIA, *Istoria Românilor*, vol. XII, București, 1898, pp. 194-195).

⁵ *DIR. 1821*, I, p. 519.

importante social-politice; îi avem în vedere pe Grigorie Ghica, Grigorie Brâncoveanu, Barbu Văcărescu și Alexandru Filipescu-Vulpe.

În climatul general de nemulțumire din epocă, au existat și tulburări cu caracter local, ca răscoala pandurilor olteni, din anii 1814-1815 sau frământări ale orășenilor, ca cele de la Iași (1819), Bârlad, Ploiești și Târgoviște (mai multe revolte împotriva domniei, una dintre ele chiar la începutul anului 1821)⁶. Acestor mișcări, oarecum spontane, le-am putea adăuga unele cu caracter organizat, cum au fost complotul din 1816, din Țara Românească, condus de Mihail Gross, „rebelia” din același principat, ce era gata să izbucnească după fuga domnitorului Caragea, din toamna anului 1818⁷ sau aceea a unui grup de arnăuți din 1819.⁸ Revendicările țăranilor și orășenilor s-au împletit cu aspirațiile politice ale boierilor pământeni, în cadrul revoluției condusă de Tudor Vladimirescu.

Elementul extern care s-a adăugat cadrului general din epocă și desfășurării revoluției a fost *Eteria*. Tudor Vladimirescu și boierii erau îndemnați să treacă la revoltă împotriva Imperiului otoman de căpeteniile unei organizații grecești secrete, numită *Philike Hetairia* (Societatea Prieteniei) care a fost întemeiată în 1814 la Odessa. Conducătorul ei era Alexandru Ipsilanti, fiul fostului domnitor al Țării Românești Constantin Ipsilanti (1802-1806, 1806-1807)⁹; în această calitate avea legături cu boierii, dar avea și relații la Curtea din Sankt Petersburg, întrucât fusese general-maior în armata rusă și îndeplinise și funcția de adjunct al țarului¹⁰. Aceste calități l-au făcut credibil atunci când, pentru a-i atrage pe boieri și pe Tudor de partea planurilor sale¹¹, a pretins că are adeviziunea și sprijinul Rusiei. Evenimentele ulterioare au demonstrat, însă, că Eteria înțelesese greșit starea de spirit din Țara Românească și Moldova. Desigur că o parte din marii boieri privea cu simpatie izbucnirea unei insurecții în Grecia, prin care să se răstoarne dominația otomană dar, în egală măsură, dorea desființarea regimului fanariot și eliminarea concurenței grecești pentru a obține avantaje economice și funcții politice¹². Aceștia au fost, în mare, factorii care

⁶ *IR*, p. 23.

⁷ Zilot ROMÂNUL (Ștefan FĂNUȚĂ), „Domnia a treia a lui Alexandru vodă Suțul, ce i să zicea și Dracache”, în *Opere complete*, ed. Marcel Dumitru-Ciucă, București, 1996, p. 114.

⁸ *IR*, p. 23.

⁹ Fusese și domn al Moldovei (1799-1801).

¹⁰ Andrei OȚETEĂ, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești. 1821-1822*, București, 1945, passim.

¹¹ Inițial, căpeteniile Eteriei decisese că Războiul de independență a Greciei să izbucnească în Peloponez; Ipsilanti a fost cel care a hotărât ca acest lucru să aibă loc în Principate.

au determinat faptul că Revoluția din 1821 a fost condusă de un român, Tudor Vladimirescu (cca. 1780-1821).

Conducătorul și eroul mișcării provenea dintr-o familie de țărani liberi din Oltenia, învățase carte la curtea unui mare boier, Nicolae Glogoveanu din Craiova, fusese implicat în comerț și arendări de pământ, dobândise serioase cunoștințe juridice și dăduse dovadă de cinste și intransigență, rare calități pe atunci; susținuse diferite cauze în justiție, mai ales pe seama moșnenilor, din rândul cărora se ridicase; între anii 1807-1812 fusese comandantul unui corp de voluntari, ce luptase sub drapelul țarului, în timpul războiului ruso-turc de atunci¹³. În aceeași perioadă l-a cunoscut pe Iordache Olimpiotul, viitor comandant al gărzii domnului Țării Românești, membru al Eteriei, și pe boierul Constantin Samurcaș, caimacam în Oltenia, și el eterist.

Conjunctura politică a epocii l-a făcut pe Tudor Vladimirescu să colaboreze, la început, cu Eteria. Aceasta avea să creeze, însă, și unele probleme, căci principalul țel al Eteriei era eliberarea Greciei, având în vedere doar pe plan secundar eliberarea celorlalte popoare din Balcani; prin urmare, între revoluționarul român și Eterie exista un conflict de interese. De altfel, organizația grecească îl dorea pe Vladimirescu, ca și pe sârbul Miloș Obrenovici, doar aliat, și nu membru al ei; este ceea ce observase C. D. Aricescu, scriind că Iordache Olimpiotul l-a „inițiat” pe slugerul Tudor „însă numai pe jumătate”¹⁴. După negocieri îndelungate, desfășurate în perioada noiembrie 1820 - ianuarie 1821, Vladimirescu a acceptat să sprijine răscoala generală preconizată de Eterie, însă cu condiția ca propriile lui obiective să nu devină o anexă a celor generale, grecești. Urmărind cu obstinație eliberarea Țării Românești și prefacerile politico-economice care să aducă foloase boierimii pământene și mai ales țăranilor, slugerul avea să ajungă în conflict cu Eteria, dar și cu marea boierime grecizată.

Spre sfârșitul anului 1820, legăturile lui Tudor cu rețeaua de panduri olteni erau consolidate, strângându-se, în limita posibilităților, armament și muniție. În cursul lunii ianuarie 1821 s-au încheiat alianțele necesare cu o parte a boierimii și cu Eteria. Pini, consulul general al Rusiei, grec de neam

¹² Vasile MURGULEȚ, „Voroavă asupra Țării Moldovei”, în *DIR.* 1821, 1, p. 519 și urm.

¹³ Avea sub comandă aproximativ 6.000 de panduri. Comandanții ruși i-au adus frumoase elogii, i s-a acordat gradul de locotenent în armata țarului Alexandru I și a fost socotit între protejații imperiului.

¹⁴ C. D. ARICESCU, *Istoria Revoluțiunii Române de la 1821*, Craiova, 1874, p. 39.

şi eterist, îndemna la ridicarea armelor. La sfârşitul lunii ianuarie Vladimirescu se retrăgea în Oltenia.

În 15/27 ianuarie 1821 fusese alcătuit un Comitet de ocărnuire, în urma îmbolnăvirii grave a domnitorului Alexandru Suţu. Din el făceau parte şi câţiva mari boieri care îi dăduseră lui Tudor, în aceeaşi zi, un „înscriş”, în care arătau că era ales ca să ridice „norodul cu arme”; îi promiteau întregul sprijin, având în vedere „obşteşcul folos al neamului creştinesc şi patriei noastre”¹⁵. Trei zile mai târziu, Tudor pleca în Oltenia, după o întâlnire cu consulul rus, Pini şi secretarul său, Leventis; la Piteşti a primit vestea decesului domnitorului Suţu. În 22 ianuarie/3 februarie intra în mănăstirea Tismana, de unde, se pare, a lansat cunoscuta sa proclamaţie către popor, citită în ziua următoare la Padeş.

La 22 februarie/6 martie Alexandru Ipsilanti intra în Moldova, răspândind zvonul izbucnirii unui război general antiotoman, cu sprijinul Rusiei. Aflând acestea, Tudor a pornit spre capitală, în fruntea unei oştiri de aproape 8000 de oameni, pentru ca la 16/28 martie să ajungă la porţile Bucureştilor. Aici a aflat că, din partea Rusiei, nu există niciun sprijin pentru mişcarea sa ori pentru Eterie. A considerat necesar să ajungă la o înţelegere cu boierii conservatori, pentru împlinirea planurilor sale; dorea să fie domn, însă ca ales al ţării. Din aceleaşi motive a evitat şi o rupere totală a relaţiilor cu Ipsilanti şi a întreţinut „corespondenţă” cu paşalele dunărene, ba chiar, potrivit unor surse, a făcut un schimb de daruri cu paşa de Silistra¹⁶. La 19/31 martie şi-a aşezat tabăra la Cotroceni, pregătindu-se pentru intarea în Bucureşti. Aceeaşi ţintă o avea şi Ipsilanti, care părăsise Moldova, intrase în Ţara Românească şi se îndrepta spre capitală. Ambii conducători trimiseseră reprezentanţi la Laybach (Liubliana), unde se întruniseră marii monarhi europeni, membrii ai Sfintei Alianţe, al cărei principal artizan fusese ţarul Alexandru I (1801-1825). Veştile primite nu erau îmbucurătoare. Cele două imperii interesate în sud-estul european, cel rus şi cel austriac, erau ostile ambelor mişcări. La 15/27 martie 1821, consulul Pini primise din partea ambasadei ruse din Constantinopol ordinul de a condamna public cele două mişcări. Cu această ocazie, negocierile lui Vladimirescu cu boierii s-au intensificat, acceptând să conducă împreună cu ei, însă păstrând pentru sine ultimul cuvânt.

¹⁵ *DIR* 1821, 1, p. 196.

¹⁶ Cf. *IR*, p. 42.

La 17/29 martie, consulul Pini și consulul austriac Fleishchackl au părăsit capitala, iar a doua zi membrii Divanului au adresat un memoriu țarului Alexandru I, în care arătau că revoluția lui Tudor a izbucnit întrucât „națiunea” ajunsese „... la ultima disperare”¹⁷. După încă două zile slugerul a adresat o proclamație bucureștenilor în care făcea apel la unitate națională – „ Să ne unim...ca niște frați, fii ai unia maici...” – și lansa un avertisment: „Vericarele va îndrăzni a face cea mai mică împotrivire să se pedepsească cumplit”¹⁸.

La 21 martie/2 aprilie a intrat în București, având în dreapta un preot, iar în stânga pe Dimitrie Macedonschi; slugerul ducea o pâine mare, albă, simbol al bunăstării pe care ar fi dorit să o aducă țării; înainte era purtat steagul revoluției, având simboluri creștine.

În 28 martie/9 aprilie, Ipsilanti și armata sa au sosit la Colentina. Tudor s-a împotrivit ca ei să intre în București, nedorind să împartă puterea cu șeful Eteriei sau să se compromită în ochii Porții. Cei doi conducători s-au întâlnit în „casele de la cișmeaua Mavrogheni”. În urma discuțiilor, Ipsilanti s-a retras la Târgoviște, iar Tudor a început guvernarea Țării Românești, având ca principal intermediar, între el și boieri, pe vistierul Alexandru Filipescu-Vulpe. Era, așa cum nota cronicarul meșteșugar Ioan Dobrescu, „domn poruncitor țării”, iar boierii îi slujeau „ca unui domn”¹⁹.

Deși între slugerul Tudor și pașalele dunărene au existat negocieri, în luna mai Poarta a decis începerea reprimării revoluției. Oștile ei au intrat în Țara Românească dinspre Silistra, Giurgiu, Vidin, Ada-Kaleh, Lom și Rahova. În această situație Vladimirescu s-a retras spre Olt, în 15/27 mai. La Golești unitățile eteriste comandate de Nicolae Ipsilanti și Iordache Olimpiotul i-au barat drumul. În 18/30 mai s-au dus tratative între cele două părți, Tudor refuzând categoric să-i atace pe otomani; s-ar fi luptat cu ei doar în situația în care el ar fi fost atacat. Cuprinși de panică, conducătorii Eteriei au hotărât înlăturarea comandantului pandurilor, printr-un complot la care au participat doi dintre căpitani săi, nemulțumiți poate de asprimea disciplinei și corectitudinea impuse de Tudor: Dimitrie Macedonschi și Hagi Prodan. Izolat de restul pandurilor, în turnul porții conacului de la Golești, Tudor Vladimirescu a fost arestat de Iordache Olimpiotul în 21 mai/2 iunie,

¹⁷ *DIR. 1821*, 1, p. 380.

¹⁸ *DIR. 1821*, 1, p. 385.

¹⁹ Ilie CORFUS, „Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802-1830)”, în *Studii și articole de istorie* 8, 1966, p. 351.

dus la Târgovişte, torturat, judecat după codul militar al Eteriei – al cărei membru el nu fusese – condamnat, „iertat” şi asasinat în noaptea de 26 spre 27 mai/7-8 iunie 1821; trupul i-a fost îngropat într-un loc rămas necunoscut. Astfel, eroic dar tragic, comandantul pandurilor a părăsit această lume. Protopopul cronicar Nicolae Stoica din Haţeg, prieten al său, nota cu tristeţe: „Şi’ntr-o noapte, Tudor pieri”²⁰.

După uciderea sa, oastea pandurilor s-a dezagregat, având însă ciocniri cu turcii, rezintând eroic în mănăstirea Tismana şi fiind înfrânţi la Slobozi în 16/28 iulie; erau conduşi de fratele slugerului, Papa Vladimirescu. O soartă identică a avut şi oastea Eteriei, înfrântă la Drăgăşani în 7/19 iunie şi apoi pe Prut, aproape de Iaşi; la mănăstirea Secu şi-a aflat sfârşitul unitatea condusă de Iordache Olimpiotul şi Farmache. Alexandru Ipsilanti a reuşit să fugă în Transilvania, iar alţi membri ai mişcării s-au retras în Basarabia. Revoluţia lui Tudor a fost înăbuşită prin intervenţie militară represivă străină, însă a deschis drumul unui nou proces istoric, acela al modernizării României, care avea să cunoască noi etape: Revoluţia din 1848, Unirea din 1859 şi România Mare din 1918.

Unul dintre principalii prieteni şi colaboratori ai lui Tudor Vladimirescu a fost episcopul Ilarion Gheorghiadis al Argeşului. A fost ales la 1 noiembrie 1820, întâmpinând opoziţia mitropolitului Dionisie Lupu şi a episcopilor sufragani, Galaction de la Râmnic şi Gherasim Rătescu de la Buzău. Cu toate acestea, Ilarion s-a impus fiind sprijinit de către boierii patrioţi şi, se pare, de consulul rus, Pini. Noul ales s-a numit din botez Ilie, fiind născut la Bucureşti, în 1777, într-o familie de mici negustori. Când împlinise 9 ani, tatăl său a murit, iar mama şi fraţii săi au găsit azil în orfanotrofia de pe lângă biserica Domniţa Bălaşa, din Bucureşti; tot aici avea să înveţe în şcoala unui vestit dascăl în epocă, Lambru Fotiadis. S-a remarcat prin calităţile intelectuale şi pasiunea pentru studiu. Din aceste motive, ruda sa îndepărtată, mitropolitul Dositei Filitti, l-a sprijinit şi astfel a reuşit să îşi formeze o foarte întinsă cultură şi să înveţe mai multe limbi străine; vorbea franţuzeşte, nemţeşte, turceşte, ruseşte, italieneşte şi greceşte. Cunoaşterea acestor limbi i-a mijlocit citirea unor cărţi care altora le erau inaccesibile, iar roadele acestor studii aprofundate aveau să se vadă mai târziu. Mitropolitul Dositei l-a hirotonit arhidiacon, iar în anul 1808 a fost hirotonit preot şi arhimandrit, încredinţându-i-se stăreţia mănăstirii Dealu, unde nu

²⁰ Nicolae STOICA DE HAȚEG, *Cronica Banatului*, ed. Damaschin Mioc, Bucureşti, 1969, p. 307.

a arătat deloc pricepere gospodărească; în 1819 a fost numit stareț la mănăstirea bucureșteană Sf. Ioan cel Mare, zis Grecesc²¹. Din această demnitate a fost ales episcop al Argeșului, „ca unul ce este om cu idee, cu frica lui Dumnezeu împodobit, cu învățătură, cuvios, cu smerenie și dăstoinic”²². După alegerea canonică, petrecută la 20 noiembrie 1820, a doua zi, la praznicul Intrării în biserică a Maicii Domnului, a fost hirotonit arhiereu, urmând ca instalarea să se facă la Curtea de Argeș.

Aici a păstorit în două rânduri, întrucât alăturându-se cu tot sufletul mișcării lui Tudor Vladimirescu, a fost nevoit să rămână la Brașov, după ce turcii intraseră în țară. Prietenia sa cu domnul Tudor era mai veche, căci în chilia învățatului arhimandrit, de la „Sfântul Ioan cel Mare”, căpitanul pandurilor poposise adesea. Când Tudor a plecat în Oltenia ca să se întoarcă în Capitală în fruntea oștenilor, episcopul Ilarion îndeplinea o seamă de îndatoriri în Divanul țării, ca om de încredere al său. După ce Tudor a ridicat stindardul răscoalei în Oltenia, un număr de boieri s-au refugiat la Brașov, între care și episcopul Râmnicului²³. Ilarion a rămas în București, membru al Guvernului „de oblăduire”, împreună cu mitropolitul Dionisie Lupu, vornicul Mihalache Manu și alți câțiva boieri²⁴.

Între reprezentanții Divanului care l-au întâmpinat pe Tudor Vladimirescu în apropiere de București, s-a aflat și episcopul Ilarion. Poposind în tabăra de la Cotroceni, Tudor a dat un document programatic intitulat *Proclamația din 20 martie*, care se constituie într-un apel fierbinte adresat celor care simt în suflete „sfânta dragoste cea către patrie”. În textul proclamației se constată nu numai influența, ci chiar lucrarea episcopului argeșean, căci termeni și expresii din Sfânta Scriptură vădesc o persoană cu pregătire teologică. Țelul mișcării era „câștigarea și nașterea a doua (subl. ns.) a dreptăților noastre”, idee asemănătoare învățăturii creștine despre înnoirea ființei prin Sfântul Botez²⁵.

Nu de puține ori, Tudor Vladimirescu era pornit către atitudini intransigente. Ilarion, care-i era sfetnic înțelept și om al iertării, îi solicita

²¹ Gabriel COCORĂ, „Episcopul Ilarion al Argeșului”, în *Mitropolia Olteniei* 14, 1962, nr. 5-6, p. 303.

²² *Condica Sfântă a Mitropoliei Ungrovlahiei*, I, p. 444.

²³ † Nestor VORNICESCU, *Descătușarea. 1821*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1981, pp. 147-148.

²⁴ Ioan DĂRZEANU, „Revoluțiunea de la 1821”, în *DIR. 1821*, 5, p. 65.

²⁵ Emil VĂRTOSU, *Glose, fapte și documente noi*, București, 1932, p.15.

clemenţă faţă de unii dintre boieri. În astfel de situaţii, episcopul argumenta că boierii

„trebuie omorâţi politiceşte, însă nu trupeşte. E mai grea moartea (politică, n.n.) pentru ei când se vor vedea fără privilegii şi fără slujbe, şi smeriţi înaintea boierilor celor mici, care se vor urca pe scaunele lor, în Divan, în Adunare şi în slujbele cele mari”²⁶.

În aceste cuvinte ni se înfăţişază o diplomatie a nonviolentei, de inspiraţie creştină, iar în împrejurările de atunci era necesar ca boierii divaniţi să îşi pună semnaturile pe actele de folos obştesc ale lui Tudor Vladimirescu.

La 21 martie 1821, în fruntea câtorva mii de panduri, Tudor Vladimirescu intra în Bucureşti. A fost întâmpinat de episcopul Ilarion, întrucât mitropolitul Dionisie Lupu şi unii dintre boierii din Divan fuseseră închişi în Mitropolie, de un grup de sprijinitori ai Eteriei. A doua zi, trupele pandurilor s-au înapoiat în tabăra de la Cotroceni, rămânând în Bucureşti doar Tudor Vladimirescu, la palatul Brâncoveanu, împreună cu episcopul Ilarion şi medicul Christaris; fiind de faţă Ilarion, secretarul Consulatului austriac din Bucureşti a fost primit de către Tudor, care a declarat că nu doreşte altceva decât restabilirea vechilor drepturi româneşti:

„eu nu voi înceta de a cere, cu glas tare, restaurarea drepturilor şi pronomiilor Țării Româneşti”²⁷.

Încă o dovadă a apropierii dintre Ilarion Gheorghiadis şi Tudor este alcătuirea steagului revoluţiei care era purtat înaintea lui Tudor la intrarea în Bucureşti. În câmpul central este reprezentată icoana Preasfintei Treimi, în manieră neotestamentară. Această icoană transmitea un puternic mesaj de unitate, care avea în vedere nu numai pe locuitorii Țării Româneşti cărora le adresa proclamaţii, ci şi pe românii din Moldova şi Transilvania, aceasta cu atât mai mult cu cât hramul Mitropoliei Ardealului era, din vechime, Sfânta Treime. În dreapta şi în stânga sunt sfinţii mari mucenici, militari, Gheorghe şi Teodor Tiron. Sfântul Mucenic Gheorghe este des întâlnit în steagurile militare moldoveneşti, iar Sfântul Teodor Tiron era, cu siguranţă, patronul slugerului. În planul inferior, la mijloc, este stema Țării Româneşti,

²⁶ După o relatare a fostului secretar al episcopului Ilarion, Nicolae Popescu din Muşeteşti, la C. D. ARICESCU, *Istoria revoluţiunii române de la 1821*, pp. 123, 126.

²⁷ HURMUZAKI, *Documente*, serie nouă, vol. II, pp. 649, 655.

o acvilă cruciată, înconjurată de două crenguțe de laur și încadrată de patru versuri:

„Tot norodul românesc pre Tine Te proslăvesc
Troia de o ființă trimite-mi ajutorință
Cu puterea Ta cea mare și în brațul Tău cel tare
Nădejde de dreptate acum să am și eu parte
1821, ghenarie”²⁸.

Și în programul revoluției lui Tudor se poate observa influența episcopului Ilarion alături de domnul Adunării norodului, căci în afara revendicărilor de natură economică, fiscală, administrativă, militară etc. și problemelor Bisericii li se acorda o deosebită atenție. Se avea în vedere eliminarea elementelor neromânești, fanariote și utilizarea corectă a fondurilor, în interesul țării și al învățământului. Trebuia ca înaltele ranguri să fie încredințate doar clericilor pământeni, iar în mănăstirile închinat să mai fie îngăduiți doar călugării greci vârstnici. Școlile trebuia să fie sprijinite și îndrumate de Biserică, pentru ca „tineretul națiunii române, sărac sau bogat, să aibă acces”²⁹.

În 23 martie 1821, mitropolitul Dionisie Lupu, în calitate de președinte al Divanului, împreună cu Ilarion al Argeșului și boierii divaniți, au semnat un jurământ de credință față de Tudor și mișcarea sa, recunoscându-le prin aceasta legitimitatea³⁰. La 26 martie episcopul Ilarion scria marelui vistier Alexandru Filipescu-Vulpe despre cheltuielile oștirii lui Tudor de la Cotroceni, pentru fortificarea mănăstirii și a terenurilor din jur³¹; la 28 martie Consulatul austriac cerea lămuriri Divanului țării, despre activitatea militară a lui Tudor. La aceasta, Divanul răspundea că nu intră în competența sa problemele militare. Răspunsul era semnat și de episcopul Ilarion³². La 29 martie, episcopul Ilarion semna o adresă a Divanului Țării Românești către reprezentantul Rusiei la Constantinopol, baronul Stroganov, prin care i se cerea intervenția pe lângă sultan pentru ca să nu fie trimise trupe turcești în Țara Românească³³.

²⁸ Cf. + N. VORNICESCU, *Descătușarea*, pp. 124-125.

²⁹ *DIR. 1821*, I, pp. 272-281; N. Gr. STETCU, I. VĂTĂMANU, „Un manuscris necunoscut al ponturilor lui Tudor Vladimirescu”, în *Revista Arhivelor*, 32, 1970, 2, pp. 599-604.

³⁰ Textul jurământului se intitula *Cartea de adevărire ce s-au dat slugerului Theodor*, în *DIR. 1821*, I, p. 386.

³¹ Scrisoarea era contrasemnata de Tudor Vladimirescu, cf. E. VĂRTOSU, *Glose, fapte*, p. 90.

³² *DIR. 1821*, I, p. 417.

³³ *DIR. 1821*, I, p. 421.

Ca sfetnic apropiat al lui Tudor, episcopul Ilarion l-a însoțit, împreună cu Dimitrie Macedonschi, la întâlnirea cu Alexandru Ipsilanti, desfășurată într-o casă „de la cișmeaua Mavrogheni”. Întâlnirea a avut caracter confidențial; prezența lui Ilarion s-a datorat atât încrederii pe care domnul Adunării norodului o acorda în ierarhul argeșean, cât și nevoii de a avea, ca martor și translator din limba greacă, un bărbat de talia lui Ilarion³⁴.

Se pare că între 23 martie și 13 mai episcopul Ilarion a stat mai mult în tabăra lui Tudor, de la Cotroceni, întrucât era unul dintre cei mai apropiați și cei mai influenți sfetnici ai săi. La Cotroceni se organizase și o Cancelarie, ai cărei secretari erau Nicolae Chinopsi și Petrache Poienaru, tânărul grămatic (secretar) al episcopului. Activitatea diplomatică a Cancelariei era destul de intensă: se trimiteau mesaje către cabinete consulare, către curțile Rusiei, Austriei sau către Poartă, redactate în grecește, turcește, franțuzește. Unele dintre ele erau alcătuite de Ilarion Gheorghiadis. La 15 aprilie, episcopii Ilarion și Gherasim Rătescu de la Buzău, împreună cu alți doi membri ai Divanului, au semnat un act prin care vistieria țării trebuia să elibereze 80.000 de taleri pentru nevoile oastei lui Tudor, iar la 27 aprilie urma să se elibereze încă 70.000 de taleri³⁵. La 10 aprilie 1821, cu prilejul sărbătorii Sfintei Învieri, episcopul Ilarion, înconjurat de alți clerici, a săvârșit sfânta slujbă în fața căpitanului pandurilor și a unui număr mare dintre oștenii săi. La 8 mai, la Cotroceni, același ierarh, înconjurat de un sobor de preoți și diaconi, a săvârșit un Te Deum solemn, în prezența lui Tudor Vladimirescu, întrucât urmau să sosească la Cotroceni încă 400 de panduri din Oltenia; conform unor surse din epocă, conducătorul Adunării norodului ar fi fost uns ca Domn de către ierarhul de la Argeș, Domn pământean, după dorința țării. Un fost stegar din oștirea lui Tudor, martor al acestui eveniment, Ioan Petrescu din Cărbunești-Gorj mărturisea mai târziu:

„Am luat parte activă la declarația făcută de acest Domn la mănăstirea Cotroceni, când el singur s-a declarat Domn al țării și vivatul s-a făcut înaintea sus menționatei biserici”³⁶.

În cursul lunii aprilie, Tudor Vladimirescu a luat în stăpânire și celelalte mănăstiri bucureștene, ce reprezentau poziții strategice pentru armata sa. În această situație, eteriștii căutau să cucerească mănăstirile fortificate din

³⁴ C. D. ARICESCU, *Acte justificative la Istoria Revoluțiunii Române de la 1821*, Craiova, 1874, p.137.

³⁵ † N. VORNICESCU, *Descătușarea*, p. 167.

³⁶ D. BODIN, „Tudor Vladimirescu în București”, apud † N. VORNICESCU, *Descătușarea*, p. 170.

Oltenia. Momentul propice pentru aceasta s-a ivit atunci când s-a aflat că trupele turcești au pătruns în Țara Românească pe la Giurgiu, Călărași, Bechet și Calafat. De data aceasta era necesară o acțiune diplomatică din partea domnului Tudor. El a decis plecarea unei delegații spre Laybach (Liubliana), unde se desfășura un Congres al statelor membre ale Sfintei Alianțe. Acolo, delegația urma să prezinte doleanțele poporului român. Șeful ei era episcopul Ilarion. La 13 mai a plecat din București, misiunea ei fiind secretă; până la granița cu Transilvania au fost conduși de 50 de panduri; întrucât scopul misiunii era într-un totul necunoscut, unii, între care și fostul mitropolit Dositei Filitti, l-au muștrat pe Ilarion că l-a părăsit pe Tudor. Delegația nu a mai părăsit însă Brașovul, deoarece Congresul la care ar fi urmat să participe se încheiase din 12 mai; de altfel, întreaga conjunctură internațională era, atunci, nefavorabilă. Sfânta Alianță căuta reprimarea tuturor mișcărilor cu caracter național, care uzurpau „puterea legală”, mai ales în cazul statelor mici, al căror protest era incompatibil cu interesele marilor monarhii³⁷. Congresul încuviințase trecerea trupelor turcești în Țara Românească, pentru a restabili ordinea în Principatul dunărean „răzvrătit”. În acest context episcopul Ilarion a rămas la Brașov, unde a aflat trista veste a asasinării lui Tudor și de unde, la 12 iulie 1821, împreună cu mitropolitul Dionisie Lupu și unii boieri refugiați, au alcătuit un memoriu adresat țarului Rusiei, în care arătau jafurile și silniciile pe care le-au făcut turcii în Țara Românească.

Prezența episcopului Ilarion alături de Tudor Vladimirescu și implicarea sa în revoluția condusă de el reprezintă dovada căldurii sufletești a ierarhului argeșan și dorința sa sinceră, de schimbare în bine a societății și a Bisericii Țării Românești. Visurile de bunăstare pe care le dorea împlinite căpetenia Adunării norodului erau aceleași cu speranțele de viitor pe care le nutrea și Ilarion Gheorghiadis, așa cum se pot întrezări în unele cuvântări care s-au păstrat de la el. În anul următor, 1822, Grigorie Ghica, primul domnitor pământean, l-a chemat în țară pe ierarhul ferugiat la Brașov. Știind că noul domn este devotat turcilor, Ilarion nu a avut încredere în sinceritatea chemării sale în țară, așa încât a refuzat; în această situație s-a procedat la alegerea unui nou ierarh pentru Eparhia socotită vacantă³⁸. Ilarion Gheorghiadis și-a reluat scaunul în toamna anului 1828, păstorind până la moarte, în 8 ianuarie 1845.

³⁷ Mircea T. RADU, *1821. Tudor Vladimirescu și Revoluția din Țara Românească*, Craiova, 1978, p. 331.

³⁸ Cf. *Biserica Ortodoxă Română* 28, 1904-1905, p. 1012.

FAMILIA DIACONOVICI ȘI ROMÂNII DIN SREDIȘTEA MARE

Prof. Univ. Dr. Mircea MĂRAN

Școala de Studii Înalte pentru Educatori „Mihailo Palov”, Vârșeț

Abstract

The first cultural center of the Romanians from the Serbian Banat was located in Veliko Središte near Vršac. The importance of this village became Veliko Središte evident when the deacon Vasile Loga, originating from Tismana, established there in 1736 as he lead a group of Romanian families. Vasile Loga founded a school of painters in Veliko Središte, which was considered to be the first school in the Romanian language on the territory of the Serbian Banat. From the records kept in the archives of the Serbian Orthodox Church in Veliko Središte, we can trace the number and names of Romanian families in this village during the 18th and 19th centuries. In the same archive, in the protocols of circular notices, there are even more texts in Romanian, issued by the episcopal chancellery of Vršac. The Romanian language, along with the Church Slavonic, was the liturgical language of the Orthodox parish of Veliko Središte, until the first decades of the 19th century, when due to the assimilation of the Romanian population, it disappeared from official use, and it also stopped being used as a language spoken in this village.

Keywords

Banat, school of painters, assimilation, parish archive

Printre localitățile Banatului sârbesc în care etnia română a jucat în trecutul mai îndepărtat un rol important se numără și Srediștea Mare (Veliko Središte), localitate din apropierea Vârșețului, care, de două secole, nu se mai găsește printre localitățile românești din zonă. De ce? Din simplul motiv că românii din Srediștea Mare au fost în majoritate asimilați deja în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Important centru al culturii și învățământului românesc din această parte a Banatului în secolul al XVIII-lea, Srediștea Mare a devenit cunoscută prin școala de zugrăvi pe care a înființat-o diaconul Vasile Loga și pe care a condus-o mai târziu fiul său Gheorghe Diaconovici. După trecerea acestei școli la Bocșa, Srediștea Mare își va pierde locul și rolul său de centru cultural, iar românii din această localitate se vor asimila pas cu pas, într-un proces destul de rapid care a avut loc în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

După cum afirmă Felix Milleker, Srediștea Mare se amintește pentru prima dată în documentele istorice în anul 1427 sub denumirea de Stredotz, în comitatul Caraș, ca domeniu al nobilului Iancu¹. Se pare că localitatea a avut continuitate și a existat și pe timpul stăpânirii otomane și, evident, a existat în momentul în care trupele austriece au cucerit Banatul. Conform datelor din Descrierea Eparhiei de Vârșeț-Sebeș din anul 1713, localitatea Veliko Središte făcea parte din nahia Vârșeț, având 56 de gospodării², iar în 1716 deja avea 72 de gospodării, în perioada în care s-au stabilit locuitori sârbi din localitățile învecinate³. Localitatea era cu populație preponderent sârbească, ceea ce se poate vedea și din lista localităților bănățene din anul 1753, alcătuită de autoritățile austriece, în care Srediștea este trecută ca localitate sârbească⁴, listă în care, ceea ce este foarte interesant, Vârșețul este amintit ca localitatea românească. Însă, în lista dată de J. J. Erhler din 1774, Srediștea Mare apare ca localitate mixtă, sârbo-română⁵. Localitatea a continuat să crească în continuare, prin noi colonizări ale populației de etnie sârbă, română, germană, cehă, maghiară. Hotarul comunei a fost cumpărat în anul 1832 de marele proprietar Golub Lazarević, care a construit în această localitate două castele, iar la începutul secolului al XX-lea, aceste

¹ Феликс Милекер, *Летописи општина у јужном Банату*, Угао, Вршац, 2005, р. 117.

² Димитрије РУВАРАЦ, *Опис Вршачко-себешке епархије од 1713. године*, Сремски Карловци, 1924, р. 11.

³ Ф. Милекер, *Летописи*, р. 117.

⁴ Д. Ј. Поповић, Ж. Сечански, *Грађа за историју насеља у Војводини од 1695. до 1796.*, Нови Сад, 1936, р.73.

⁵ Ј. Ј. ЕРЛЕР, *Банат*, Историјски архив у Панчеву, 2003, р. 96.

proprietăți ale familiei Lazarević au fost cumpărate de marii proprietari Julius Frish și baronul Hauser din Vârșeț, care a deschis la Srediștea Mare fabrică de șampanie, zona fiind cunoscută prin podgoriile sale.

Românii s-au stabilit la Srediștea Mare, pe baza informațiilor pe care ni le furnizează Nicolae Tincu Velia, în anul 1736. Anume, în acest an, în această localitate a venit diaconul Vasile Loga, în fruntea a 50 de familii din Tismana. Dorinel Stan, pe de altă parte, consideră că aceste familii s-au stabilit la Srediștea Mare, Srediștea Mică (Malo Srediște) și Marcovăț (Markovac), „de la mănăstirea Tismana și din părțile Gorjului”⁶, fiind aceasta prima colonie de bufeni din Banatul sârbesc. Milleker stabilește anul venirii diaconului Vasile la Srediștea Mare în 1738⁷, pe când Tincu Velia afirmă că, „după resmerița din anii 1738-1739”⁸, la Srediște a venit un număr de 25 de familii sârbești, în timpul celei d-ea doua migrații a sârbilor conduse de patriarhul Arsenie IV Șakabent⁹. Până la construirea bisericii ortodoxe din Srediștea Mare, diaconul Vasile ținea slujbele bisericești în limba română, la mănăstirea din satul vecin Srediștea Mică¹⁰.

Împărțirea localității în partea sârbească și partea românească este confirmată și de prezența a două toponime, respectiv a două părți de sat: Țăranii (*Carani*) și Subuleanii sau Sârbuleanii (*Subuljani* sau *Srbuljani*). Aceste două denumiri dovedesc cu certitudine originea locuitorilor: în partea de sat numită Țăranii s-au stabilit românii din Oltenia (Țara Românească), sub conducerea lui Vasile diaconul, iar în cealaltă parte, Subuleanii, locuiau sârbii, dintre care unii se pare că erau băștinași, iar ceilalți au venit prin colonizări din satele învecinate, cât și în timpul migrației conduse de Șakabent (1739), după cum deja am amintit. După afirmațiile lui Iorga, folosindu-se de informații preluate de la Nicolae Tincu Velia, „rămășița acestor români, zece-cincisprezece familii acum aproape un veac, trăiau în *mahalaua țărănească a țăranilor*, celor veniți din Țara Românească, în față cu *mahalaua sârbuleană*, a *sârbilor*”¹¹. Aceste denumiri ale satului le amintește și etnologul Jovan Erdeljanović, care a efectuat

⁶ Dorinel STAN, *Așezământul monahal Srediștea Mică*, Editura Românilor Independenți din Serbia, Vârșeț, 2016, p. 43.

⁷ Ф. Милекеп, *Лемонуси*, p. 117.

⁸ Este vorba despre războiul austro-turc care s-a terminat prin Pacea de la Belgrad din 1739.

⁹ Nicolae Tincu VELIA, *Istorieară bisericească politico-națională*, Tipariul Diecesan, Sibiu, 1865, pp. 202-203.

¹⁰ Nicolae IORGA, *Observații și probleme bănățene*, Editura Academiei Române, București, 1940, p. 52.

¹¹ N. IORGA, *Observații și probleme bănățene*, p. 52.

cercetări etnologice în această localitate în anul 1924 și care afirmă că a auzit de la preotul local Stevan Tokin că locuitorii din partea numită Țăranii sunt români, iar cei din Subuleanii – sârbi¹². Erdeljanović afirmă că, în momentul în care el făcea cercetări etnografice în această localitate, în partea numită Țăranii erau doar 3-4 familii românești, care cu timpul și ele s-au sârbizat¹³. Prezența românilor în această localitate este confirmată și de alte toponime din hotarul satului: Caranski breg (Dealul Țăranilor), Caranska valja (Valea Țăranilor), Subuljanski breg și Subuljanska valja¹⁴.

După cum afirmă Erdeljanović,

„numeroase familii din Središte Mare și acuma poartă nume și porecle în forma lor românească, ceea ce este consecința bilingvismului lor și a puternicei influențe a limbii române”¹⁵,

pentru că, ca și în întregul Banat,

„și aici sârbii știu românește și cu românii vorbesc doar românește, pe când românii în majoritate nu știu sârbește și cu sârbii nu vorbesc sârbește”¹⁶.

Influența puternică a accentului românesc în limba sârbilor autohtoni se explică prin faptul că sârbii vorbeau bine românește și că s-au amestecat cu românii. Majoritatea sârbilor, după afirmațiile lui Erdeljanović, erau bilingvi¹⁷.

Pe baza cercetărilor efectuate de Erdeljanović, putem să stabilim familiile de origine românească din Središte Mare în anul în care acesta a efectuat cercetările (1924). Acesta anume, în lista familiilor pe care o dă, amintește și următoarele familii de proveniență românească, pe care le transcriem în forma în care a dat-o etnologul sârb, cu varianta românească în paranteză:

Barbu (patroana casei Sfânta Parascheva, tatăl venit din Jam, nu este specificat dacă din Jamu Mare sau Jamu Mic), Batrnjin (Bătrânul, Sfântul Nicolae), „nu de mult venit din Saravola, în apropiere de Kikinda; Belja (Belea, Sfânta Parascheva, „de origine valah, venit din Lățunaș, azi sârbii îl scriu ca Beljin-Patrikin”), Bosiokovi (Bosioc, două familii, Sfântul Nicolae, veniți din Vârșeț, în casa lui Nikolić); Varađanovi (Vărăgean, 4 familii, „veniți

¹² Јован ЕРДЕЉАНОВИЋ, *Срби у Банату*, Историјски архив у Панчеву, Панчево, 2013, р. 63; Зоран АНДРИЋ, *Споменица 70 годишњице храма Св. Арханђела Гаврила у Великој Средишту 1924-1994*, Велико Средиште, 1994, р. 11.

¹³ Ј. ЕРДЕЉАНОВИЋ, *Срби у Банату*, р. 63.

¹⁴ Ј. ЕРДЕЉАНОВИЋ, *Срби у Банату*, р. 64.

¹⁵ Ј. ЕРДЕЉАНОВИЋ, *Срби у Банату*, р. 63.

¹⁶ Ј. ЕРДЕЉАНОВИЋ, *Срби у Банату*, р. 63.

¹⁷ Ј. ЕРДЕЉАНОВИЋ, *Срби у Банату*, р. 63.

din vechime din Vărădia”), Erdeljan (Ardelean, Sfântul Arhanghel Mihail), din Mărghita Mare, Muncănovi-Pujmiševi-Pujmićonji (Muncean-Puimiș-Puimicioni, „valahi, veniți din vechime din Vărădia”), Telečki-Krišani (Telecichi-Crișan, Sfânta Parascheva), veniți din Sănnicolaul Mare, Jovanovi-Stančulovi (Iovanov-Stanciu, Sfânta Parascheva), Sardinac (Serdinaț, Sfântul Arhanghel Mihail, „valahi sârbizați”), Stajkulov-Visulovi (Staicu-Visu, patronul Sfântul Nicolae, „au fost români”), Stančulovi-Stanborac (Stanciu-Stanborac), Fiatov (Fiat, Sfântul Nicolae), Đakonović (Diaconovici, urmașii diaconului Vasile Loga), Žebeljan (Jebelean, din Jebel), Simulov (Simu, din Dejan) și alții. Totodată, numeroase nume de familii au o formă româniată, ceea ce ne face să presupunem că este vorba despre sârbi româniizați, sau că este vorba despre familii mixte (Đuronji/Giuroni, Langonji/Lăngoni, Beraskulovi/Berascul etc.).

În conscripțiile parohiale păstrate în arhiva parohială din Srediștea Mare se mai găsesc și alte numeroase nume românești, dintre care unele de proveniență oltenească, dovadă certă a faptului că în această localitate trăiau familiile venite din Oltenia în anul 1736, sub conducerea diaconului Vasile Loga. Amintim deci și numele de familie românești (de proveniență oltenească și nu numai) care nu se găsesc pe lista lui Erdeljanovic, probabil din motivul că în momentul în care acesta făcea cercetări etnologice la Srediște, urma acestor familii era deja de mult pierdută, fiind păstrată doar în vechile conscripții parohiale: Vladul, Boroancă, Udrește, Udroi, Dima, Șoimu, Dumitrescu, Brânca, Iorgovan, Iancuț, Răducan, Uma, Preda, Dumitru, Cioloca, Ivașcu și altele¹⁸. În același timp, pe lângă numele personale caracteristice pentru acele timpuri, de proveniență grecească sau de altă proveniență, prezente la toate popoarele ortodoxe, printre care numeroase sunt transcriese chiar în forma lor românească (Ioan, Nicolae etc), se întâlnesc și nume de bărbați și femei specifice românești, precum Trăilă, Floarea, Florica, Ancuța, Domnița etc.

În ceea ce îi privește pe românii din Srediștea Mare, desigur că personalitatea centrală în această poveste este Vasile diaconul. Acesta înființează la Srediște o școală, despre care considerăm că este prima școală românească din Banatul sârbesc, „în care acesta a propus, pe lângă mai multe științe, și măiestria zugrăviei”¹⁹. Cursurile se desfășurau în limba română, iar mai târziu și în limba sârbă, la fel ca și serviciul divin în biserică

¹⁸ Arhiva B. O. S. din Srediștea Mare, conscripțiile parohiale.

¹⁹ J. ЕРДЕЉАНОВИЋ, *Срби у Банату*, p. 63.

din localitate în care în perioada 1768-1819 a slujit fiu lui Vasile, preotul Eustatie Diaconovici. După unii autori, Eustatie Diaconovici a slujit ca preot concomitent și la Srediștea Mică²⁰. Anume, Eustatie figurează ca paroh la Srediștea Mică în protocoalele botezaților și răposaților, găsite în Arhivele Istorice din Biserica Albă, pentru perioada anilor 1778-1786²¹. Eustatie Diaconovici a decedat în anul 1823 la vârsta de 92 de ani, la slujba de înmormântare participând preoții din Srediștea Mare, Srediștea Mică și Jamul Mic (Mali Žam).

Grigore Diaconovici, fiul lui Eustatie, a slujit la Srediștea Mare mai întâi ca diacon (din 1814), apoi ca paroh adjunct pe lângă tatăl său Eustatie (din 1818), capelan (1819), și în sfârșit ca paroh, în perioada anilor 1823-1826²². Din conscripția parohială din anul 1807, găsită în arhiva parohială din Srediștea Mare, am aflat cine au fost membrii familiei Diaconovici, de la numărul de casă 246, în acest an: iereul Eustatie, Iovan, fiul (nu se poate descifra al cui fiu este), Maria, soția lui Iovan și Elizabeta din Vârșeț (pe care la fel nu o putem identifica cine este), după are urmează preotul Grigore Diaconovici, fiul lui Eustatie, Marta (soția lui Grigore, decedată în 1837), apoi copiii lor Persida, Natalia, Ana, Dimitrie, Pavel și Elisabeta, cât și un servitor, care trăia în casa lor, la numărul de casă 3, pentru ca mai târziu familia să se mute în casa de la numărul 246²³. Pe baza conscripției parohiale nr. 3, din anul 1842, am stabilit că Pavel Diaconovici, fiul preotului Grigore, a continuat să trăiască cu familia sa în această localitate, fiind amintiți următorii membri ai familiei sale, la numărul de casă 246: Pavel, agricultor de profesie, născut în 1813, Maria, soția lui Pavel (n. 1813), apoi copiii lor Ana (1831), Ecaterina (1836), Drăghina (1838), Nicolae (1842) și Simeon (1847). La același număr de casă este înscrisă și familia lui Dimitrie Diaconovici, celălalt fiu al preotului Grigore, și anume: Dimitrie Diaconovici, notar (n. 1810), Maria, soția sa (1808), cât și copiii lor Piada (1834), Elena (1836), Constantin (1837) și fiul vitreg Nicolae (1826). Elena s-a căsătorit în anul 1859 cu Aleksandar Kengelac, paroh la Srediștea Mare în perioada 1859-1896, nași fiind Aleksandar și Marija Lazarević, latifundieri și proprietari ai cunoscutelor castele din această localitate.

²⁰ D. STAN, *Așezământul monahal Srediștea Mică*, p. 44.

²¹ D. STAN, *Așezământul monahal Srediștea Mică*, p. 49.

²² З. АНДРИЋ, *Споменица*, p. 40.

²³ Arhiva B. O. S. din Srediștea Mare, conscripția parohială din 1807.

Din școala lui Vasile diaconul, avansat după venirea la Srediștea Mare în rangul de ierodiacon²⁴, au ieșit câțiva pictori importanți ai Banatului secolului al XVIII-lea, printre care fiul său Gheorghe Diaconovici, vârșețeanul Raicu, Petruț din Timișoara ș.a. În această școală se pregăteau pictori de iconostase, de prapori și de icoane bisericești²⁵. Pe teritoriul Banatului sârbesc, Vasile Alexievici diaconul a pictat iconostasul bisericii din localitatea Râtișor (Ritiševo) de lângă Vârșeț, în anul 1745, pentru ca în aceeași biserică fiul său Gheorghe să picteze, mai târziu, alte icoane peste cele ale tatălui său²⁶. Acesta a realizat și picturi pe pereții bisericii din Râtișor, corectând picturile tatălui său. Urmașii lui Vasile au purtat, după titlul tatălui lor, numele de familie Diaconovici. Vasile diaconul a mai pictat și în biserica din Modoș (azi Jaša Tomić), împreună cu fiul Gheorghe și cu zugravul Teodor, în cadrul grupului de zugravi al lui Nedelcu Popovici, în perioada anilor 1752-1755²⁷.

Gheorghe Diaconovici și alți discipoli ai lui Vasile diaconul au continuat să conducă acest atelier-școală de zugravi din Srediștea Mare, învățându-și ucenicii „românește și sârbește până către capătul veacului al XVIII-lea”²⁸, când limba română a fost scoasă din uz, ca urmare a creșterii considerabile a numărului locuitorilor sârbi în această localitate și a asimilării românilor. De la Gheorghe Diaconovici, născut la Srediștea Mare pe data de 29 aprilie 1736²⁹, se păstrează în biserica locală (construită în anul 1923, dedicată Sfântului Arhanghel Gavriil) Ușile împărătești, cu două aripi și patru câmpuri pictate și pictura *Răstăgnirea lui Isus*, ulei pe lemn, 35x44 cm. Acestea au fost găsite cu ocazia trecerii în evidență a materialului monumental din această biserică, în partea auxiliară a bisericii³⁰. Pe teritoriul Banatului sârbesc, Gheorghe Diaconovici a mai pictat și câteva icoane în biserica ortodoxă din Alibunar (actualmente Biserica ortodoxă sârbă din această localitate, comună pentru români și sârbi până în 1872). Este vorba despre pictura sa *Învierea lui Hristos*, realizată în anul 1760³¹. O altă icoană

²⁴ A. NEGRU, *Slikarske radionice*, p. 42.

²⁵ D. STAN, *Așezământul monahal Srediștea Mică*, p. 44.

²⁶ A. NEGRU, *Slikarske radionice*, p. 42.

²⁷ A. NEGRU, *Slikarske radionice*, p. 43.

²⁸ Vezi și: Aurel Cosma junior, *Bănățeni de altă dată*, Timișoara, 1933, p. 13.

²⁹ După Dorinel Stan, Gheorghe Diaconovici s-a născut pe data de 20 aprilie 1736 la Srediștea Mică (D. STAN, *Așezământul monahal Srediștea Mică*, p. 49).

³⁰ З. АНДРИЋ, *Споменица*, pp. 62-63.

³¹ Adrian NEGRU, *Slikarske radionice u Banatu u XVIII i XIX veku*, Viša škola za obrazovanje vaspitača, Vršac, 2002, p. 45.

din această biserică, cea care îl reprezintă pe Sfântul Ioan Botezătorul, până nu de mult a fost considerată ca operă a unui pictor anonim, însă pe baza analizei efectuate de experții în istoria artelor, s-a constatat că și aceasta aparține lui Gheorghe Diaconovici³². Încă cinci icoane realizate de acesta au fost preluate din biserica din Alibunar și aduse în palatul episcopal din Vârșeț, după care au fost restaurate la Muzeul Popular din Belgrad. Se presupune că el este și autorul primului iconostas din această biserică³³, cât și autor al vechiului iconostas al bisericii din Coștei³⁴. Pe lângă cele amintite, Gheorghe Diaconovici și discipolii săi au mai pictat, pe teritoriul Banatului sârbesc, și în bisericile din Srediștea Mică, Nicolinț, Mesici, Izbîște, Seleuș etc.³⁵

În anul 1756, Gheorghe Diaconovici a trecut cu domiciliul la Vasiova (Bocșa Montană), împreună cu tatăl Vasile și cu fratele Dimitrie³⁶, unde a fost mutată și școala-atelier a familiei Diaconovici și unde s-a și stins din viață la sfârșitul secolului al XVIII-lea³⁷. Dimitrie Diaconovici a fost un pictor mai puțin important decât fratele său, cu care a lucrat împreună la pictarea numeroaselor biserici din Banat. Și al patrulea fiul al diaconului Vasile, Petru Diaconovici, a fost tot pictor, însă și el cu realizări mai modeste.

În perioada în care membrii familiei Diaconovici au slujit altarul bisericii din Srediștea Mare, serviciul divin se desfășura în limba română și sârbă. Erdeljanović transimite informația primită de la preotul Tokin, că în trecut, „sub influența românilor așezați aici, erau și cărți în limba valahă și un potir din lemn, ceea ce este caracteristic doar pentru români”³⁸, după care limba română nu s-a mai folosit, dispărând definitiv din această localitate, ca limbă liturgică, de învățământ, dar și ca limbă vorbită. În protocoalele circularelor păstrate în arhiva Bisericii Ortodoxe Sârbe din Srediștea Mare, se găsesc transcrise și mai multe scrisori circulare în limba română, emise de cancelaria episcopală din Vârșeț. Cele mai multe astfel de scrisori circulare în limba română sunt din anii 1788 și 1789, iar ultima este din anul 1806³⁹, dovadă că limba română încă mai era în uz în această localitate și la începutul secolului al XIX-lea.

³² A. NEGRU, *Slikarske radionice*, p. 45.

³³ A. NEGRU, *Slikarske radionice*, p. 45.

³⁴ A. NEGRU, *Slikarske radionice*, p. 45.

³⁵ D. STAN, *Așezământul monahal Srediștea Mică*, p. 46.

³⁶ A. NEGRU, *Slikarske radionice*, p. 44.

³⁷ З. АНДРИЋ, *Споменица*, p. 68.

³⁸ Ј. ЕРДЕЉАНОВИЋ, *Срби у Банату*, p. 64.

³⁹ Arhiva B. O. S. Srediștea Mare, *Protocoalele circularelor* 1 și 2.

Totuși, în ciuda asimilării, prin mișcări permanente de populație, au venit familii noi de români, astfel că acest popor nu a dispărut niciodată complet din Srediștea Mare. Astfel, la recensământul populației organizat de autoritățile Regatului S. C. S. în anul 1921, din cei 2.022 de locuitori ai satului, 37 s-au declarat români, iar conform recensământului din 2002, din cei 1.340 de locuitori, doar 32 s-au mai declarat astfel.

Concluzia este că românii din Srediștea Mare au reprezentat o comunitate importantă a acestei etnii de pe spațiul actualului Banat sârbesc, în special în perioada în care în această localitate trăiau membrii familiei Diaconovici, una din primele familii de intelectuali ai românilor din Banatul sârbesc. Procesul de asimilare a luat însă avânt și s-a desfășurat destul de rapid, terminându-se în primele decenii ale secolului al XIX-lea prin sârbizarea acestei populații, cu toate că, după cum deja am amintit, de românii din Srediștea Mare încă amintesc toponimele, numele de familie sau urme în limbajul sârbilor autohtoni de aici, dar în special amintesc realizările membrilor familiei Diaconovici, care au lăsat urme de neșters în istoria culturală a întregului spațiu bănățean, și chiar, putem zice, în istoria culturii românești în general.

PROTOMONAHISMUL SIRIAC. PREOȚIA INIMII LA AFRAAT ȘI QYAMA LA SFÂNTUL EFREM

Pr. Conf. Univ. Dr. Ovidiu PANAITÉ
Monah Dumitru FĂRCAȘ-BĂRĂIAN
Facultatea de Teologie Ortodoxă din Alba Iulia

Abstract

The Syrian spiritual and cultural site is insufficiently explored and unfortunately in a slight marginalization. Recently, a process of rediscovery and implicitly of recovery of this culture and spirituality (Sebastian Brock, etc.) was initiated. Christian Aramaicism is a phrase that involves the definition and support of a multifaceted geography of primary Christianity. Christianity emerged in Palestine (it appropriated Palestinian portraiture). Aramaic-speaking North Palestine already has the specificity of Aramaic philology as the linguistic background of Christianity. Aramaic culture (in linguistic representation and not only), however, goes beyond the political borders of Palestine itself, having the power of representation for the population existing in the north to the vicinity of Turkey. During two studies we try to identify the theological paradigms of Syriac protomonachism by presenting two faces of parents: Afraat (the Persian Sage) and Ephrem the Syrian.

Keywords

Syriac spirituality, Aramaic, Afraat, Anahoret, Proto-Monasticism

1. Ante scriptum

Aramaismul creștin este o sintagmă care comportă definirea și susținerea în egală măsură a unei geografii multiforme a creștinismului primar. Creștinismul a apărut în Palestina (și-a însușit portretistica palestiniană). Nordul Palestinei, vorbitor de limbă aramaică are deja ca specificitate filologia aramaică ca fond lingvistic al creștinismului. Cultura aramaică (în reprezentare lingvistică și nu numai) depășește însă granițele politice ale Palestinei propriuzise, având putere de reprezentativitate pentru populația existentă în nord până în vecinătatea Turciei.

Aria de cercetare a Syriei și Palestinei antice nu se suprapune cu configurația politică a lumii moderne, ci este determinată de un sens geografic și cultural mult mai larg. Regiunea syro-palestiniană este marcată geografic la vest de Marea Mediterană, estul își găsește o limită în Eufrat și în deșert, la sud pustiul Neghev, nordul dominat de lanțurile muntoase ale Amanului în timp ce alte zone s-au inclus temporar în aria syro-palestiniană, cum a fost cazul câmpiei Antiohiei din Turcia sau Cisiordania. Ceea ce caracterizează zona în discuție nu este nicidecum un vector de uniformitate, ci din contră s-a constituit de-a lungul veacurilor sub forma unui creuzet de culturi. O parte a cercetărilor impun cu titlu de obligativitate recunoașterea manifestărilor particulare ale religiei feniciene, religia punică (Cartagina și coloniile Occidentului mediteranean) în acest spațiu prin dezvoltările inovatoare și sincretisme de strat și adstrat.

Syria contemporană este dispusă în următoarele limite geografice: în nord granița cu Turcia se întinde pe aproximativ 822 km, delimitată de o regiune în general muntoasă, ultima porțiune spre est fiind formată de râul Tigru. În zona de est și sud-est se desfășoară granița cu Irakul pe o întindere de 605 km, urmată de cea de sud cu Iordania pe o lungime de 375 km, trecând la sud de Jebel Druze. Frontiera de vest, marcând vecinătatea cu Israelul, măsoară 76 km, fiind plasată la 50 km de Damasc. Frontiera continuă spre nord desfășurând o linie de frontieră cu Libanul de 375 km. Până la granița cu Turcia se întinde litoralul Mării Mediterane pe o lungime de 193 km.

Este dificil a reface istoria primelor secole de existență a creștinismului. Gradul de dificultate crește pe măsură ce contemporanul se îndreaptă *ab initio* de pe pozițiile dominante ale unei preinse suveranități a instrumentarului modern, încercând să adapteze printr-un proces de subiectivizare realitățile lumii antice la validările ieșite din înregistrări fie

confesionale, fie politice, sociale sau culturale. Din acest punct de vedere apare cu maximă legitimitate observația lui H.I. Marrou când recomanda să nu mai gândim istoria în termenii activării unor entități monolitice, ci de a avea puterea de a vedea eterogenitatea, pluralitatea culturilor, diversitatea în relație directă cu efervescența atât de specifică primelor secole.

2. *Preoția inimii la Afraat, înțeleptul persan*¹

Primul scriitor siriac creștin care a scris sub stăpânirea perșilor sasanizi² a fost Afraat Persul. Confundat o vreme cu Iacob de Nisibe, numele lui Afraat are mai multe posibile rădăcini, dar și mai multe forme în limba siriacă: Aphrahat, Afrahat, Aphraates³. Considerat de Barhebreus (1226 - 1286)⁴ ca fiind o traducere a persanului Farhad sau Ferhad⁵, este socotit sfânt de către unii autori mai noi (Stylianos G. Papadopoulos⁶, Mihail Gheorghe Milea⁷). Într-adevăr, Sinaxarul *Mineiului pe luna ianuarie* pomeneste de un Sfânt Cuvios Afraat în ziua de 29 ianuarie⁸. După Fericitul Teodoret al Cyrului, în a sa Φιλόθεος ιστορία η ασκητική πολιτεία⁹, din 2001 tradusă și în limba română cu titlul *Viețile Sfinților pustnici din Siria*¹⁰, acest cuvios Afraat, pomenit în *Minei*, în afara numelui și a originii sale persane, pare a fi altul decât Afraat „Înțeleptul Persan”, despre care pomenesc în cvasiunanimitate patrologii. Dacă Afraat-ul lui Teodoret este mai de grabă un monah (și preot, poate chiar episcop¹¹ din preajma Antiohiei, atunci parte

¹ Vincent DESPREZ, *Le monachisme primitif. Des origines jusqu'au concile d'Éphèse*, coll. *Spiritualité Orientale*, Série *Monachisme primitif*, N° 72, Préface de Dom Pierre Miquel, Abbaye de Bellefontaine, 1998, p. 456.

² Stylianos G. PAPADOPOULOS, *Patrologie*, vol. II/1, trad. de Adrian Marinescu, București, Editura Bizantină, 2009, p. 157.

³ Constantin VOICU, Lucian-Dumitru COLDA, *Patrologie*, vol. II, Editura Basilica, București, 2009, p. 307.

⁴ Mihail Gh. MILEA, *Despre numele și persoana Înțeleptului Afraat*, în AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, col. *Comorile pustiei*, îngrijită de Ignatie Monahul, trad. și prez. de Mihail Gh. Milea, Editura Anastasia, București, 1998, p. 22.

⁵ În limba siriacă, *Ferhad* înseamnă „perspicace, inteligent, isteț, înțelept” ceea ce ar îndreptăți opinia că „Afraat Persanul” și „Înțeleptul Persan” sunt sinonime, una traducând-o pe cealaltă.

⁶ St. G. PAPADOPOULOS, *Patrologie*, p. 157.

⁷ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 3.

⁸ Ziua imediat următoare celei în care se prăznuiesc Sfântul Efrem Sirul și Sfântul Isaac Sirul (Sfinții sirieni): 28 ianuarie.

⁹ C. VOICU, L.-D. COLDA, *Patrologie*, II, p. 303.

¹⁰ Traducătorul Adrian Tănăsescu-Vlas precizează că traducerea s-a făcut după textul grec publicat în PG, vol. LXXXII, col. 1283-1522, fiind consultat și cel editat în SC, vol. CCXXXIV și CCLVII, cu titlul *Histoire des moines de Syrie*.

¹¹ TEODORET al Cyrului, *Istoria bisericească*, PSB 44, trad. de Vasile Sibiescu, EIBMBOR, București, 1995, pp. 191-192.

a Imperiului Roman), autorul nostru a trăit în Imperiul Persan sub regii Narseh (293-302), Hormizd II (302-309) și Shapur (Sapur) II (310-379).

Din opera lui Afraat s-au păstrat „23 de mici tratate sau epistole, numite și cuvântări, omilii sau demonstrații”¹². În colecția SC (Vol. 349 și 359) sunt numite „les exposés”, expuneri, expozeuri. De altfel, ediția franceză amintită reprezintă ediția critică sub îngrijirea lui Marie-Joseph Pierre. Remarcabilă este și introducerea eruditei orientaliste franceze în patru capitole: „I. Înțeleptul și opera sa”; „II. Situația politico – religioasă”; „III. Afraat, iudaismul și tradiția biblică” și „IV. Crezul lui Afraat: teologie și antropologie”¹³. Bibliografia recomandată, deși se oprește, din păcate la anul 1988¹⁴, este generoasă (245 de titluri) și în egală măsură valoroasă. În limba română 8 din aceste *Demonstrații* au fost traduse de Pr. Prof. Mihail Gheorghe Milea¹⁵ (I, II, III, IV, VII, XII, XIII, XXII), apărute în volumul 22 al colecției *Comorile Pustiei*¹⁶. De asemenea, traducerea românească a celei de-a VI-a *Demonstrații* îi aparține lui Remus Rus publicată în florilegiul *Filocalia siriacă*¹⁷.

Împărțirea celor 23 de omilii în două volume operată de către ediția SC este de natură istorică și îi aparține lui Afraat însuși în sensul că primele 10 omilii sunt date în mod cert în anul 337, următoarele 12 în anul 344, iar ultima, cea de-a XXIII-a în luna august a anului 345¹⁸. Din această cauză, e lesne de înțeles de ce aceste epistole – omilii nu abordează în mod obligatoriu unitar și complet un sistem teologic. Discontinuitatea tematică se justifică prin însuși faptul că aceste 23 de omilii sunt răspunsuri punctuale pe teme fixe scrise mai degrabă în stilul epistolar. Cu toate acestea arhitectura *Demonstrațiilor* lui Afraat validează nu atât un edificiu teologic, cât anvergura persoanei istorice a autorului și contextul religios al creștinismului siriac dinafara granițelor Imperiului Roman. Siriologul

¹² C. VOICU, L.-D. COLDA, *Patrologie*, II, p. 307.

¹³ Trad. n.

¹⁴ Anul apariției volumului 349 din colecția SC, *Aphraate le Sage Persan, Les exposés*, tome I, *Exposés I – X*. № 349, traduction du syriaque, introduction et notes par Marie – Joseph Pierre, Ouvrage publié avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, Les Éditions du Cerf, 1988.

¹⁵ Traducătorul acestor 8 *Demonstrații* a susținut chiar o teză de licență în teologie despre scrierile lui Afraat, teză coordonată de Pr. Prof. Dr. Constantin Galeriu.

¹⁶ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*.

¹⁷ *** , *Filocalia siriacă*, trad., selecție de texte, cuvânt înainte, note și comentarii Remus Rus, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2014, pp. 115-138.

¹⁸ Sebastian P. BROCK, *Părinții și scriitorii sirieni de ieri și de azi*, trad. de Ioniță Apostolache și Hermina Maria Apostolache, Editura Mitropolia Olteniei, Craiova, 2016, p. 42.

Sebastian P. Brock (printre alții) sesizează în „Demonstrația VI” câteva precizări lexicale în ce privește ascetismul siriac. Deși Mihail Gh. Milea traduce în limba română titlul¹⁹ acestei omilii „Despre monahi”, vom prefera totuși varianta lui Sebastian P. Brock tradusă²⁰ de Ioniță și Hermina Maria Apostolache „Despre Bnay Qyama (fiii și fiicele legământului)”. Remus Rus, căruia îi datorăm unica traducere în limba română a „Demonstrației VI”, motivează opțiunea pentru titlul „Despre monahi”. Reținem din această argumentare faptul că denumirea i se datorează eruditului J. Parisot care în *Patrologia Syriacă*, „Demonstrația II”²¹, col. 239 o așează sub titlul „De Monachis”. La această opinie se raliază și John Gwynn, autorul traducerii engleze a „Demonstrației VI”, numită fără echivoc „On Monks”²². Și totuși Remus Rus în „Noțiuni introductive”²³, finalmente recunoaște că în privința destinatarilor acestei omilii mai există încă nedumeriri²⁴. Expresia siriacă din titlu, *bnay qyama* se traduce *fiii legământului*²⁵. A vorbi în anul 337 (anul scrierii primelor 10 omilii) despre texte adresate monahilor considerăm a fi prematur, inexact și generator de confuzii. La începutul secolului al IV-lea, monahismul se afla abia în etapa articulării formelor inițiale, a definirii sale teologice, a precizării paradigmatică prin individualități de un maximalism iconic: Cuviosul Antonie cel Mare († 341), Cuviosul Pavel cel Simplu, Cuviosul Pahomie cel Mare († 346), Cuviosul Pamvo († 374), Cuviosul Ilarion din Gaza († 371), Cuviosul Macarie Egipteanul († 390), Cuviosul Hariton Mărturisitorul († 350) etc²⁶.

¹⁹ Doar titlul, pentru că așa cum vom vedea în cele ce urmează traducerea în limba română a acestei *Demonstrații VI* îi aparține lui Remus Rus.

²⁰ S. P. BROCK, *Părinții și scriitorii sirieni de ieri și de azi*, p. 42.

²¹ În *PS* împărțirea textului afraatian e diferită de cel al ediției critice din *SC*.

²² ***, *Filocalia siriacă*, p. 413, notele 669 și 670.

²³ *Ibidem*, p. 109-113.

²⁴ *Ibidem*, p. 112.

²⁵ Cum, de altfel, propune și Sebastian Brock.

²⁶ O foarte utilă și esențializată cronografie (tabel cronologic) a monahismului primelor VII secole o aflăm la Vasile RĂDUCA, *Monahismul egiptean de la singurătate la obște*, col. *Alfa și Omega*, coord. Răzvan Bucuroiu, Editura Nemira, București, 2003, pp. 257-264. Este, de fapt, traducerea cronologiei lui Derwas J. Chitty din *Et le desert devin un cité ... Un introduction à l'étude du monachisme égyptien et palestinien dans l'Empire chrétien*, Abbaye Bellefontaine, 1980. Semnalăm traducerea în limba română a lucrării lui Chitty, cu titlul *Pustia – cetatea lui Dumnezeu: O introducere în studiul monahismului egiptean și palestinian în timpul Imperiului creștin*, trad. din lb. engl. de Gheorghe Feodorovici, Editura Sophia, București, 2010, dar care nu mai respectă întru totul structura ediției franceze amintite. Din păcate cronologia se limitează doar la monahismul egiptean și cel palestinian până la anul 642, data la care începe lunga agonie a monahismului egiptean (după opinia lui Vasile RĂDUCA, *op. cit.*, p. 264). Cucerirea Alexandriei de către arabi în 642, și treptat a întregului Egipt marchează începutul declinului monahismului egiptean. Vezi și *Sinaxar*

A vorbi despre monahismul secolului al IV-lea, mai cu seamă în spațiul siriac, utilizând terminologia actuală, înseamnă a suprapune două straturi lexicale aparținând unor perioade istorice mult prea distanțate și pe alocuri, esențial diferite. Cu siguranță, această acțiune temerară ar genera polemici ori ar fi sortită eșecului.

Ceea ce poate părea un detaliu minor, va deveni o constantă a literaturii creștine siriace și, mai ales, a imnografiei răsăritene²⁷: acrostihul. La Afraat, inițialele titlurilor celor 23 de omilii formează în acrostih alfabetul siriac (de 22 + 1²⁸ de litere). Acest aspect îl păstrează doar ediția SC, menționând înaintea fiecărui titlu în limba franceză, litera alfabetului siriac care reprezintă inițiala titlului în limba siriacă. Utilizând traduceri românești ale acestor titluri²⁹ și ediția critică din colecția SC, le vom enumera precizând inițiala siriacă: 1. (*âlaf*)³⁰ „Despre Credință”; 2. (*bêth*)³¹ „Despre Dragoste”; 3. (*gâmal*)³² „Despre Post”; 4. (*dâlat*)³³ „Despre Rugăciune”; 5. (*hê*)³⁴ „Despre Războaie”; 6. (*waw*)³⁵ „Despre Bnay Qyama (Fiii și ficele Legământului)”; 7. (*zain*)³⁶ „Despre Pocăință”; 8. (*het*)³⁷ „Despre Învierea Morților”; 9. (*tet*)³⁸ „Despre Smerenie”; 10. (*yûd*)³⁹ „Despre Păstori”; 11. (*kôph*)⁴⁰ „Despre Tăierea Împrejur”; 12. (*lâmad*)⁴¹ „Despre Paște”; 13. (*mîm*)⁴² „Despre Sabat”; 14. (*nun*)⁴³ „Dovezi, Mărturii (Scrisoare sinodală)”; 15. (*semkat*)⁴⁴ „Despre

Ortodox general și Dicționar aghiografic, ed. îngrijită de Arhim. Ioanichie Bălan, s.l., Editura Episcopiei Romanului, Roman, 1998.

²⁷ În special în perioada ei bizantină.

²⁸ Alfabetul siriac are 22 de litere, însă Afraat, la *Demonstrația XXIII*, o folosește din nou pe cea dintâi: *âlaf*.

²⁹ Care sunt adesea incomplete și chiar greșite: vezi *Demonstrația III* al cărei titlu francez – SC – este *Du Jeûne*, tradus de Ioniță și H. M. Apostolache prin *Despre Prăznuire*, traducerea corectă fiind *Despre Post*.

³⁰ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, tome I, *Exposés I – X, Sources Chrétiennes*, № 349, p. 207.

³¹ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 235.

³² APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 268.

³³ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 298.

³⁴ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 322.

³⁵ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 358.

³⁶ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 413.

³⁷ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 441.

³⁸ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 472.

³⁹ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 495.

⁴⁰ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, tome II, *Exposés XI – XXIII, Sources Chrétiennes*, № 359, traduction du syriaque, notes et index par Marie – Joseph Pierre, Ouvrage publié avec le concours du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, Les Éditions du Cerf, 1989, p. 549.

⁴¹ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 569.

⁴² APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 589.

⁴³ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 607.

⁴⁴ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 696.

alegerea mâncărurilor”; 16. (è)⁴⁵ „Despre Popoarele (păgâne) care au luat locul poporului (iudeu)”; 17. (pè)⁴⁶ „Despre Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu”; 18. (sâdhè)⁴⁷ „Împotriva iudeilor despre Feciorie și Sfințenie”; 19. (qûph)⁴⁸ „Împotriva iudeilor care spun că vor fi slăviți încă o dată împreună”; 20. (rîs)⁴⁹ „Despre sprijinirea săracilor”; 21. (šin)⁵⁰ „Despre Persecuție”; 22. (tav)⁵¹ „Despre Moarte și despre vremurile de pe urmă”; 23. (âlaf)⁵² „Despre bobul de strugure”. Deși cele 23 de omilii au fost scrise în trei perioade diferite (337, 344 și 345), alfabetul siriatic din acrostih ne îndreptățește să credem că, totuși, *Demonstrațiile* au fost gândite unitar.

Precizările lexicale pe care le identifică S. Brock în „Demonstrația VI” confirmă faptul că suntem în fața unui izvor foarte timpuriu cu mare relevanță pentru spiritualitatea monahală, în general și siriatică, în special. După siriacologul britanic, „este unul dintre cele mai importante izvoare de cunoaștere a tradiției ascetice siriace, independentă de influența (care s-a dovedit a fi ulterior foarte puternică) monahismului egiptean”⁵³. Adresanții acestei omilii sunt anumite categorii sociale, atât bărbați, cât și femei care și-au asumat unele angajamente ascetice, cel mai probabil odată cu Taina Sfântului Botez. Termenii cheie, după S. Brock, sunt: *ihidaye*, *bnay qyama*, *bthule* și *qaddishe*. Dacă *ihidaye* și *bnay qyama* se referă la aspectul comunitar (singur *versus* fiii legământului) a vieții creștine în cele două forme, *bthule* și *qaddishe* subliniază aspectul matrimonial. *Bthule* literal înseamnă „feciorelnici”, referindu-se la bărbații sau femeile necăsătorite care și-au asumat celibatul. *Qaddishe* literal înseamnă „cei singuri”, termen întrebuințat pentru cei căsătoriți care au hotărât să se înfrâneze de la relațiile trupesti⁵⁴. Dacă primele zece *Demonstrații* (scrise în 337) vizează îndrumarea asceților, următoarele douăsprezece (scrise în 344) au în centru dialogul iudeo-creștin, iar ultima (scrisă în 345) este un eseu asupra istoriei biblice și sfârșitul vremurilor, bazat pe cuvântul „(boabă de) strugure” (Isaia 65, 8). Împreună formează un buchet de epistole (23 Tahwyata: argumente, dovezi)⁵⁵ cu caracter hristologic și mistic⁵⁶. Opera lui Afraat ne descoperă o

⁴⁵ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 716

⁴⁶ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 730.

⁴⁷ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 749.

⁴⁸ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 765.

⁴⁹ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 789.

⁵⁰ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 808.

⁵¹ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 849.

⁵² APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, p. 875.

⁵³ S. P. BROCK, *Părinții și scriitorii sirieni*, p. 43.

⁵⁴ S. P. BROCK, *Părinții și scriitorii sirieni*, p. 44.

Biserica aflată în dialog constant cu sinagoga, cu puncte de vedere interesante, fără a fi marcate de ostilitatea care avea să caracterizeze dialogul dintre sinagogă și Biserică de mai târziu⁵⁷. Relația dintre iudaism și creștinism aprofundată de Afraat scoate la iveală un aspect subsecvent legat de persoana Înțeleptului Persan: marea familiaritate cu textul biblic vechi-testamentar și nou-testamentar⁵⁸ rămânând fidel tradiției de interpretare date de Biserică. Evidența fundamentului biblic al fiecărei idei afraatiene⁵⁹ apropie autorul siriac de exegeza iudaică, de metodele și regulile hermeneutice clasice de expunere și teologhisire.

În „Demonstrația IV” („Despre Rugăciune”), Afraat prezintă tâlcuiri profunde asupra rugăciunii și vieții mistice pe care el o caracterizează ca fiind **preoția inimii**, omul din lăuntru care aduce lui Dumnezeu tămâia rugăciunii⁶⁰. Ideile de pace și iertare iubitoare sunt centrale în gândirea sa. De aceea nu fără temei părintele John Anthony McGuckin reține că scrierile lui Afraat au devenit mai târziu foarte influente în dezvoltarea școlii creștine răsăritene a rugăciunii inimii⁶¹.

„Omul cel tainic al inimii” (I Petru 3,4), pentru Afraat, este condiția soteriologică de primă importanță. De altfel, chiar în descrierea „Omiliei I”, se adresează în acest sens: „Ascultă, dar, iubite! Deschide-mi ochii lăuntrici ai inimii tale (...)”⁶². Vederea lăuntrică a inimii este o temă recurentă a tradiției neptice a Răsăritului creștin⁶³. Vederea lui Dumnezeu nu este o vedere a minții în sens de act cognitiv, ci o vedere a minții coborâtă în inimă – esența isihasmului de mai târziu. Afraat, încă de la începutul „Demonstrației I” oferă un parcurs aproape metodologic, un itinerariu

⁵⁵ P. YOUSIF, în ***, *Dicționarul Enciclopedic al Răsăritului Creștin*, coord. Edward G. FARRUGIA, trad. din lb italiană de Adrian Popescu, Vasile Rus, Ioan Muntean și Andrei Mărcuș, ed. îngrijită de Silviu Hodiș, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2005, p. 30.

⁵⁶ Ioniță APOSTOLACHE, *Hristologie și mistică în teologia siriană*, cuvânt înainte de dr. Irineu, Arhiepiscopul Craiovei și Mitropolitul Olteniei, Editura Cetatea de Scaun (copyright) / Editura Mitropolia Olteniei, Târgoviște / Craiova, 2014, p. 87, nota 312.

⁵⁷ John Anthony MCGUCKIN, *Dicționar de teologie patristică*, trad. din lb. engl. de Dragoș Dâscă și Alin-Bogdan Mihăilescu, ed. îngrijită de Dragoș Mirșanu, Editura Doxologia, Iași, 2014, p. 4.

⁵⁸ Marie – Joseph – Pierre, în APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, tome I, *Exposés I – X, Sources Chrétiennes*, № 349, p. 112.

⁵⁹ I. APOSTOLACHE, *Hristologie și mistică*, p. 89.

⁶⁰ J. A. MCGUCKIN, *Dicționar de teologie patristică*, p. 4.

⁶¹ J. A. MCGUCKIN, *Dicționar de teologie patristică*, p. 4.

⁶² AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 27.

⁶³ Pentru această temă, fundamentală este lucrarea lui Vladimir LOSSKY, *Vederea lui Dumnezeu*, col. *Dogmatica*, trad. de Maria Cornelia Oros, stud. introd. Ioan I. Ică Jr., Editura Deisis, Sibiu, 1995.

ascendent în ce privește înălțarea edificiului launtric. Acesta este Biserica din inimă, o constantă a teologiei siriace. „Eu numesc pe Mesia piatră”⁶⁴, zice Afraat. „Credința a cărei temelie este de piatră”⁶⁵ este obligatorie pentru acest „edificiu”⁶⁶ care se înalță pe piatră”⁶⁷. Parcursul omului conform metodei pomenite mai sus este următorul: „Mai întâi omul crede și cel care crede iubește. Când iubește, nădăjduiește, iar când nădăjduiește este îndreptățit. Când este îndreptățit este desăvârșit, iar când este desăvârșit a ajuns la zenit”⁶⁸. După acest parcurs, Afraat ne asigură că: „După ce tot edificiul a fost înălțat și este desăvârșit și complet, atunci casa și templul devin locuința lui Mesia”⁶⁹. Întâlnirea și locuirea împreună cu Hristos este scopul final al mântuirii. Realitatea acestei uniri nu este doar o țintă, ci și o căutare permanentă care ia forma luptei de despățimire și de dobândire a virtuții prin credință, post, rugăciune, asceză, milostenie etc., pentru că „omul care este casă și lăcaș al lui Mesia, trebuie să vadă de ce anume are nevoie pentru a-I putea sluji lui Mesia, Care locuiește în el și ce fel de lucruri Îi plac”⁷⁰. Noul cult, preoția cea nouă se întemeiază pe jertfa lui Hristos. „El S-a jertfit pe Sine în locul jertfei Legii. El a fost dus la tăiere ca un miel, în locul mieilor de jertfă”⁷¹. Hristos „a intrat în templu nefăcut de mâini omenești și a devenit preot și diacon în sfințenie”⁷².

Postul este „comoară păstrată în cer și neîncetat mântuitor”⁷³, dar care „fără curăția inimii postul nu va fi primit deloc”⁷⁴. Ascetismul riguros pe care-l propovăduiește Afraat are o țintă Euharistică. Păzirea și înfrânarea limbii este pregătirea omului „să primească Trupul și Sângele lui Hristos. Căci există o singură gură la casa ta care este un templu al lui Dumnezeu și nu se cade ca pe aceeași gură pe care intră Domnul să iasă gunoi și glod”⁷⁵. Pentru prima oară, în lexicul ascetic protomonahal, propus de Afraat Persanul, este

⁶⁴ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 27.

⁶⁵ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 28.

⁶⁶ Biserica din inimă.

⁶⁷ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 28.

⁶⁸ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, tome I, *Exposés I – X, Sources Chrétiennes*, № 349, p. 209. Traducerea ne aparține, deoarece varianta lui Mihail Gh. Milea are grave pierderi de sens, dar și de formă.

⁶⁹ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 28.

⁷⁰ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 29.

⁷¹ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 49.

⁷² AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 49.

⁷³ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 68.

⁷⁴ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 70.

⁷⁵ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 70.

subliniată de timpuriu nevoia unei pregătiri pentru primirea Sfintei Împărășanii:

„Omul să-și păzească cu mare grijă gura pe care intră Fiul Împăratului oprindu-se de la toate păcatele și pregătindu-se astfel să primească Trupul și Sângele lui Hristos”⁷⁶.

Rugăciunea este, îndeobște, lucrarea *preoției inimii*. Ea nu este doar datoria și privilegiul sacerdoțiului instituțional. „Curăția inimii este o rugăciune superioară tuturor celorlalte rugăciuni care sunt rostite cu glas tare”⁷⁷. Preoția inimii are ca lucrare rugăciunea „prefăcută în jertfă”⁷⁸ și nu depinde de rugăciunea comunitară:

„dacă un om își ține sufletul adunat întru numele lui Hristos, Hristos locuiește întru el, iar Dumnezeu locuiește întru Hristos”⁷⁹.

Dintre toate jertfele „rugăciunea curată este cea mai bună”⁸⁰, deși Afraat recomandă însoțirea ei cu fapte bune⁸¹. Deoarece pentru Afraat rugăciunea este „jertfă înainte lui Dumnezeu”⁸² înțelegem de ce îndeamnă spre aceasta: „Roagă-te mai presus de orice cu rugăciunea inimii tale”⁸³. Regăsim în „Demonstrația IV” un text care confirmă cele afirmate mai sus de John McGuckin despre influența operei afraatiene în domeniul teologiei rugăciunii inimii. Fragmentul în discuție poate reprezenta o dovadă a isihasmului Bisericii, ca realitate continuă de-a lungul istorie, iar nu ca o manifestare punctuală de secol XIV⁸⁴.

„Dacă, deci, vrei să te rogi, îndreaptă-ți așa cum te-am învățat și până acum, inima spre înălțimi, iar ochii tăi să privească în jos, intră în camera omului tău celui dinlăuntru și roagă-te în ascuns Tatălui ceresc”⁸⁵.

Gândul la moarte, fecioria, sfințenia, nejudecarea aproapelui, doliul căinței⁸⁶ etc. sunt manifestări ale ascetismului înțeles ca *preoție a inimii*,

⁷⁶ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 20.

⁷⁷ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 88.

⁷⁸ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 88.

⁷⁹ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 100.

⁸⁰ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 109.

⁸¹ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 105.

⁸² AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 102.

⁸³ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 111.

⁸⁴ Despre acest subiect vom reveni la capitolul *Protoisihasmul lui Josif Hazzaya*.

⁸⁵ APHRAATE le Sage Persan, *Les Exposés*, tome I, *Exposés I – X, Sources Chrétiennes*, № 349, p. 311, *Exposé de la Prière*, IV, 13.

⁸⁶ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 130.

sacerdoțiu a ceea ce siriologii numesc *mistică pneumatică*, de altfel, tradițională în creștinismul siriac⁸⁷.

„Demonstrațiile lui Afraat constituie cel mai vechi tip de omilie siriacă, liberă de orice influență din partea teologiei grecești”⁸⁸ în care precumpănește *hristologia schimbului* conform căreia Întruparea este văzută ca o pătrundere a Mântuitorului Hristos în întreaga Sa creație, depășind cu mult granițele strict personale, în scopul ridicării omului căzut.

„Când Domnul nostru a ieșit din natura dumnezeirii Sale (Kyanâ), El a pășit în natura noastră omenească. Lăsându-ne în natura noastră, ne-a oferit posibilitatea să ne împărtășim de natura sa în ziua judecății”⁸⁹.

Rezultanta acestui fapt este posibilitatea îndumnezeirii omului, ca „hristologie a îmbrăcării”⁹⁰ în „omul cel nou” (Efeseni 14, 24).

Concluzionând: *Bnay Qyama*⁹¹, după Afraat Înteleptul Persan, este „imitarea îngerilor cerești”⁹² omul cel nou, omul eshatologic care vede „depărtările la fel de bine ca și apropiările”⁹³, iar lucrarea preoției inimii intră în registrul de maximă altitudine „când rugăciunea vorbește cu slava”⁹⁴.

3. Modelul monahal efremian

Cel mai de seamă Părinte al Bisericii siriene, „marele ei clasic”⁹⁵, Sfântul Efrem s-a născut în anul 306, în cetatea Nisibe (astăzi în sud-estul Turciei). Ucenic al Episcopului Iacob, va participa alături de acesta la Sinodul I Ecumenic de la Niceea. Conducător al școlii catehetice din Nisibe, el este și întemeietorul marii școli catehetice din Edessa, actualmente Urfa (în Turcia). Fericitul Ieronim ne încredințează că a fost un foarte învățat „diacon al Bisericii din Edessa”⁹⁶. Viața lui pustnicească, de aspră nevoință⁹⁷, a fost

⁸⁷ Antoine GUILLAUMONT, *Études sur la spiritualité de l'Orient chrétien*, SO, no. 66, Abbaye de Bellefontaine, 1996, p. 239.

⁸⁸ J. B. CHABOT, *Littérature syriaque*, Vol. 66-ème, Bibliothèque Catholique des Sciences Religieuses, Paris, Librairie Bould and Gay, 1934, p. 24.

⁸⁹ **, *Filocalia siriacă*, p. 127.

⁹⁰ Despre această problemă, mai multe detalii aflăm în capitolul despre Sfântul Efrem Sirul.

⁹¹ M. - J. PIERRE, *Les «membres de l'Ordre»*, d'Aphraate au *Liber Graduum*, ES 7, *Le monachisme syriaque*, vol. édité par Florence Julien, Geuthner, Paris, 2010, p. 20.

⁹² AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 168.

⁹³ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 181.

⁹⁴ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 111.

⁹⁵ Berthold ALTANER, *Patrologia*, Editura Marietti, Genova, 1983, p. 354.

⁹⁶ Sfântul (sic!) Ieronim, *Despre bărbați iluștri*, col. *Cărților de seamă*, trad. (după PL, XXIII, 1883), introducere și note de Dan Negrescu, Editura Paideia, București, 1997, p. 74, părere

model pentru monahi, dar și pentru laici⁹⁸. A fost un mare imnograf, prezentând viața Mântuitorului, desfășurată în marile ei secvențe: Nașterea, Botezul, Postul, Pătimirile, Învierea și Înălțarea la Cer, un adevărat proiect catehetic în haină poetică. A trecut la cele veșnice în anul 373, și este numit „harpa Duhului Sfânt” și „stâlp al Bisericii”, în mod precumpănitor pentru „ascuțișul talentului său sublim”⁹⁹. Biserica răsăriteană îl prăznuiește în 28 ianuarie, alături de un alt mare sfânt sirian, Sfântul Isaac Sirul.

Cea mai cunoscută rugăciune a Sfântului Efrem Sirul este „Doamne și Stăpânul vieții mele (...)”. Această rugăciune, astăzi specifică Postului Mare, în primul mileniu creștin, se rostea în fiecare zi în care Sfântul zilei nu avea un tropar personalizat. Odată cu apariția cărții de cult numite *Triod*, conform tradiției datorată Sfântului Teodor Studitul, în secolul al IX-lea, rugăciunea pătrunde în cult, chiar dacă inițial nu era făcută fără metanii. Această rugăciune era așezată, de obicei, la finalul fiecărei Laude bisericești. În timp, ea s-a suprapus peste rânduiala monahală a reinnoirii făgăduințelor călugărești pe care monahii o săvârșeau zilnic. Această rânduială avea în partea de final o reinnoire a făgăduinței ascultării față de stareț, săvârșită cu metanii. Astăzi rugăciunea Sfântului Efrem Sirul (cu metanii) este marca specifică a Postului Mare. Parcursul ascetic restaurator al omului, sub lucrarea Duhului Sfânt, pe care ni-l propune Sfântul Efrem Sirul, poate fi citit și în altă cheie. Dacă prima cerere este sub formă negativă, aceasta ne duce cu gândul la modul de formulare prohibitivă al celor 10 porunci din Vechiul Testament. Cea de-a doua cerere are o formă afirmativă, culminând cu virtutea dragostei. În Noul Testament, Dumnezeu este numit *Dragoste*. Însăși Întruparea lui Hristos, Pătimirea, Învierea, Înălțarea și trimirea Duhului Sfânt sunt manifestări ale dragostei dumnezeiești. Fără dragoste, omul este doar „aramă sunătoare și chimval răsunător” (I Cor. 13,1), după cum ne încredințează Sfântul Apostol Pavel. „Dragostea îndelung rabdă, dragostea nu se poartă cu necuviință (...) toate le suferă, toate le crede, toate le nădăjduiește, toate le rabdă. Dragostea nu cade niciodată” (I Cor. 13, 4, 7, 8). Imnul paulin al dragostei oferă un răspuns existențial fundamental: dacă „dragoste nu am, nimic nu sunt” (I Cor. 13, 2).

la care subscrie și B. ALTANER, *Patrologia*, p. 354.

⁹⁷ Ioan G. COMAN, *Patrologie*, coord. de ediție Iulian Mustăreacă, Sfânta Mănăstire Dervent, 2000, p. 145.

⁹⁸ Se hrănea cu pâine de orz, cu legume uscate. Nu bea decât apă. Era numai piele și os, mic de talie, îmbrăcat săracăcios, pleșuv, fără barbă, și nu râdea niciodată.

⁹⁹ Sfântul (sic!) Ieronim, *Despre bărbați iluștri*, p. 74.

Această perspectivă, de opoziție între Vechiul Testament și Noul Testament, este întărită și de folosirea verbelor. Dacă la prima cerere avem forma negativă „nu mi-l da mie”, subliniind că lucrarea răului se face doar cu îngăduința lui Dumnezeu, la celelalte două cereri avem formele afirmative „dăruiește-l mie”, respectiv „dăruiește-mi”. „Toată darea cea bună și tot darul desăvârșit de sus este, pogorând de la Tine, Părintele luminilor”, rostim la Rugăciunea Amvonului. Noua Lege este Legea Harului, prin care Darul lui Dumnezeu lucrează asupra slugii Sale. Când omul se recunoaște slugă – slujitor al lui Dumnezeu – se află deja în dinamica vieții duhovnicești, împreună călător pe cale. Așezată în continuarea opoziției dintre Vechiul Testament și Noul Testament, cea de-a treia cerere însumează întreaga tradiție neptică a părinților pustiei, a căror lucrare era lupta cu propriile patimi, în parcursul ascetic de curățire – iluminare – desăvârșire. Este firesc ca rugăciunea Sfântului Efrem Sirul să se încheie astfel, deoarece autorul a fost monah prin excelență.

Rugăciunea Sfântului Efrem Sirul este sinteza Triodului, chintesența învățăturii Sfinților Părinți, în ce privește lucrarea duhovnicească a urcușului de la păcat la virtute, dar și crochiu al chipului monahal.

Într-o memra despre însingurarea anahoreților celor care plâng Sfântul Efrem vorbește despre solitudinea și viața plină de privațiuni (fără nici un fel de posesiuni) a pustnicilor, a celor care trăiesc în reclusiune, în peșteri, în munți, pe stânci sau în grote, crăpături ale pământului – și a celor care nu stau într-un loc, așa–numiții călugări itineranți. Forma monahismului la care se referă această memra este anahoretismul. Ni se dezvăluie faptul că monahii erau răspândiți în deșert și în munți unde trăiau în singurătate deplină. Tema acestei memra este viața în singurătate a acestor călugări care apare descrisă pe larg. Ni se spune că mirenii care se rătăceau (se abăteau din drumul lor, din diverse motive) și ajungeau aproape de locurile în care trăiau pustnicii, nu auzeau absolut nimic, nici măcar o vorbă, călugării care trăiau singuri, doar plângeau¹⁰⁰. Și tot așa după cum trăiau, ei mureau în singurătate. După plecarea din această lume, trupurile lor erau descoperite doar din întâmplare de alți locuitori ai peșterilor, grotelor sau crăpăturilor pământului.

Unui anume indiciu i se cuvine o atenție specială. Autorul se referă la această comunitate (de anahoreți) ca la „qyama noastră” spunând astfel că el însuși aparține acestui grup. Este, de asemenea, demn de menționat

¹⁰⁰ Arthur VÖÖBUS, *Literary Critical and Historical Studies in Ephrem the Syrian*, coll. *Papers of the Estonian Theological Society in Exile*, № 10, Stockholm, ETSE, 1958, p. 70. Despre această temă vezi și Hannah HUNT, *Plânsul de-bucurie-făcător. Lacrimile de pocăință în scrierile Părinților sirieni și bizantini*, trad. din lb. engl. de Dragoș Dâscă, col. *Patristica* 5, coord. Dragoș Dâscă și Cezar Țăbărnă, Editura Doxologia, Iași, 2013.

următorul citat „multe dintre femeile comunității noastre au ales să moară ca să nu aparțină bărbaților”. Acest tip de afirmație apare frecvent în actele martirice din Siria și ne ajută să înțelegem ce semnifică aceasta. Afirmația pare să reflecte relația de familiaritate a autorului cu situația creștinismului din perioada sassanidă din secolul al IV-lea.

Într-o altă memra despre anahoreți, eremiți și pustnici, Efrem afirmă că deșertul este ocupat de eremiți care nici măcar nu vorbesc unii cu alții. În mod excepțional, locuiesc doi sau trei la un loc. Însingurarea este punctul central căruia i se subordonează toate aspectele vieții, chiar și veșnicia¹⁰¹.

„Zi și noapte, lucrarea lor e rugăciunea în loc de cădelniță pe care nu o posedă, puritatea lor este penitența, și în loc de zidurile bisericii, ei înșiși sunt temple ale Duhului Sfânt, în loc de altare sunt propriile lor suflete, ca jertfă rugăciunilor lor închinat Domnului”¹⁰².

Apare o subliniere foarte importantă în textul efremian:

„peste tot unde se aduce jertfă, ei participă chiar dacă se află în deșert, și chiar dacă nu au o prezență fizică în biserică, nu înseamnă că nu sunt membrii ei, ei sunt totuși aproape, prin credința lor”¹⁰³,

afirmând o eclesiologie foarte modernă pentru vremea aceea.

Pentru Efrem monahismul este instituție a penitenței a pocăinței¹⁰⁴ și a ispășirii. Deși Efrem admite că nu toți oamenii care trăiesc în lume sunt *massa perditionis* și că există, de asemenea, oameni buni, în discuțiile pe care le are cu călugări ca el despre chemarea creștină, el se exprimă diferit¹⁰⁵. Aceasta ne conduce la acele principii care își au sorgintea în creștinismul siriac unde asceza se identifică cu creștinismul, ca principiu fundamental al viziunii lui Efrem care identifică asceza cu credința creștină înțelegând viața ascetică ca singura modalitate de mântuire. Fără îndoială, Efrem reprezintă continuarea unei tradiții, când proclamă pierderea celor care nu resping

¹⁰¹ Arthur VÖÖBUS, *Literary Critical and Historical Studies in Ephrem the Syrian*, p. 73.

¹⁰² A. VÖÖBUS, *Literary Critical* p. 74.

¹⁰³ A. VÖÖBUS, *Literary Critical* p. 75.

¹⁰⁴ Pentru acest subiect o bună sinteză este Alexis TORRANCE, *Pocăința în antichitatea târzie: asceza la Părinții Răsăriteni și organizarea vieții creștine: (cca 400-650 d. Hr.)*, trad. din lb. engl. de Dragoș Dăscă, colecția *Patristica* 9, coord. Dragoș Dăscă și Cezar Țăbărnă, Editura Doxologia, Iași, 2014.

¹⁰⁵ A. VÖÖBUS, *Literary Critical*, p. 94.

căsătoria și nu rămân în castitate, doar cei care nu se căsătoresc și rămân în castitate vor avea binecuvântarea veșnică.

În „Scrisoarea către pustnicii care locuiau în munți”, el accentuează importanța locului unde se face penitența. El prezintă învățătura biblică într-o manieră din care reiese că munții și deșertul sunt locurile cele mai potrivite pentru aceasta. Îi învață pe călugări să privească spre vârful munților, nimbul acestora și adună exemple nenumărate din Vechiul Testament care au legătură cu munții. El descoperă situații în care oamenilor chiar li se poruncește să fugă, să se retragă în munți ca să-și salveze viețile. El vede această idee accentuată în Noul Testament și comentează, cu precădere cuvintele lui Hristos „foc voi vărsa pe pământ” (Luca 12, 49). El descrie aici o dramă de proporții, în culori foarte vii: întregul univers este cuprins de foc forțându-i pe oameni să își părăsească orașele și satele care sunt distruse și să se ascundă în peșteri, grote și deșert. Dând o și mai mare greutate acestor considerații, el afirmă că, dintre toate ființele, doar călugării sunt salvați.

Pe baza acestei analize, aflăm că Efrem percepe viața monahală ca pe o instituție a penitenței. Penitența pe care o descrie Efrem presupune câteva lucruri demne de reținut: locul în care trebuie să aibă loc este muntele și deșertul, singurul loc în care îți poți recăpăta sănătatea. Aceia care au păcătuit (în lume) vor găsi în locurile însingurate, abandonate, pustii, locul în care vor putea experimenta și înțelege mesajul lui Dumnezeu și propria renaștere și înnoire. Tot aici vor putea să-și recapete puterea de a-și recupera puterea duhovnicească. Această idee revine frecvent: doar în munți și deșert poate sufletul să-și regăsească sănătatea și tăria. Iar aceasta creează premisa locuirii lui Hristos printre oamenii Lui.

4. Concluzii

Pentru Efrem, idealul vieții monastice este anahoretismul. Toată atenția lui s-a îndreptat spre acesta, după cum o arată și propria lui viață. Indiferent dacă este în munți sau în deșert, viața trebuie să fie petrecută în deplină însingurare, singurătate. El îi invită pe ceilalți (care nu sunt călugări) să observe că, atunci când din întâmplare ajung în apropierea locurilor unde se află călugări, ei nu aud nici o șoaptă, pentru că aceștia trăiesc singuri. Găsește o altă modalitate de a atrage atenția celorlalți asupra felului în care trăiesc călugării, menționând grija și corectitudinea pe care o au în tot ceea ce fac, temându-se ca nu cumva conversația lor să deranjeze, ei evită astfel să trăiască unul cu altul. Trăind astfel, departe unul de altul, ei primesc garanția că viața lor interioară nu va suferi din pricina nici unui lucru exterior.

Efrem compară locurile lor cu un mormânt înconjurat de o liniște adâncă, ținut departe de orice interacțiune cu cei vii, rupt total de auzul oricărui glas. În acest context, Efrem își manifestă îndemnul puternic față de oricine spre a deveni un anahoret în această liniște¹⁰⁶. Ei sunt capabili să moară în singurătate și să își asume ca trupurile lor să fie, probabil, descoperite doar din întâmplare, în peșterile, grotile sau crăpăturile în care au trăit:

„nici un om nu a stat lângă ei, ci îngerii au stat la căpătâiul lor, nici un om nu le-a închis ochii, îngerii sunt cei ca fac aceasta, nimeni nu le cunoaște mormântul în afară de Cel care i-a adus acolo”¹⁰⁷.

La Efrem, asceza prevalează în fața vieții religioase. Când Efrem le enumeră pe cele care fac o inimă curată, el pune pe primul loc postirea („pe lângă postire e nevoie și de alte podoabe”¹⁰⁸), apoi rugăciunea și de-abia după aceea, celelalte aspecte ale vieții religioase. Când ajungem la forma practicilor ascetice, Efrem are o poziție conservatoare față de alte influențe. Viața fără muncă, fără nici o altă activitate, devotată doar lucrurile spirituale, rugăciune și meditație este asociată cu renunțarea totală la orice aparține acestei lumi și cu lupta continuă împotriva a tot ceea ce presupune natura umană. Efrem dă propriul lui exemplu. În *Testamentul* lui, el scrie că nu are nici o posesiune, nici măcar un baston sau o boccea. El începe fulminant propriul testament, astfel: „Eu, Efrem, mor”¹⁰⁹.

Cu referire la lupta cu nevoile trupului, Efrem oferă sfaturi concrete în ceea ce privește hrana, somnul și îmbrăcămintea¹¹⁰. El atenționează că mâncarea și băutura trebuie să fie reduse la limita suportabilității umane. În ceea ce privește somnul, Efrem afirmă categoric că cel care trăiește în frica de Dumnezeu doarme puțin, iar cel trăiește în afara acesteia, doarme mult. Motivul este că el vede noaptea ca pe cel mai potrivit moment pentru a sta în rugăciune și a fi în comuniune cu Dumnezeu. El mai dă și un alt motiv: pericolul viselor. Demonii îi provoacă în fel și chip pe călugării care dorm, pe cei feciorelnici spre poftă trupească, pe cei care postesc, să mănânce, trezindu-le toate pornirile spre păcat care să îi ducă la pierzanie. După Efrem, călugării când vor învinge nevoia de somn se îndreaptă spre desăvârșire.

¹⁰⁶ A. VÖÖBUS, *Literary Critical*, p. 98.

¹⁰⁷ A. VÖÖBUS, *Literary Critical*, p. 98.

¹⁰⁸ EFREM, Sirul, *Imnele Păresimilor, Azimelor, Răstignirii și Învierii*, ediția a II-a, studiu introd. și trad. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 2010, p. 141.

¹⁰⁹ EFREM Sirul, *Cuvântări de laudă la Sfinți*, trad. din lb. greacă veche, introd. și note de Alexandru Prelipceanu, Editura Doxologia, Iași, 2019, p. 123.

¹¹⁰ Despre teologia veșmântului la Sfântul Efrem Sirul vezi Costion NICOLESCU, *Hristos – Adăpostul, Veșmântul, Hrana, Doctorul și Leacul omului și al omenirii pe calea mântuirii. Conținutul spiritual al nevoilor trupești vitale la Sfântul Efrem Sirul*, col. *Monografii*, coord. Nicoleta Pălimaru, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2011.

PREOTUL ILARION V. FELEA. PASTORAȚIE ȘI MISIUNE ÎN PAROHIA ARAD ȘEGA

Pr. Prof. Dr. Cristinel IOJA

Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea“, Arad

Abstract

In this study, the author highlights the pastoral-missionary and cultural activity of the priest Ilarion V. Felea in the parish Arad Șega I, on the basis of archival documents. Unpublished documents, hitherto unexplored, shape the profile of an Orthodox priest from the early twentieth century who assumes the mission of building and completing a church, in the context of sectarian proselytism and economic difficulties of that time, the mission of culturalizing the faithful people, training young people in the spirit of the Church's faith and love for the Romanian country and culture. The documents used form the precious and unique data regarding the biography of Father Ilarion Felea, an integral and decisive part in the monograph of his life and confession.

Keywords:

Ilarion V. Felea, Șega parish, pastoral care, culture, Lord's Army, sects

După primul război mondial numărul românilor din Șega s-a înmulțit, creștinii ortodocși aparținând Catedralei Aradului, fiind socotiți cei mai credincioși fii ai Bisericii din Arad. În acest sens, s-a simțit nevoia zidirii unei biserici ortodoxe, la acest simțământ adăugându-se și dorința de a stopa prozelitismul neoprotestant al sectei baptiste, care își zidise o casă de rugăciune printre românii ortodocși, care din lipsă de biserică în apropiere, luau parte la adunările baptiste pentru a-și satisface setea de religiozitate. În 1923 Traian Vățianu, protopopul Aradului cerea de la autoritățile locale trei locuri de biserică pentru cele trei cartiere ale Aradului: Pârneava, Șega și Grădiște. El solicita locul unde este zidită biserică din Șega cu următoarele motivații:

„Distanța de oraș și imposibilitatea de a cerceta credincioșii la vetrele lor îngreunează ținerea contactului spiritual cu turma. Apoi elementul românesc e în continuă creștere prin mici industriași, mici funcționari și ceferiști. Judecând situația cu suflet creștinesc românesc în această suburbie se arată în primul rând arzătoarea necesitate de a ridica un Sion întru mărirea lui Dumnezeu și întru slujba idealului regenerării sufletești”¹.

Rămânând fără răspuns a urmat o perioadă în care s-a dezbătut atât ideea transformării Casei culturale din Șega în capelă, cât și zidirea unei biserici și înființarea unei parohii delimitată de Catedrala din Arad. În 1924, pentru rezolvarea situației, este desemnat să se ocupe preotul Florea Codreanu care susține în fața Consiliului trei aspecte privitoare la situația credincioșilor din Șega: a) suburbia Șega să se separe de Catedrala din Arad în primă fază ca filie; b) să se ceară simultan cu separarea în filie decretarea parohiei Șega; c) să se facă pașii necesari pentru împrăștierea parohiei Șega. Consiliul Parohial, în 1925, decreteează înființarea filiei Șega și transformarea Casei culturale în capelă, în care, în timpul liber, slujea preotul Florea Codreanu².

¹ Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Șega I, Arad (APORSIA), Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 2. Această Cronică a fost întocmită de părintele Ilarion V. Felea și scrisă de Maria Barna (f. 31) fiind și completată secvențial de scrisul părintelui Felea. Exprim cuvânt de recunoștință părintelui Aurel Bonchiș, parohul Parohiei Arad Șega I, pentru amabilitatea cu care mi-a pus la dispoziție arhiva parohiei, pentru modul elegant în care a sprijinit demersul Facultății de Teologie Ortodoxă din Arad. Acest studiu reprezintă o parte din monografia în lucru dedicată părintelui Ilarion V. Felea sub titlul Ilarion V. Felea (1903-1961). Preotul, Teologul, Mărturisitorul, monografie anunțată încă din anul 2008 cu prilejul publicării Jurnalului autobiografic.

² APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 3.

După consultarea dintre Episcopul Grigorie Comșa și Iosif Moldovan președintele Consiliului parohial al Catedralei Vechi, precum și după elaborarea documentației protopopiatului are loc înființarea capelei și a parohiei Arad-Șega în anul 1926 – 302 familii, 1090 suflete – parohia fiind recunoscută de Ministerul Cultelor în anul 1927. Din anul 1928 preotul Caius Turicu este desemnat să se ocupe de parohia nou înființată, care nu mai aparține Catedralei din Arad³.

În acest context bisericesc, cultural și spiritual, părintele Felea vine ca preot în Arad. Parohia Arad Șega nu era bine încheagată nici comunitar, nici spiritual, nici economic și nici din perspectiva unui locaș de cult la venirea părintelui Felea. Mai mult, exista un considerabil segment de populație săracă, cu moravuri îndoielnice și supusă influențelor prozelitismului sectar.

1. Alegerea ca preot la Șega

Părintele Caius Turicu este desemnat să organizeze concursul pentru alegerea de preot pentru parohia Șega, deși în 1929 este înlocuit la parohie de părintele Iuliu Hălmăgean, catehet la Gimnaziul „Iosif Vulcan” din Arad. Deși credincioșii din Șega insistau mai întâi să se zidească biserica și apoi să fie numit un preot, Episcopul Grigorie Comșa intervine personal în Consiliul parohial pentru numirea unui preot. Înțelegând rațiunea pentru care Episcopul Grigorie Comșa considera că mai întâi trebuie numit un preot și apoi zidită biserica, Consiliul parohial acceptă, datele concursului fiind publicate în publicația eparhială *Biserica și Școala*⁴. La concurs pentru a-și arăta „dexteritatea în cele rituale și în oratorie”⁵ s-au prezentat cinci candidați: preoții P. Nemet din Șeitin, I. Manuțiu din Șepreuș, Ilarion V. Felea din Valea Bradului și teologii Iosif Comșa catehet la Școala Normală din Arad și N. Micluța din Râșculița. La alegerea ținută la Casa culturală de către Traian Vățianu, protopopul Aradului este ales preotul Ilarion V. Felea cu 91 de voturi, I. Comșa obținând 33 de voturi, P. Nemet 5 voturi și N. Micluța 1 vot, părintele Felea fiind instalat ca preot în ziua de 1 septembrie după amiază în Casa culturală de către protopopul Traian Vățianu, în prezența fratelui său Dr. Ioan Felea, preot în București și a credincioșilor din parohie⁶.

³ APORSIA, *Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega*, întocmită de preotul Ilarion V. Felea f. 4-5.

⁴ „Parohii vacante”, *Biserica și Școala*, nr. 15(1930), p. 12. APORSIA, *Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega*, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 8.

⁵ „Parohii vacante”, *Biserica și Școala*, nr. 15(1930), p. 12

⁶ APORSIA, *Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega*, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 9

După zece ani de preoție, pe când slujea ca preot în Șega, părintele Felea rămâne cu aceleași gânduri și sentimente ca în prima zi de preoție. Fiind preot în Arad, devine chiar nostalgic, subliniind importanța spirituală a zilei în care a fost instalat preot în Valea-Brad:

„Astăzi se împlinesc 10 (zece) ani de când servesc ca preot. Acum zece ani era mare sărbătoare și bucurie la instalarea mea de preot în Valea-Bradului. A fost cea mai frumoasă ziă din viața mea și neuitată va rămâne cât voi trăi. Astăzi e ziua tăcută. Nimic deosebit de însemnat. Doar amintirea unui trecut ce nu se mai întoarce”⁷

Reflecțiile continuă:

„Din gândurile care îmi copleșesc sufletul în clipa aceasta, însemnez următoarele: De când eram încă pe băncile Academiei Teologice „Andreiene” din Sibiu, am nutrit gândul să mă fac preot la sat, cu scopul de a cunoaște direct viața sufletească a satului și greutățile chemării preotești. Bunul Dumnezeu mi-a împlinit acest gând. Până astăzi am păstorit și la sat – 3 ani – și la oraș 7 ani. Cunosc viața preotească și sunt convins că este pe cât de frumoasă și cinstită, pe atât este de grea. Sunt zile când nu ai nimic de lucru și sunt zile când se adună atâta lucru, încât plătești cu vârf și îndesat liniștea zilelor libere. Dar un preot totdeauna are de lucru. Nu este ceas pe care să nu-l poată întrebuița cu folos. Eu mi-am folosit timpul liber cu studiul teologiei. Căci mi-am zis: unii preoți folosesc libertatea pentru a se ocupa cu negoțul, cu politica și cu alte îndeletniciri, care de cele mai multe ori nu se potrivesc cu preoția. Eu am făcut acest vot (liber): să-mi folosesc timpul liber tot pentru biserică și preoție. Nu voi regreta niciodată hotărârea aceasta. Deși autoritatea oficială-bisericească nu mi-a răsplătit cu nimic până în prezent, totuși pe alte căi am dobândit atâta mulțumire în viață, încât jertfa și devotamentul meu față de preoție și ortodoxie, mi-au fost răsplătite. M-a răsplătit Dumnezeu și glasul conștiinței”⁸

⁷ *Opera vieții mele - ziar personal, 1927-1937, (manuscris), f. 247.*

⁸ *Opera vieții mele - ziar personal, f. 247-249.*

Această mărturisire scrisă în *Jurnalul* personal are menirea să dezvăluie după o lungă perioadă de timp viziunea intimă a părintelui Felea despre preoție, exigențele ei permanente, nu doar ocazionale, implicațiile acesteia, precum și afinitatea pentru aprofundarea teologiei în ritm cu misiunea preotească. Devine exigent cu unii preoți semnalând anumite orientări prezente în viața lor, dar în același timp este exigent cu el însuși, autoritatea supremă la care se raportează permanent fiind Dumnezeu și glasul propriei conștiințe. Întâlnim aici o conștiință vie de preot, dedicat „cu timp și fără timp”, în mod liber, misiunii Bisericii în lume, slujirii lui Dumnezeu și slujirii oamenilor, aprofundării acestei slujiri prin studiu asiduu și printr-o viziune jertfitoare și devotată asupra Bisericii și preoției ei. Pentru toate realizările părintele Felea afirmă „lăudat să fie milostivul Dumnezeu”⁹. Această atitudine doxologică exprimă nu numai caracterul profund duhovnicesc al preotului Ilarion Felea, ci și prezența unei conștiințe curate, verticale, dedicate slujirii lui Dumnezeu ca centru al vieții și al tuturor realizărilor unui om. Deși autoritatea bisericească până la acea vreme nu i-a răsplătit efortul de a ridica și înfrumuseța o biserică în Arad – data la care scria biserica din Șega era finalizată și sfințită – părintele Felea are conștiința răsplătirii din partea lui Dumnezeu. Anii care urmează înseamnă o crescândă recunoaștere din partea episcopului Andrei Magieru față de devotamentul părintelui în ceea ce privește preoția și Biserica, dovadă fiind mutarea lui ca slujitor la Catedrala Aradului, integrarea în corpul profesoral al Academiei Teologice și numirea ca rector al acestei prestigioase instituții de învățământ teologic.

2. Zidirea bisericii din Șega

Unul dintre motivele înființării parohiei l-a constituit – așa cum am subliniat - înființarea în 1924-1925 a unei case baptiste de rugăciune¹⁰, motivația cererilor pentru zidirea biserici fiind axată pe interesul bisericesc, național și de stat, în contextul multicultural și confesional al Aradului. Demersurile au fost făcute atât pe cale bisericească – protopopul Traian Vășianu și preotul Florea Codreanu – cât și din partea credincioșilor care

„arătând că din cauza depărtării nu pot merge la biserică în oraș,
iar sectarii și-au făcut capelă – strigă ei exasperați: Ne înfiorăm

⁹ *Opera vieții mele - ziuar personal*, f. 252.

¹⁰ APORSIA, Adresa nr. 220(1933), Dosar 13, f. 77

gândind la viitorul fiilor noștri nevoiți a crește fără biserică și fără învățăturile ei. E în pericol credința noastră strămoșească la care ținem cu toată ardoarea sufletului nostru și fără de care neamul românesc nu ni-l putem închipui. De aceea, noi cei subscriși ne rugăm să stăruim la organele bisericii și a statului ca să ia în apărare soarta noastră și a fiilor noștri și să ne mântuiască prin deschiderea de urgență a unei capele pe teritoriul suburbiei și mutarea unuia dintre parohi în mijlocul nostru și până când s-ar putea înfăptui organizarea noastră în parohie de sine stătătoare, în sensul statutului organic (...) Dorința noastră fierbinte este să avem biserică unde să ne botezăm și crește copiii și unde să ne închinăm noi și bătrânii noștri”¹¹.

Deși s-a pendulat foarte mult între ideea de capelă și cea de biserică, totuși s-a ales să se pună în lucrare ideea de biserică întrucât „capela ar putea fi inferioară casei baptiste”, un rol important în acest sens având preotul Florea Codreanu¹².

Hotărâți pentru zidirea bisericii pentru care deja, din diferite surse, s-a adunat un fond financiar considerabil, Episcopul Grigorie Comșa încredințează pe inspectorul tehnic Ștefan Toth din Timișoara să facă planul și devizul bisericii după modelul bisericii din Vinga și Buteni. Un rol determinant în obținerea fondurilor și materialelor pentru zidirea bisericii din Șega îl au intervențiile personale ale Episcopului Grigorie Comșa. Inițial s-a hotărât zidirea bisericii la locul numit „La Vamă” (încrucișarea străzilor Oteteleşanu cu Aurel Vlaicu), un loc mai central, dar și mai mic pe care autoritățile nu-l doreau pentru biserică și la intervenția scrisă a unor credincioși, locul de zidire al bisericii se hotărăște a fi cel de la *școală*, cu promisiunea primăriei că va termina biserica, împrejurându-o cu străzi pietruite și un spațiu înfrumusețat. Cu privire la deturnarea primului loc de zidire al bisericii, părintele Felea arată în Cronica parohiei:

„A fost o greșeală care nu se mai poate repara și pe care o regretă mulți șegani, pe lângă toată opinia publică a orașului care voia biserica într-un loc de frunte și cu circulație mai mare ca să fie în calea oamenilor, pentru a-i ispiti la rugăciune”¹³.

¹¹ APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 12.

¹² APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 13.

Tot el scrie că

„scriitorul acestei cronici încă nu era instalat preot în Șega pe vremea aceea. Intervenția lui de a se ține de locul de la vamă nu a fost de nici un folos și a biruit gândul și voia celor ce nu vedeau cu ochi buni o biserică ortodoxă românească pe un loc de frunte, care pe atunci avea încă un aspect minoritar”¹⁴.

Acest text nu ne arată doar paternitatea Cronicii parohiei Șega, ci și faptul că părintele Felea a căutat, nefiind încă instalat preot, să mențină hotărârea pentru locul de „La Vamă” în ceea ce privește zidirea bisericii. Nefiind instalat preot nu a avut nici mijloacele, nici puterea de a menține fermă poziția credincioșilor în raport cu autoritățile Aradului și probabil și cu influențele confesionale ale uniților care în 1933 caută să obțină acel loc central pentru biserica lor.

Biserica din Șega cu hramul „Pogorârea Sfântului Duh” s-a zidit în anul 1930, anul în care părintele Ilarion V. Felea a venit ca preot paroh începând cu data de 1 septembrie. Hramul este „Pogorârea Sfântului Duh” pentru că la Rusalii în 1930 s-a pus piatra de temelie, până în septembrie biserica fiind zidită în roșu, iar la praznicul Înălțării Sfintei Cruci, în prezența unei număr impresionant de credincioși, preoții Florea Codreanu și Ilarion Felea au sfințit crucile de pe turla, folosind momentul pentru a arăta în mijlocul poporului „puterea și biruința crucii peste veacuri și peste capetele vrăjmașilor ei”¹⁵.

Părintele Felea are un rol important și în finalizarea lucrărilor la biserica din Șega, lucrări ale căror detalii tehnice privitoare la întreaga documentație economică nu o vom analiza aici, lucrări care s-au realizat cu dificultate din pricina fondurilor reduse¹⁶. Totuși, efortul preotului Felea de a finaliza

¹³ APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 15-16

¹⁴ APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 16

¹⁵ APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 17. Biserica a fost zidită în roșu și finisată în interior de inginerul F. Wessely și arhitectul E. Bozick din Arad. Criza financiară, falimentul Băncii Victoria la care parohia avea depusă o sumă de peste un milion de lei, precum și întregul context al anilor 30 complică foarte mult lucrurile pentru noul preot Ilarion V. Felea în finalizarea lucrărilor la biserica din Șega.

¹⁶ Biserica din Șega are o lungime de 26 m și o lățime de 8 m, iar Casa culturală are o lungime de 16 m și o lățime de 8 m. (Dosar 21(1939), f. 119). Putem spune că latura economică care ținea de circuitul documentelor nu era calitatea primordială a părintelui Ilarion Felea (A se vedea APORSIA, Adresa 242(1932), a Oficiului Protopopesesc Arad, Dosar 12, f. 364;

lucrările la biserică se înscrie într-un orizont mai larg care privește viața comunității. Nefinalizarea urgentă a edificiului bisericii în care să se desfășoare cultul liturgic însemna un motiv în plus pentru extinderea propagandei sectare. Într-o adresă din 1932 către autoritățile locale arădene, părintele Felea expune motivele pastorale pentru care solicită sprijinul financiar în vederea finalizării lucrărilor de construire¹⁷. Lupta pentru finalizarea lucrărilor bisericii din Șega nu a fost deloc simplă, în contextul parteneriatelor și contractelor cu diferite bănci, firme și instituții. O anumită tensiune între parohia Șega și unii funcționari din Primăria Aradului a avut loc în legătură cu terenul și gardul din jurul bisericii. Părintele Felea dorea ca gardul existent în jurul bisericii să rămână pentru ca biserica să nu fie neîngrădită. Primăria ia gardul fără a îmbunătăți cu nimic teritoriul din jurul bisericii potrivit promisiunilor făcute la momentul de început al lucrărilor de zidire a bisericii. Problema cea mai stringentă era pentru părintele Felea că atunci când ploua, apa ajungea până la zidurile și treptele bisericii. În acest sens, solicită Primăriei pământ pentru a înălța locul prin implicarea credincioșilor. Primăria refuză prin serviciul tehnic să ofere pământul disponibil, răspunzând că nu-i interesează de biserica din Șega. Concluzia părintelui Felea după discuția din cabinetul sefului tehnic al Primăriei era următoarea: „Aceasta este situația bisericii noastre în prezent: stă des-grădită pe un teren inundabil, iar Primăria Municipiului la intervențiile noastre ori tace, ori ne dă răspunsuri ca cel amintit mai sus” rugând Oficiul Protopopesc să intervină pentru

„a fi ascultați cel puțin cu niște cereri atât de neînsemnate și mai ales pentru a fi cruțați cel puțin pentru viitor de jigniri nedrepte dezbătute în contul bisericii noastre”¹⁸.

Adresa nr. 1183(1933) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 13, f. 10. La adresa 732(1933) a protopopului Traian Vățianu despre necesitatea procurării cărților Episcopului Grigorie Comșa, în special *Tineretul României*, carte premiată de Academia Română, părintele Felea răspunde că are deja procurate 15 cărți în biblioteca personală, 34 în biblioteca parohiei și a răspândit 350 de broșuri. Aceste cărți erau deosebit de importante pentru pastorația și misiunea Bisericii în contextul extinderii sectelor și a concepțiilor secularizante despre om și lume.(APORSIA, Adresa 732(1933) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 13, f. 11). La fel se întâmplă și cu revista *Biserica ortodoxă Română* (A se vedea APORSIA, Adresa 583(1933) a Oficiului protopopesc Arad și răspunsul părintelui Felea, Dosar 13, f. 28.

¹⁷ APORSIA, Adresa 104(1932) ciornă, Dosar 12, f. 58. A se vedea Adresa 13092(1932) a Primăriei Municipiului Arad, Dosar 12, f. 59; Adresa 313(1932) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 12, f. 60.

¹⁸ APORSIA, Adresa nr. 209(1932) către Oficiul Protopopesc Arad, Dosar 12, f. 327; A se vedea și Adresa nr. 193(1932) către Serviciul Tehnic al Primăriei, ciornă, Dosar 12, f. 328.

Totuși, Biserica a fost ridicată și cu sprijinul Primăriei Aradului către care părintele Felea a adresat mai multe solicitări¹⁹. Crucile bisericii sunt confecționate de firma Francisc Eberlein Ferenc, Arad²⁰, clopotele de firma Novotny din Timișoara²¹, iar scaunele din biserică de tâmplarul Izidor Boancă²². În anul 1932 continuă lucrările la biserica din Șega, părintele Felea scriind că „am stăruit și am lucrat ca să se termine zidirea bisericii spre a putea ține serviciile religioase în parohie”²³. Părintele Felea alege inscripțiile care se vor pune pe clopote: clopotul cel mic *Toată suflarea să laude pe Domnul*, clopotul cel mare, *Cu noi este Dumnezeu înțelegeți neamuri și vă plecați căci cu noi este Dumnezeu și Mărire întru cei de sus lui Dumnezeu și pe pământ pace între oameni bunăvoie* pentru al treilea clopot²⁴.

Dar până la sfințirea bisericii din Șega, părintele Felea a oferit asistență religioasă-liturgică și credincioșilor din cartierul Bujac, organizând serviciul liturgic, la solicitarea credincioșilor într-o sală a Școlii primare. Pentru aceasta cere avizul Comitetului școlar și Consiliului Eparhial. Toate spre a „satisface dorința credincioșilor noștri din Bujac în timpul cât voi fi liber în duminici până la sfințirea bisericii din Șega”. Prin aceeași adresă către Oficiul Protopopesc cerea sprijinul Consiliului Eparhial pentru înzestrarea „capelei” din școală cu icoane, cărți de slujbă, veșminte, obiecte liturgice, Bujacul fiind „cartierul cel mai sărac și mai mizerabil din Arad”²⁵. Comitetul școlar aprobă organizarea unei săli din școală care să deservească drept capelă, precum și

Solicitățile sunt reluate către Primăria Arad pentru împrejmuirea bisericii, rezolvarea spațiului inundabil de lângă biserică și a iluminatului și în anul 1935 (Adresa nr. 57(1935), Dosar, 15, f. 13).

¹⁹ APORSIA, Adresa nr. 38(1933) către Ministrul de Interne, Dosar 13, f. 90, 91.

²⁰ APORSIA, Adresa nr. 190, Dosar 12, f. 330

²¹ APORSIA, Adresa 1172(1932) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 12, f. 332; A se vedea și Adresele din Dosar 20, f. 298-301, 310 în care există date importante despre clopotele bisericii din Șega, modul lor de dispunere între grinzi, greutatea clopotelor, 140 și 84 de kilograme. În legătură cu clopotele fac ofertă și Jozef Biszak din Ghioroc și Frideric Honig Frigyes din Arad (Dosar 20, f. 302, 303)

²² APORSIA, Adresa 1093(1932), a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 12, f. 334

²³ APORSIA, Adresa nr. 20(1933), Dosar 13, f. 34

²⁴ APORSIA, Dosar 20, f. 304 verso. Și la donațiile pentru clopot, părintele Felea este în capul listei, oferind, ca și cu alte ocazii, modelul preotului implicat în realizarea edificării bisericii. APORSIA, Dosar 21 (1939), f. 126. Cele două clopote au fost sfințite în 15 ianuarie 1932 (APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 34), iar al treilea clopot în 18 septembrie 1938 de către Traian Vățianu înconjurat de un sobor de preoți, la împlinirea a cinci ani de la sfințirea bisericii. Acesta după cum am arătat poartă inscripția *Mărire întru cei de sus lui Dumnezeu și pe pământ pace între oameni bunăvoie* (APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 37).

²⁵ APORSIA, Adresa nr. 68(1933) către Oficiul Protopopesc Arad, Dosar 13, f. 45.

instalarea unui „iconostas mobil”²⁶. Consiliul Eparhial oferă un ajutor de 4000 lei din fondul Episcop Ioan Mețianu pentru înzestrarea capelei(paraclisului) din Bujac²⁷. În 17 aprilie 1932 părintele Felea sfințește paraclisul din Bujac, ținând prima Utrenie, urmată de o cuvântare ocazională și citirea Pastorelei de Paști a Episcopului Grigorie Comșa. Evenimentul a produs o mare bucurie credincioșilor care au participat în număr foarte mare, părintele Felea slujind, când timpul permite, în duminici, Utrenia și Vecernia în acest paraclis²⁸.

Forma și structura iconostasului s-a aprobat în Consiliul parohial astfel: 1) icoanele sărbătorilor să fie tot câte două pentru a fi mai mari, în loc de 12 icoane fiind 6 icoane; 2) icoanele apostolilor să fie mai înalte și nu în formă pătrată și deasupra sărbătorilor, să fie în formă întreagă, caz în care iconostasul se va mai înălța; 3) între uși să se așeze stâlpi la fiecare coloană pe care se reazemă iconostasul; 4) între fiecare rând de icoane de pe iconostas, prooroci, sărbători, apostoli să se așeze câte un rând orizontal de sculpturi cu motive naționale după scenografia Patriarhului, de la un capăt la celălalt al iconostasului²⁹. Observăm consecvența în împletirea temelor teologice-spirituale cu cele naționale. Pictura bisericii a fost realizată de profesorul Iulian Toader din Arad, iconostasul de Isidor Boancă, iar aurirea iconostasului de Eugen Spang din Timișoara³⁰.

Fondurile reduse pentru finalizarea bisericii din Șega, inconsecvența Primăriei în alocarea de fonduri și presiunea financiară a antreprenorilor care au realizat lucrări la edificiul bisericii, fac ca începutul anului 1933 să fie foarte solicitant pentru părintele Ilarion V. Felea, somat din diferite părți să plătească datoriile. În sprijinul continuării lucrărilor se angajează și Comitetul Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, filiala Arad care adresează un memoriu Ministerului Instrucțiunii și Cultelor, în care arată că zidurile bisericii stau neterminate, fondurile fiind epuizate, în

²⁶ APORSIA, Adresa 152(1933) a Comitetului Școlar Comunal al Municipiului Arad, Dosar 13, f. 27.

²⁷ APORSIA Adresa nr. 517(1933) a oficiului Protopopesc Arad, Dosar 13, f. 48. Din aceste fonduri va cumpăra pentru paraclis: cruce, evanghelie, liturghier, molitvelnic, octoih mic, două icoane, două sfesnice etc (Adresa nr. 105(1933) către Oficiul Protopopesc Arad, Dosar 13, f. 50)

²⁸ APORSIA Adresa nr. 105(1933) către Oficiul Protopopesc Arad, Dosar 13, f. 50.

²⁹ APORSIA, Adresa nr. 53(1933), Dosar 13, f. 94; A se vedea și Lista donațiilor pentru iluminatul iconostasului bisericii din Șega, listă în care este prezent și părintele Felea (Dosar 21(1939), f. 113)

³⁰ APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 18

contextul în care în cartier există trei case neoprotestante, două baptiste și una penticostală, populația ortodoxă fiind supusă unui periculos prozelitism sectar. În această situație lipsa unui sprijin „constituie un pericol și o pagubă atât pentru edificiul bisericii, care a intrat în ruină, cât și pentru credința noastră strămoșească” având în vedere faptul că

„nicăieri nu se simte lipsa unei sănătoase asistențe culturale, religioase, morale și patriotice ca în cartierele mărginașe ale orașelor unde se adună tot ce este mai rău în viața socială”³¹.

Femeile ortodoxe din Arad la solicitarea părintelui Felea fac această intervenție la Ministrul cultelor³².

Deși biserica s-a sfințit în 1933 au rămas multe lucrări nefinalizate, motiv pentru care părintele Felea reia demersurile pentru sprijinul financiar necesar finalizării lucrărilor³³. Pentru cumpărarea *Mormântului Domnului*, lista donațiilor este deschisă de părintele Felea cu suma de 100 de lei³⁴.

³¹ APORSIA, Adresa Comitetului Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române, filiala Arad, către Ministerul Instrucției și Cultelor, Dosar 13, f. 107;

³² APORSIA, Adresa nr. 52(1933), Dosar 13, f. 108-109. Edificiul bisericii în interior nu avea iconostas, pictură, obiecte liturgice, de cult și veșminte, iar în exterior nu era tencuit și îngrădit. Fără acestea părintele Felea arăta că nu poate fi dat spre împlinirea scopului său duhovnicesc.

³³ APORSIA, Adresa nr. 29(1934), Dosar 14, f. 262. Antreprenori ca Bozsik și Wessely presau pentru achitarea sumelor datorate de parohie în urma lucrărilor interioare la biserică. (Dosar 14, f. 264, 273, 275). La acestea se adăugau și alte cheltuieli rămase restante cum ar fi cele către Diecezana (f. 265), impozitul de la Administrația financiară a Județului Arad (f. 270, 276). Practic este vorba despre un blocaj financiar al parohiei Șega, o consecință a efortului financiar susținut în încercarea finalizării lucrărilor la edificiul bisericii. Restanța diecezană se ridică la o sumă foarte mare fiind amânată mai mulți ani. Părintele Felea răspunde asupra motivului neplătirii invocând faptul că nici adunarea, nici consiliul parohial – fiind în construcție cu biserica – nu au consfințit să achite întrucât li se părea suma prea mare în comparație cu veniturile și forța economic-financiară a parohiei (Dosar 15, f. 120). Situația este remediată parțial în 1936 (A se vedea Adresa nr. 991(1936) a oficiului Protopopesc Arad, Dosar 17, f. 114) și 1937(Adresa 7223(1937) a Episcopiei Aradului, Dosar 18, f. 30). Acest neajuns se explică prin faptul că construcția unei biserici în mai puțin de 7 ani într-un cartier sărac al Aradului, cu neajunsuri financiare multiple la nivelul autorităților locale și naționale, a generat unele restanțe care trebuiau recuperate. Ceea ce rămâne impresionant din acești ani este fermitatea împletită cu nădejdea prin care părintele Felea a gestionat aspectele gospodărești ale parohiei, înălțând pe lângă edificiul bisericii, o comunitate articulată liturgic-sacramental și social-cultural. Nu toate aspectele unui asemenea demers sunt perfecte, toate trebuie privite într-o dinamică și într-o creștere spirituală a preotului care va deveni mărturisitor până la moarte.

³⁴ APORSIA, Tabloul, Dosar 14, f. 282. Aceași sumă o donează și Episcopul Grigorie Comșa al Aradului (f. 289) *Mormântul Domnului* este confecționat din lemn de molfit I și placaje „Sperplatte” din părți demontabile de către Dimitrie Serendan. (APORSIA, Adresa 80(1934), Dosar 15, f. 43; Ofertă, (1934) Dosar 15, f. 40; Contract de întreprindere, Dosar 15, f. 44).

În urma hotărârii Consiliului Eparhial cu privire la lucrările de înfrumusețare și înnoire a bisericilor, monumentelor, cimitirelor, mănăstirilor, părintele Felea amintește despre necesitate realizării „grădinii bisericii”, adică un parc despre care a făcut demersuri succesive la autoritățile locale³⁵.

3. Sfințirea bisericii din Șega

În 1933 când interiorul bisericii din Șega este finalizat urmând a fi realizate doar candelarele, sfeșnicile, candelabrele și pictura, părintele Felea solicită episcopului Grigorie Comșa ca aceasta să fie sfințită. Lipsa de fonduri pentru a finaliza și celelalte lucrări interioare și exterioare însemna o întârziere foarte mare pentru inaugurarea bisericii, fapt ce ar fi pricinuit „multă pierdere sufletească credincioșilor noștri”³⁶. Astfel, data sfințirii se fixează pentru 17 septembrie 1933³⁷. Programul sfințirii bisericii din Șega a fost următorul: sâmbătă 16 septembrie 1933 Vecernia, urmată de Priveghere cu predică; duminică 17 septembrie 1933 sfințirea apei, la ora 9 primirea Episcopului Grigorie Comșa la intrarea în parohie, procesiune până la biserică, săvârșirea actului sfințirii urmată de Sfânta Liturghie. După masa oferită în cinstea Episcopului Grigorie Comșa la casa Culturală, de la orele 16 se săvârșește slujba Vecerniei urmată de Șezătoarea culturală organizată de Societatea Tinerimii Sfântul Gheorghe cu implicarea Corului bisericesc din parohie sub conducerea părintelui Virgil Lugojan³⁸. Deși invitat la sfințirea bisericii, ministrul Dimitrie Gusti nu poate să vină și delegă pe prefectul Aradului să-l reprezinte³⁹.

În Cronica parohiei, părintele Felea prezintă în amănunt evenimentul sfințirii bisericii din Șega. Astfel, în ziua de sâmbătă, împodobită cu flori și verdeață, în așteptarea momentului sfințirii, biserica era îmbrăcată în haină de sărăbătoare. La ora 3 s-a oficiat Vecernia de către preoții Il. Felea și S. Pigli și cu acest prilej s-au sfințit toate obiectele, hainele, cărțile și icoanele care s-au cumpărat sau primit ca donații pentru biserică. După Vecernie, părintele Felea a ținut o scurtă cuvântare despre însemnătatea momentului pe care credincioșii din Șega îl trăiesc. La ora 7 seara s-a oficiat slujba Privegherii la care arhimandritul Policarp Morușca, starețul Mănăstirii Hodoș-Bodrog a ținut o cuvântare dezvoltând tema *Casei Tale se cuvine*

³⁵ APORSIA, Adresa 676(1937) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 18, f. 116

³⁶ APORSIA, Adresa nr. 178(1933) către Episcopul Grigorie Comșa (copie), Dosar 13, f. 65

³⁷ APORSIA, Adresa nr. 1014(1933) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 13, f. 67

³⁸ APORSIA, Invitație, Dosar 13, f. 69.

³⁹ APORSIA, Dosar 13, f. 74

sfințenie, întru lungime de zile. Duminica dimineată începând cu ora 8 s-a făcut sfințirea apei de către protopopul Traian Vățianu, iar la ora 9 s-a făcut primirea Episcopului Grigorie Comșa la „poarta triumfală de la intrarea în parohie” în armoniile corului parohiei condus de părintele Virgil Lugoian și cuvântarea primarului Dr. Alexa Boțioc. Episcopul este condus în localul Școlii primare unde a fost îmbrăcat și de unde în procesiune, însoțit de toți preoții îmbrăcați în odăjdii, în sunetul clopotelor, armoniile corului și a cântăreților a fost condus la biserică. După sfințirea bisericii în cadrul Liturghiei au slujit arhimandriții Policarp Morușca și Dr. Iustin Suciu, consilieri eparhiali Dr. G. Ciuhandu, M. Păcățian, Dr. Muscan și I. Georgea revizor eparhial, protopopii Tr. Vățianu din Arad și Șt. Cioroianu din Banatul Comloșului, preoții Dr. Ioan Felea din București, S. Stana, S. Mihașiu, C. Turicu din Arad. Corul parohiei condus de părintele Virgil Lugoian, la Liturghie pe lângă răspunsurile liturgice a intonat și piesa *Înoiește-te noule Ierusalime*⁴⁰. Nu toată lumea a încăput în biserică, de față fiind intelectualii Aradului, reprezentanții armatei și ai autorităților locale, ai cultelor, evenimentul desfășurându-se „pe o vreme admirabilă și în cadrul unei grandioase manifestații ortodoxe-naționale”⁴¹.

În cuvântarea sa, părintele Felea mulțumește tuturor ostenitorilor în frunte cu Episcopul Grigorie Comșa care a avut un lor decisiv în zidirea bisericii din Șega, motiv pentru care spune cu referire la șegani că

„recunoștința va trebui să intre în sângele lor, ca faima unei povești, care să treacă și să se pomenească din generație în generație”⁴².

Părintele Felea își începe cuvântarea cu cuvintele:

„Ne-a ajutat bunul Dumnezeu ca să ajungem și această zi de mare fericire. Și bucuria noastră cu atât mai desăvârșită cu cât în acest an creștinătatea serbează 1900 ani de la întemeierea primei biserici creștine în Ierusalim. Până acum eram o turmă fără sălaș, eram orfani de o casă, în care să ne înălțăm inimile și rugăciunile noastre Domnului. De acum avem și noi un tron, un locaș al mării lui Dumnezeu”⁴³.

⁴⁰ APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 20.

⁴¹ „Sfințirea bisericii românești din Arad-Șega”, *Biserica și Școala*, nr. 40(1933), p. 2

⁴² „Sfințirea bisericii românești din Arad-Șega”, *Biserica și Școala*, nr. 40(1933), p. 3

⁴³ „Sfințirea bisericii românești din Arad-Șega”, *Biserica și Școala*, nr. 40(1933), p. 2.

Adresându-se credincioșilor, la final, le aduce aminte de cererea lor pentru înființarea parohiei și zidirea bisericii și le spune:

„Dorința vi s-a împlinit. Aveți biserică și preot. Mai aveți Casă culturală care poartă numele bunului nostru Părinte Episcop, cor bisericesc condus cu pricepere și râvnă dezinteresată de părintele V. Lugojan, aveți pentru tineret societatea „Sfântul Gheorghe” și un club sportiv, Vulturul. Rămâne acum ca să vă țineți jurământul: să vă arătați dragostea, credința și alipirea față de biserică și așezămintele ei. Dragostea și credința pe care ați jurat-o și ați întărit-o prin iscăliturile voastre să o arătați și cu fapta, astăzi, mâine și totdeauna”⁴⁴.

La preceasnă, Episcopul Grigorie Comșsa a rostit un vibrant cuvânt prin care a ilustrat contribuția Bisericii Ortodoxe în decursul istoriei la întărirea neamului românesc și țării.

4. Pastorația Bisericii

4.1. Liturghie, Taine, Filantropie, Educație

Odată cu numirea sa ca preot în Arad, activitatea cultic-sacramentală se intensifică paralel cu cea cultural-școlară și cea privitoare la Oastea Domnului și alte organizații creștine. De asemenea, activitatea predicatorială, de mărturisire a lui Hristos în cadrul diferitelor întruniri și conferințe pe diferite teme sporește considerabil, părintele Felea acordând o atenție deosebită așa-numitelor Școli duminicale și filantropiei, ajutorării săracilor⁴⁵.

În 1931 părintele Felea constată că deși membrii comitetului și epitropiei parohiale participau la activitatea pastorală a preotului, totuși acțiuni mai mari cum ar fi „cercuri religioase” și „misiuni pentru popor” nu s-au făcut⁴⁶. În octombrie 1933, parohia Șega număra 1331 de suflete dintre care 300 erau țigani și majoritatea era o populație săracă⁴⁷. Începând cu 18 martie 1934, parohia Bujac va avea un nou administrator, pe părintele Traian Tătar, în locul părintelui Felea, care avea sarcina să-l instaleze ca administrator al

⁴⁴ „Sfințirea bisericei românești din Arad-Șega”, *Biserica și Școala*, nr. 40(1933), p. 4

⁴⁵ *Opera vieții mele – ziar personal 1944-1956, (III)*, f. 90-91.

⁴⁶ APORSIA, Adresa nr. 8(1931), Către Oficiul Protopopesc Arad Dosar 10, f. 2

⁴⁷ APORSIA Adresa 235(1933), Dosar 13, f. 167; După alte documente numărul credincioșilor din parohia Arad Șega a variat între anii 1931-1936, între 1662-1376 de suflete (Adresa nr. 991(1936) a oficiului Protopopesc Arad, Dosar 17, f. 114)

noii parohii⁴⁸. Exista o preocupare a Consiliului Eparhial pentru starea morală a creștinilor, dacă sunt căsătoriți sau concubini, dacă se împărtășesc sau nu, dacă organizează sau nu petreceri în posturi, dacă au tendința să cadă ademenirilor prozelitismului sectar și uniat, dacă sunt căzuți în patima beției(alcolismul). De asemenea exista o implicare spirituală a Bisericii în combaterea căsătoriilor celor care erau prea tineri (prematuri) și a furtului de fete. Toate aceste preocupări erau transmise prin Protopopiat în parohii în atenția preoților care trebuiau să transmită situația morală din parohii și să ia măsurile pastorale și misionare adecvate⁴⁹. Situația era dificilă întrucât nu se putea baza prea mult pe deputații sinodali și intelectualii din parohie care nu se implicau în acțiunile pastorale, ci doar membrii consiliului parohial⁵⁰. În 1935 raporta că în parohia Șega nu funcționează *comitet misionar*, atribuțiile lui împlinindu-le Consiliul parohial⁵¹, pentru ca în 1936 să sublinieze că atribuțiile *comitetului misionar* au fost preluate de Consiliul parohial și Oastea Domnului⁵². Practic, pe măsură ce Oastea Domnului se organiza tot mai bine în parohia Șega, prelua din atribuțiile comitetului misionar care se identifică cu activitățile Oastei care rămâne pe mai departe activă sub coordonarea preotului paroh.

În 1934 părintele Felea scrie că a cercetat pe la casele lor pe toți credincioșii din ambele parohii, adică Șega și Bujac dându-le „îndemnuri de iubire și alipire față de biserică și Tainele ei sfinte”, din fondul milei, ajutând o parte din văduvele sărace din parohie⁵³. Dintre realizările din 1935 raportează că pentru întărirea vieții religios-morale în parohie a îndemnat pe credincioși la cercetarea regulată a bisericii, la participarea la Tainele Bisericii și împărtășirea de ele, la împlinirea rânduielilor canonice ale Bisericii. În acest sens a cunoscut 25 de perechi de concubini și țigani, a luat măsuri pentru introducerea lumânărilor de ceară în biserică, fiind convins de rolul lor latreutic și de jertfă curată înaintea lui Dumnezeu și pentru introducerea cântării comune în biserica din Șega⁵⁴.

⁴⁸ APORSIA, Adresa nr. 461(1934) a Oficiului Protopopesesc Arad, Dosar 14, f. 25. Despre momentul instalării în parohia Bujac a preotului Traian Tătar a se vedea Adresa nr. 88(1934), Dosar 14, f. 26.

⁴⁹ A se vedea ca exemplu APORSIA Adresele 802, 803(1934) a Oficiului Protopopesesc Arad, Dosar 14, f. 36; Adresele 762, 763, 766 a Oficiului Protopopesesc Arad, Dosar 14, f. 33, 34; Adresele nr. 1135, 1204(1934) a Oficiului Protopopesesc Arad, Dosar 14, f. 48, 54; Adresa 689(1936), a Oficiului Protopopesesc Arad, Dosar 18, f. 121

⁵⁰ APORSIA, Adresa nr. 14(1934), ciornă, Dosar 14, f. 86; A se vedea și Dosar 18, f. 83.

⁵¹ APORSIA, Adresa nr. 19(1935), ciornă, Dosar 15, f. 1

⁵² APORSIA, Adresa nr. 17(1936), Dosar 18, f. 2

⁵³ APORSIA, Adresa nr. 12(1934), Dosar nr. 14, f. 11

În lupta împotriva concubinajului, în 1938, părintele Felea cheamă pe cei care doreau să fie în adunarea parohială să se angajeze în fața martorilor că se vor căsători în sfânta Biserică până cel târziu la data de 1 iunie a aceluiași an. În acest sens alcătuiește și o scrisoare în care le amintește de cuvintele Sfântului Pavel despre cununie că este o Taină mare, în Hristos și Biserică (Efeseni 5, 32). El scrie că înaintea lui Dumnezeu are valoare numai căsătoria religioasă săvârșită în Biserică. De aceea,

„te invităm cu creștinească dragoste să dai lui Dumnezeu ce este a lui Dumnezeu, adică să te cununi. Îți facem invitarea acesta în urma răspunderii ce o avem pentru mântuirea tuturor fiilor sfintei noastre Biserici și în dorința vie ca toți să ne asculte și astfel să se mântuiască”⁵⁵.

În probleme pastoale este solicitat în mai multe rânduri de Episcopul Andrei Magieru să spovedească și să împărtășească soldații din cazarmele din Arad⁵⁶, precum și în misiunile în alte parohii, cum este cea din Micalaca unde alături de preoții Ioan Ardelean, Ioan Marșieu și Cornel Mureșan va săvârși Vecernia, va spovedi și va rosti cuvântul de învățătură la Privegherea de seară⁵⁷. Este delegat și la procesiunea și parastasul în cinstea eroilor din Cimitirul Eternitatea⁵⁸. La cererea preotului militar, soldații din Arad cercetau și biserica din Șega, părintele Felea arătând că la Vecernii poate primi un număr de 40 de soldați, iar la Liturghiile din duminică un număr de 200 de soldați, număr care nu incomoda pe credincioși⁵⁹. Lucrarea pastorală a părintelui Felea se caracterizează printr-o dinamică în care sunt cuprinse acțiuni concrete de coagulare a creștinilor în jurul Liturghiei și Tainelor Bisericii, dar și acțiuni de combatere a concubinajului și a unei stări morale deviate de la dreptarul de viață al Bisericii Ortodoxe. Lucrarea pastorală a părintelui Felea depășea limitele geografice ale parohiei sale fiind așezată și

⁵⁴ APORSIA, Raportul activității oficiului și corporațiilor parohiale din Arad-Șega(1935), Dosar 18, I, f. 139

⁵⁵ APORSIA, Adresa nr. 213(1938), Dosar 20, f. 76, 77. Această adresă conține angajamentul celor care au promis că se vor căsători până la data de 1 iunie 1938. Observăm aici o acțiune concretă, nominală, personală a părintelui Felea în conștientizarea de către cei necăsătoriți, a concubinilor din parohia sa, a rolului Tainei Cununii în viața de familie și în mântuirea omului.

⁵⁶ APORSIA, Adresele nr.4149, 3949, 4577, 6815 ale Episcopiei Aradului, Dosar 17, f. 9, 10, 35, 43. În aceste cazarmе erau între 250 și 400 de soldați., cei mai mulți fiind în Cetatea Aradului.

⁵⁷ APORSIA, Adresa nr. 1118(1936) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 17, f. 42

⁵⁸ APORSIA, Adresa nr. 570(1936) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 17, f. 44-45

⁵⁹ APORSIA, Adresa nr. 475(1938) a oficiului Protopopesc Arad, Dosar 20, f. 49

în slujirea unor instituții ale statului, armata, și în slujirea altor credincioși din alte parohii.

Părintele Felea este solicitat atât în programul de catehizație al eparhiei Aradului, cât și în formarea creștină a tineretului. În 1931 se înființează la Arad de către Societatea națională ortodoxă a femeilor române, filiala Arad, Școala pentru îngrijitoare de copii. Scopul ei era să formeze tinere cu o educație temeinică în ceea ce privește îngrijirea copiilor în împletire cu valorile religios-morale creștine. Selecția prin examen de admitere a candidatelor cu vârsta cuprinsă între 16-30 de ani se referea și la o conduită religios-morală ortodoxă. Disciplinele de examen erau: a) religia; b) noțiuni elementare de matematică; c) noțiuni elementare de limba română⁶⁰. Consiliul Eparhial îl desemnează pe părintele Ilarion V. Felea să susțină cele două ore de religie pe săptămână la Școala pentru îngrijitoare de copii⁶¹.

În 1931 scrie despre *duhul școlii confesionale* în contextul schimbărilor survenite în școala românească și a proliferării diverselor modele pedagogice de inspirație iluministă care creau un „divorț” între modul de formare al elevilor din școlile confesionale și cel din școlile de stat. Părintele Felea denunță intelectualismul lipsit de fundament spiritual care se instaura treptat în școala românească. Diversele reforme care poartă „chipul reformatorilor” înstrăinează pe tineri de trecutul țării, de credință și de o viziune spirituală asupra lumii. Materialismul trebuie depășit printr-o viziune pedagogică din care sufletul și credința să nu lipsească. Astfel, este nevoie de „instrucție și educație armonică și integrală” cu alte cuvinte să fie asumat în structura școlii din acea vreme duhul școlii confesionale pentru a evita construcția unei educații fără suflet⁶². În 1932 arată că

„scopul învățământului religios în școala secundară este însușirea de către elev a unei culturi religioase complete și formarea personalității sale creștine. Nici numai cultura materială, nici numai cultura formală, ci armonizarea ambelor postulate ale învățământului religios într-o cât mai desăvârșită sinteză. În măsura în care instrucția se va înfrăți și va concretiza cu educația, în aceeași măsură scopul învățământului religios va fi satisfăcut și formarea personalității religioase-morale a elevului va fi deplin asigurată”⁶³.

⁶⁰ APORSIA, Condițiuni de admitere în Școala pentru îngrijitoare de copii, Dosar 10, f. 121.

⁶¹ APORSIA, Adresa 585(1931) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 10, f. 122.

⁶² Pr. Ilarion V Felea, *Duhul școlii confesionale*, Biserica și Școala an LV (1931), nr. 33-34, p. 5-6.

El solicită să fie numit ca și catehet la Școala de la fabrica de Textile pentru anul 1931-1932⁶⁴. Este numit catehet la Școala primară din Calea 6 Vânători în anul 1932⁶⁵. În 1936 este desemnat să prezideze examenele scoalelor primare din Bujac și Calea 6 Vânători⁶⁶. În cadrul conferinței catehetice din 1936 este desemnat să susțină tema *Care rugăciuni să se ia în fiecare clasă, I-VII primară?* și să recenzeze lucrările care intră în această temă⁶⁷.

Pentru a aduna pe toți elevii parohiei la serviciile liturgice din biserica din Șega face apel la Protopopiat ca să intervină pe lângă preotul Caius Turicu ca să aprobe ca elevii care frecventează cursul superior de la școala primară nr. 22 din Arad, adică clasele V-VII, să fie prezenți la biserica din Șega și nu în altă parte în timpul sfintelor slujbe. Avantajul unei asemenea concentrări de tineri era foarte mare pentru biserica din Șega, ei ținând legătura cu biserica din cartierul lor, participă la programul liturgic și omiletic și pot cânta în corul Bisericii împreună cu ceilalți elevi de la școala primară din Șega⁶⁸. Cererea părintelui Felea nu este aprobată, el căutând să dinamizeze în acest sens comunitatea liturgică a Bisericii și să întărească conștiința apartenenței la propria comunitate parohială. În 1936 el scrie că corul școlii primare în 1935 nu a cântat în biserica din Șega din cauză că elevii din parohie care învățau în școlile superioare din Pârneava și care cunoșteau cântările din biserica din Șega, erau îndreptați să participe la serviciile divine din Catedrala Aradului, cei din Șega fiind „prea puțini și prea slabi ca să poată face cor”⁶⁹. Tot în sensul întăririi comunității liturgice a parohiei Șega, cere revizorului școlar al județului să creeze la școala nr. 5 din Șega un post pentru un învățător care să însoțească copiii la biserică în duminici și sărbători,

„un om capabil să servească interesele religioase și culturale ale cartierului nostru”, un învățător care „să aibă și aptitudini

⁶³ Pr. Ilarion V. Felea, „Învățământul religios în școala secundară”, *RT*, an XXII(1932), nr. 8-9, p. 287-294, 287.

⁶⁴ APORSIA, Adresa nr. 157(1931) către Oficiul Protopopesc Arad, Dosar 10, f. 130

⁶⁵ APORSIA, Adresa nr. 1149(1932) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar, 12, f. 81.

⁶⁶ APORSIA, Adresa nr. 572(1936) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 17, f. 33.

⁶⁷ APORSIA, Adresa nr. 782(1936) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 17, f. 37

⁶⁸ APORSIA, Adresa nr. 206(1934), Dosar 14, f. 66 și Adresa 1054(1934) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 14, f. 67

⁶⁹ APORSIA, Adresa nr. 20(1936) ciornă, Dosar 18, f. 2

muzicale spre a face cor, atât cu școlarii, cât și cu tinerimea din cartier”⁷⁰.

Este semnalată în *Jurnalul autobiografic* spovedirea regulată și împărtășirea elevilor de la Școlile din Arad – de pildă la Școala „Dimitrie Țichindeal” – precum și acțiunile misionare în parohiile din jur – Macea, Bocsig, Bonțești, Măderat, Pâncota, Mâsca, Nădab, Socodor, Șiclău, Păuliș. Fibiș – și cele prin distribuirea de broșuri, cărți etc⁷¹. Viața oricărui preot trebuie să aibă o conformitate cu viața Bisericii, să dobândească o reală integrare liturgic-sacramentală ca „model” demn de urmat de către credincioși, în cadrul unei parohii. În cazul părintelui Felea putem vorbi de o asemenea integrare liturgic-sacramentală și de o „revărsare” a acesteia în chip duhovnicesc în rândul credincioșilor. Așa cum reiese din *Jurnalul autobiografic*, săvârșea Sfânta Liturghie foarte des, cu spovedanii și împărtășiri regulate⁷². În ceea ce privește Taina Nunții introduce în prealabil, un mic examen duhovnicesc pentru cei ce doresc să se căsătorească, examen care implică cunoașterea anumitor rugăciuni, porunci și altor aspecte ale credinței, urmat fiind de spovedanie și împărtășanie.⁷³ Aceste măsuri descoperă grija părintelui Felea pentru însănătoșirea vieții religios-morale a credincioșilor săi.

În ritmul liturgic-sacramental al parohiei pe care îl propune tot mai pregnant credincioșilor, face interesante asocieri între personaje biblice și proprii credincioși. În cadrul împărtășirii, asociază pe unii credincioși cu unele personaje biblice ca bătrânul Simeon și proorocița Ana⁷⁴ Abundența slujbelor la care este solicitat zilnic arată pe de-o parte intergrarea sa liturgic-spirituală în cadrul Bisericii care devine astfel misionară și pastorală prin

⁷⁰ APORSIA, Adresa nr. 60(1934), Dosar 14, f. 78

⁷¹ *Opera vieții mele - ziuar personal, 1927-1937*, (manuscris), f. 129, 202-207, 214. De asemenea vizitează și parohiile Ghiroc, Jimbolia, Beregsău, Comlăuș, Răpsig, Lipova, rostind predici și conferințe pe teme religioase.

⁷² *Opera vieții mele - ziuar personal, 1927-1937*, (manuscris), f. 13-15 ș.u. Este remarcabilă insistența părintelui Felea asupra numărului credincioșilor care s-au împărtășit. De asemenea sunt consemnate în nenumărate rânduri împărtășirile oamenilor aflați pe patul de moarte. Aceasta dovedește faptul că înțelegea viața duhovnicească din parohie și însăși desăvârșirea credincioșilor era intim legată de dimensiunea sacramentală a Bisericii. Putem astfel vorbi despre o viziune eclesial-sacramentală asupra parohiei sale. De asemenea vizitarea bolnavilor, rugăciunile asupra lor, sfeștaniile, maslul, citirea psaltirei și alte slujbe întregesc opera pastoral-misionară zilnică a Preotului Felea care are în centrul ei Liturghia Bisericii și extinderea vieții acesteia în rândul credincioșilor.

⁷³ *Opera vieții mele - ziuar personal*, f. 19-20, 24, 30, 41, 61

⁷⁴ *Opera vieții mele - ziuar personal*, f. 38.

preotul ei și integrarea liturgic-spirituală a credincioșilor care solicită sfintele slujbe ale Bisericii cu conștiința unui folos duhovnicesc și trupesc de netăgăduit. Descoperim o dimensiune filantropică a operei pastoral-misionare a părintelui Felea, filantropie predicată de la amvonul Bisericii și pusă în practică⁷⁵

Părintele Felea se integrează astfel și în cerințele filantropice ale Bisericii. Nu neglijează dimensiunea filantropică a Bisericii, organizând în scop caritativ serbări. Sumele adunate din serbările caritative s-au împărțit săracilor din parohie cu prilejul pranicului Nașterii Domnului⁷⁶. Existau și donații pentru ajutorarea școlărilor săraci⁷⁷.

În fiecare an, atent la această activitate a parohiei, sporește fondul milelor și ajută tot mai mulți săraci, mai ales cu prilejul marilor praznice⁷⁸. În 1938 de pildă, cu prilejul praznicului Nașterii Domnului sunt sprijinite cu bani 161 de familii nevoiaș⁷⁹. În lucrarea filantropică a bisericii era prezent și părintele Felea care nu doar că o genera în parohia Șega, ci drept model, o și susținea financiar periodic⁸⁰.

4.2. Predica și strana Bisericii

În Arad, părintele Felea debutează cu trei predici adecvate momentului candidării și instalării în parohia Șega I, precum și deschiderii ședinței Consiliului parohial. În Arad, debutează cu predica *Minunea Învierii*, rostită ca predică de candidare în Catedrala din Arad, urmată de predica *În pragul noii parohii Arad-Șega*, rostită la Casa Culturală Arad Șega, unde rostește și cuvântarea la deschiderea primei ședințe a Consiliului parohial sub genericul *Duhul înțelegerii și al colaborării*⁸¹. Interesant este faptul că deși predica la parohia Șega I, contribuția părintelui Felea la dinamica predicatorială a Eparhiei Aradului era consistentă. De pildă, predică în

⁷⁵ *Opera vieții mele - ziuar personal*, f. 49.

⁷⁶ APORSIA, Adresa nr. 13(1935) Raportul activităților oficiului și corporațiunilor parohiei din Arad-Șega pe 1934, cironă, Dosar 15, f. 74. A se vedea lista nominală(f. 127)

⁷⁷ APORSIA, Tabloul(1936), Dosar 17, f. 124

⁷⁸ APORSIA, Raportul activității oficiului și corporațiilor parohiale din Arad-Șega(1935), Dosar 18, I, f. 139

⁷⁹ APORSIA, Tabloul ajutoarelor de Crăciun (1938), Dosar 20, f. 235, 236

⁸⁰ APORSIA, Jurnalul casei (1939-1940), Dosar 21, f. 71, 73

⁸¹ APORSIA, Tabloul predicilor și cuvântărilor rostite în Parohia Arad Șega de preot Ilarion V. Felea în 1930, (1931), Dosar 10, f. 6. *Minunea Învierii* este rostită la 4 mai 1930, *În pragul noii parohii Arad-Șega* este rostită 31 august 1930, iar *Duhul înțelegerii și al colaborării* este rostită în 7 septembrie 1930. Am indicat aceste date pentru a vedea etapele intrării părintelui Felea în parohia Șega I, etape marcate prin predică și cuvântare.

Catedrala din Arad în ziua Înălțării Sfintei Cruci a anului 1930 despre *Puterea crucii*, urmată de predicile *Gadareni, farisei și sicheemiți, Împărăția lui Dumnezeu*, precum și de predica *Sfânta Cuminicătură și cuminicarea vrednică* rostită în cadrul misiunilor religioase din Macea⁸². În 5 octombrie cu prilejul sfințirii crucilor de pe turlile bisericii din Șega I, rostește predica *Biruința crucii*, pentru ca în 16 noiembrie 1930 cu prilejul reorganizării Casei Culturale din Șega să rostească predica *Rostul unei Case culturale*⁸³. În 1931 la praznicul Schimbării la Față a Mântuitorului este invitat să ofere „o mână de ajutor la misiunile religioase (...) cu prilejul pelerinajului” de la Mănăstirea Hodoș-Bodrog, pregătind cuvântarea de la Miezonoptică sub titlul *Copiii și stele*, schița pentru tratarea subiectului fiind pusă la dispoziție de egumenul mănăstirii⁸⁴. În 1932 este desemnat de Episcopul Grigorie Comșa pentru a săvârși slujbe și ține cuvântări cu prilejul pelerinajului de la Mănăstirea Hodoș-Bodrog. În acest sens ia legătura cu starețul mănăstirii, Policarp Morușca pentru a fixa ceea ce are de pregătit⁸⁵. Părintele Felea pe lângă slujirea de la praznicul Schimbării la Față, a fost însărcinat cu cuvântarea de la Taina Maslului din ajunul hramului Adormirii Maicii Domnului, *Ierarhia în Biserica Ortodoxă – puterea preoțească*⁸⁶. Și alți preoți erau însărcinați cu predici și alocuțiuni în cadrul slujbelor de la Mănăstirea Bodrog, acestea fiind ulterior publicate în broșuri sau în *Biserica și Școala*. Atât cu prilejul praznicului Schimbării la Față cât, mai ales, cu prilejul hramului mănăstirii la Adormirea Maicii Domnului exista un masiv pelerinaj al creștinilor ortodocși la mănăstirea Bodrog, motiv pentru care Consiliul Eparhial prin Protopopiate organiza evenimentele religioase.

Exista o preocupare a Consiliului Eparhial pentru dinamizarea prediciei, a conferințelor și a activităților religioase și culturale în parohii. Toate erau destinate poporului, culturalizării și întăririi credincioșilor în credința ortodoxă⁸⁷. În raportul despre predică pentru anul 1933 părintele Felea arată că nu a predicat „regulat” decât după sfințirea bisericii din Șega. Înainte de

⁸² APORSIA, Tabloul predicilor și cuvântărilor rostită în Parohia Arad Șega de preot Ilarion V. Felea în 1930, (1931), Dosar 10, f. 6

⁸³ APORSIA, Tabloul predicilor și cuvântărilor rostită în Parohia Arad Șega de preot Ilarion V. Felea în 1930, (1931), Dosar 10, f. 6

⁸⁴ APORSIA, Adresa nr. 4013(1931) a Episcopiei Aradului, (1931), Dosar 10, f.33

⁸⁵ APORSIA, Adresa nr. 817(1933) a Oficiului Protopopesic Arad, Dosar 13, f. 59.

⁸⁶ APORSIA, Adresa nr. 904 a Oficiului Protopopesic Arad, Dosar 13, f. 63.

⁸⁷ APORSIA, Adresa nr. 765(1934) a Oficiului Protopopesic Arad, Dosar 14, f. 34. Preoții care nu se integrau în aceste exigențe omiletice erau somați pentru îndreptare (Adresa nr. 804(1933) a Oficiului Protopopesic Arad, Dosar 14, f. 36)

acest moment am predicat la capela din Bujac și în Catedrală când nu am fost de serviciu în parohia Șega. Dar a predicat „regulat” la cununii, înmormântări și la adunările Oastei Domnului. Totodată, arată că sâmbătă seara nu a putut ține predici pentru copii, în schimb a predicat duminica la Vecernie și pentru copii și pentru popor cu prilejul întrunirilor Oastei Domnului⁸⁸. Aceeași ezitare de a ține predici pentru copii o observăm și în anii următori, în opinia sa, acestea fiind o anomalie, întrucât predica se ține pentru întreaga comunitate liturgică – părinți și copii - copiii fiind catehizați. El făcea distincție între predică și cateheză. În 1935 arată că în afară de predicile de la serviciul divin și de catehizație nu a ținut „predici speciale” pentru copii decât la pregătirile lor pentru cuminecarea din sfintele posturi. Totuși, arată părintele Felea,

„am folosit toate prilejurile atât în predici cât și la alte ocazii ca să le dau îndemnuri creștinești îndemnând cu toată stăruința și pe părinți să-și împlinească cu sfințenie datoria de educatori ai copiilor lor”⁸⁹.

Este desemnat să țină conferințe la deținuții de la Penitenciarul din Arad de către Episcopul Andrei Magieru⁹⁰.

Deși uneori pare secundară, strana Bisericii este deosebit de importantă în desfășurarea serviciilor liturgice, în menținerea unui ambient liturgic și duhovnicesc adecvat rugăciunii și unității comunității liturgice a parohiei. În activitatea părintelui Felea întâlnim date despre organizarea stranei Bisericii. În parohia Șega izbucnește o dezbatere în jurul salarizării cântărețului Bisericii care cerea majorarea salariului în condițiile în care la strană nu erau cumpărate toate cărțile de cult specifice cântării bisericești. Cantorul Traian Vesa nemulțumit de salariul acordat demisionează⁹¹, în

⁸⁸ APORSIA, Adresa nr. 3(1934), ciornă, Dosar 14, f. 85. Acestea erau un răspuns sincer la Adresa nr. 110(1934) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 14, f. 67 în care se cerea transmiterea datelor referitoare la predica regulată în biserică, predicile pentru copii.

⁸⁹ APORSIA, Adresa nr. 5(1935), ciornă, Dosar 18, f. 83.

⁹⁰ APORSIA, Adresa nr. 553(1936) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 17, f. 32

⁹¹ Părintele Ilarion Felea îi cere să transmită în scris care sunt datoriile parohiei față de activitatea depusă la strana bisericii din Șega până la data demisiei, întrucât dorea să lămurească situația financiară (Adresa nr. 63(1937), ciornă, Dosar 18, f. 100). Cântărețul demisionat îl roagă pe părintele Felea să lămurească poporul asupra celor întâmplate, a cauzelor care au dus la demisia sa, într-o predică ocazională, solicitându-i totodată un certificat de serviciu pentru activitatea în slujirea Bisericii (f. 101-102). Părintele Felea îi răspunde arătând că îi trimite certificatul însă nu în sensul celor dorite de el întrucât ceea ce a cerut face obiectul unui memoriu, el privind problema „foarte subiectiv” iar părintele Felea în calitatea sa oficială, în rapoarte și aprecieri, nu poate fi decât obiectiv. Părintele

locul lui fiind numit Lazăr Buneiu care familiarizat cu cântarea de strănă se angajează să fie cantor fără vreo retribuire timp de un an de zile, până când se vor achiziționa Mineele și alte cărți de slujbă specifice stranei Bisericii. Întrucât parohia trecea, în urma zidirii bisericii, prin dificultăți financiare, nu exista încă posibilitatea majorării salariilor cântărețului bisericesc și crâșnicului. Petru Duma prieten cu cantorul demisionat, îl acuza pe Lazăr Buneiu ca nu știe cânta toate cântările, adică irmoase, pricesne, svetilne și nu poate face față stranei la diferite sărbători. Buneiu răspunde că cunoaște cântările chiar și pe notele profesorului Atanasie Lipovan, întrucât a fost instruit de cântărețul Catedralei și cere un examen în acest sens pentru a fi apărut interesul Bisericii și a fi arătat că merită titlul de cantor onorific⁹². Buneiu este ales cantor al bisericii din Șega de către Consiliul parohial, angajându-se ca din sumele aferente salariului să se cumpere Mineele, Evanghelie și alte cărți de cult.

Pentru bunul mers al cântării de strănă, părintele Felea în conlucrare cu noul cantor, afișează câteva norme de urmat⁹³. Părintele Felea îndreaptă și prezintă următoarele norme ale stranei din biserica din Șega: a) toate slujbele să se facă după rânduiala Tipicului; b) conform Tipicului bisericesc vorbirea în strane în cursul serviciului divin este interzisă; c) cântările se încep din strana dreaptă. Un singur cântăreț cântă pe tenor I, ceilalți îl secondează; d) cântările se vor începe pe tonul mijlociu, căci cântarea forțată nu este frumoasă, ci obositoare; e) cântăreții vor fi în ambele strane pentru ca cântările să se poată împărți egal pentru toți de către conducătorul stranei; f) fiecare cântăreț câte o cântare, când sunt cântări mai multe fiecare cântăreț cântă una, două cântări apoi cedează rândul altuia alternativ⁹⁴.

nu poate trimite un document în discrepanță cu hotărârea Adunării parohiale, considerând că dacă a slujit strana doar pentru o contravaloare materială s-a înșelat în privința lui. Părintele considera că nu doar cele materiale cu care a fost recompensat trebuie să stea la baza activității unui învățător, ci și conștiința că este un serviciu de onoare, mai ales că nu l-a împiedicat în exercitarea altor responsabilități școlare și extrașcolare, având venituri și din alte părți. Ceilalți cântăreți din strănă au adus bisericii același serviciu fără să pretindă plată, la fel și epitropii care au sacrificat din timpul lor pentru zidirea bisericii. Părintele Felea îi readuce aminte cele declarate în fața adunării parohiale când el a insistat să rămână pentru 4 jughere de pământ și 4000 lei. Părintele Felea a încercat să mențină pe cântăreț în strana bisericii însă pretențiile și comportamentul acestuia au lăsat de dorit. Dovadă sunt și scrisorile pe care i le-a scris pentru a rămâne în strana bisericii și a încerca să depășească conflictul (Adresa nr. 64(1937), Dosar 18, f. 103).

⁹² APORSIA, Dosar 18(1937), f. 89-90; A se vedea și Adresa nr. 227(1937) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 18, f. 97

⁹³ APOERSIA, Dosar 18(1937), f. 92.

⁹⁴ APORSIA, Avertisment, Dosar 18(1937), f. 92

Într-adevăr, Lazăr Buneiu și-a îndeplinit funcția de prim-cantor al stranei bisericii din Șega conform promisiunilor făcute, părintele Felea eliberându-i la cerere un certificat laudativ⁹⁵. Acest episod din istoria stranei bisericii din Șega descoperă pe de o parte dorința părintelui Felea de a aplană conflictele, iar pe de altă parte frecventarea stranei bisericii de foarte mulți credincioși, unii dintre ei, neînțelegând, rolul important al cântărețului bisericesc în comunitate prin propria conduită morală și spirituală. În același timp, observăm fermitatea părintelui Felea de a reglementa conduita celor care cântau în strana Bisericii, prin precizări comportamentale și norme de interpretare a cântării bisericești.

4.3. Biserică, Cultură, Societate

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, cultura în cartierul Șega a fost susținută de școala confesională care aparținea de Parohia Arad, adică Catedrala Veche a Aradului. După mărturia celor din Șega în 1912 vechea școală care a deserved învățământul românesc în secolul al XIX-lea, acoperită cu stuf de trestie a fost înlocuită cu o școală care corespundea noilor nevoi ale învățământului, dar care o perioadă după primul război mondial, în condițiile trecerii sub autoritatea statului român, nu a fost folosită, localul școlii fiind astfel transformat în Casă culturală în anul 1921 în prezența arhimandritului Iustin Suciu, profesor la Institutul Teologic din Arad, a intelectualilor din Arad și a preotului Eugen Crăciun care devine primul președinte a noii instituții de cultură, înființând o bibliotecă, dotată cu 300 de cărți din biblioteca parohială a Catedralei Vechi a Aradului⁹⁶. La președinția Casei culturale au urmat preoții Caius Turicu și Florea Codreanu, aceasta fiind în dependență atât de Consiliul Eparhial, cât și de Astra, iar mai târziu, în 1937-1938 este cedată Comitetului Școlar Comunal ca sală de învățământ pentru școala primară, așa încât, nota părintele Felea, „peste săptămână sevește școala și Duminica biserica și cultura”⁹⁷. După o tranziție de câțiva ani de la înființare, prin venirea părintelui Felea la Șega „totul intră într-o fază activă, constructivă”⁹⁸.

⁹⁵ APORSIA, Certificat(1937), Dosar 18, I, f. 135, 136.

⁹⁶ APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 27

⁹⁷ APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 29.

⁹⁸ APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 28

În 1931 după venirea la parohia Arad Șega I, părintele Ilarion Felea înștiința Protopopiatul că pentru „promovarea vieții religioase, morale, culturale și sociale” a inițiat „reorganizarea” și „mărirea” Casei culturale sub numele de „Grigorie Episcopul” unde se vor ține conferințe și festivaluri culturale gratuite pentru culturalizarea poporului și menținerea conștiinței creștinilor în orizonturile vieții creștine⁹⁹. Tot în acel an pregătește înființarea Societății „Sfântul Gheorghe”, care funcționa într-o oarecare măsură din 1927 sub denumirea de „Societatea Tinerimii”, integrată ca secție a Casei culturale¹⁰⁰.

Motivația înființării Casei Culturale era că în cartierul Șega și Bujac nu exista nicio o „sală corespunzătoare pentru conferințe și sărbători populare”, pentru o populație compusă din oameni săraci și muncitori în fabrici, care nu au nici un loc un de să se adune în sărbători și în timpul liber. Părintele Felea viza o îndrumare în perspectiva credinței Bisericii pentru acești oameni „o sănătoasă îndrumare a populației pe căile adevăratei civilizații și culturi”¹⁰¹. Într-adevăr, printr-o acțiune concertată, părintele Felea doar într-un an reușește să repare, picteze, înzestreze cu tablouri, cu culise și cu o scenă frumoasă Casa culturală din Șega¹⁰².

Pe de o parte observăm că misiunea Bisericii, părintele Felea o vede și dincolo de spațiul de cult, o misiune și pastorație prin cultură, pentru a crește coeziunea comunității parohiale prin împărtășirea acelorași valori religioase, culturale și civilizaționale. Provocările primei jumătăți a secolului al XX-lea au fost masive pentru coeziunea parohiilor și a credinței poporului, asaltate de expansiunea sectelor și a concepțiilor secularizate și ateiste europene. O parte din salvarea coeziunii parohiale și a credinței poporului o vedea realizată prin cultivarea valorilor religioase împletite cu cultura teonomă în sufletele oamenilor. Părintele Felea nu abandonează spațiul

⁹⁹ APORSIA(Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Șega I Arad), Adresa nr. 7(1931), Către Oficiul Protopopesc Arad , Dosar 10, f. 1; A se vedea și Adresa nr. 36(1931), Dosar 10, f. 80.

¹⁰⁰ APORSIA, Adresa nr. 7(1931), Către Oficiul Protopopesc Arad, Dosar 10, f. 1; APORSIA, Proces-verbal, Adunarea tinerimii din Arad-Șega, Dosar 10, f. 87; A se vedea și APORSIA, Dosar 12, f. 21. APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 30

¹⁰¹ APORSIA, Adresa nr. 10(1931), Dosar 10, f. 71, 72, 73, 74. Sunt adrese pentru sprijin trimise către diferite instituții din Arad. Puține dintre ele au primit răspuns pozitiv. De pildă *Frații Neuman* neputând sprijini proiectul cultural al părintelui Felea sunt de părere că „suma de care aveți nevoie e așa de mare încât în timpurile grele de azi nu se poate procura prin colecție ci trebuie să cereți de la stat fondul necesar pentru lucrările intenționate” (Dosar 10, f. 77)

¹⁰² APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 28

social, ci îl inspiră prin prezenta valorilor religioase în interiorul lui printr-o cultură centrată în devenirea poporului român, o cultură neseplată de spiritualitate și Biserică.

Pentru împodobirea Casei Culturale solicită ajutor de tablouri religioase și naționale și de cărți pentru organizarea bibliotecii, toate pentru culturalizarea poporului. Această instituție culturală era așezată în mijlocul unei populații formată din muncitori care erau permanent în atenția propagandei sectare¹⁰³. Ministerul Instrucțiunii și al Cultelor răspunde că nu poate satisface cererea părintelui Felea întrucât nu dispune de cele solicitate¹⁰⁴.

Sfințirea Casei Culturale are loc în 27 septembrie 1931 în prezența Episcopului Grigorie Comșa, urmată de o șezătoare poporală. Structura programului de la șezătoarea poporală descoperă împletirea dintre credința și cultura poporului. Structura programului este următoarea: *Cât de mărit* – cor religios; *Leac pentru trai bun* – comedie într-un act (T. Zaharie); *De-ale zilei* (Ap. Mogoș); *Mori mândro* - cor (A. Bena); *Un leu și un zlot* – comedie în 3 acte (D.R.Rosetti); *Boul plăvan* – fabulă (Ap. Mogos); *Tot ți-am zis* – cor (T. Popovici); *Vino lele* – cor (I. Vidu)¹⁰⁵. În sinteza asupra activităților Casei Culturale din Șega pe anul 1931 părintele Felea arată că s-au desfășurat conferințe și șezători culturale astfel: conferințe duminicale, cuvântări festive, declamări de poezii religioase, morale și naționale, cântări corale ale corurilor mixte, bărbătești și școlare, piese de teatru, monologuri și dialoguri, dansuri naționale¹⁰⁶.

În jurul Casei culturale au gravitat majoritatea activităților culturale ale oamenilor care constituiau comunitatea parohială Arad Șega și nu numai. De la cele artistice, corale, teatrale, de divertisment până la întrunirile tinerilor și la activitățile sportive, părintele Felea fiind președinte de onoare al clubului sportiv *Vulturul* din Arad Șega¹⁰⁷, el scriind pagini impresionante despre raportul dintre religie și sport. Într-o cuvântare în fața adunării tineretului din comunitatea Șega, părintele Felea subliniază importanța sportului din punct de vedere „distractiv și educativ”¹⁰⁸. În raportul pentru

¹⁰³ APORSIA, Adresa nr. 30(1931), ciornă, Dosar 10, f. 67.

¹⁰⁴ APORSIA, Adresa 239/45(1931) Ministerul Instrucțiunii și al Cultelor, Dosar 10, f. 68; Adresa 47827(1931) Ministerul Instrucțiunii, Dosar 10, f. 83

¹⁰⁵ APORSIA, Casa culturală din Arad-Șega, Dosar 10, f. 61. Casa culturală din Arad Șega reprezintă o realizare a comunității parohiale (f. 62, 64)

¹⁰⁶ APORSIA, Case culturale, (1931), Dosar 12, f. 80

¹⁰⁷ APORSIA, Proces-verbal nr. 1(1931), Dosar 10, f. 85.

¹⁰⁸ APORSIA, Proces-verbal, Adunarea tinerimii din Arad-Șega, Dosar 10, f. 87

anul 1932 cu privire la Casa culturală arată că îndeosebi în duminici și posturi au fost organizate șezători religioase și culturale cu câte o conferință, declamări, teatru și coruri. În același timp, Comitetul misionar a lucrat pentru stăvilirea propagandei sectare și întărirea conștiinței ortodoxe în credincioși, iar *Tinerimea Sfântul Gheorghe* s-a implicat în bunul mers al așezămintelor de cultură, sprijinind înființarea unui cor mixt pe patru voci, organizând 11 șezători culturale și religioase în Casa de cultură din Șega¹⁰⁹. Pe tot parcursul anului 1932 părintele Felea a organizat la Casa culturală 6 conferințe, 3 cuvântări festive, 36 de declamări de poezii, 23 de cântări corale, bărbătești și școlare, 7 piese de teatru, 4 trialoage, 4 dansuri naționale¹¹⁰, iar în 1933, 12 șezători culturale și religioase cu 9 conferințe, 11 cuvântări, 37 de cântări în coruri mixte, școlare și bărbătești, 6 piese de teatru, 3 monoloage și dialoage, 49 declamări de poezii, 7 jocuri naționale, 1 tablou religios¹¹¹.

În 1934, Consiliul Eparhial Arad emite un Statut de organizare a tuturor Caselor culturale¹¹². Deci, urma o reorganizare a Caselor culturale pe baza noului statut, evitând existența mai multor conduceri, prin uniformizare și conducere unitară în subordinea conducerii bisericești. La Casa culturală din Șega organizau șezători și școlile, așa cum este cazul școlii 22, curs superior din Arad, care avea în componența ei, elevi din cartierul Șega. Programul unei asemenea șezători era divers și bogat, la el participând și studenți teologi de la Academia Teologică din Arad. Iată programul: *Iisus* – concert religios al Corului școlii; *conferință* susținută de preot Caius Turicu; *Smeul lui Iisus*, fabulă; *Gloria Dei*, cor dirijat de student teolog; *gimnastică*, executată de șoimi și șoimițe; *Vine primăvara*, poezie; *Albinăritul*, conferință susținută de student teolog; *Fracul și jocul* fabulă; *Concertul broaștelor*, corul școlii; *Răzbunarea Lenuței*, poezie; *Granițele Țării*, poezie; *Imnul coroanei*, corul școlii¹¹³.

În anul 1934 prioritare rămâneau pentru părintele Felea activitățile Societății Sfântul Gheorghe și ale Oastei Domnului. Somat să trimită înștiințare despre aceste activități, el scrie cu referire la cele realizate de Societatea „Sfântul Gheorghe”: a) cinci șezători culturale cu declamări, coruri și piese de teatru; b) organizarea corului bisericii care a cântat la

¹⁰⁹ APORSIA, Adresa nr. 20(1933), Dosar 13, f. 34.

¹¹⁰ APORSIA, Adresa nr. 121(1933), către Oficiul Prototopesc Arad, Dosar 13, f. 105

¹¹¹ APORSIA, Casa culturală(1933), Dosar 14, f. 79.

¹¹² APORSIA, Adresa 355(1934) a Oficiului Prototopesc Arad, Dosar 14, f. 59, 60

¹¹³ APORSIA, Programul șezătoarei (1934), Dosar 14, f. 76.

sfințirea bisericii și cu alte ocazii; c) organizarea unor jocuri sportive prin secția *Vulturul*¹¹⁴. O bună parte din activitatea culturală din parohie era realizată prin implicarea tineretului. Cu implicarea tineretului din Societatea „Sfântul Gheorghe” a realizat programul serbărilor naționale, un festival de Sfintele Paști și o serbare în folosul Casei culturale, tineretul formând și corul bisericii sub conducerea profesorului Octavian Lipovan¹¹⁵. Activitățile la Casa culturală continuă și în 1935, oficiul și corporațiile parohiale organizând „prăznuirea demnă a Duminicii Ortodoxiei și a sărbătorilor naționale”, fiind comemorată și Răscoala lui Horea, iar în posturi deja cunoscutele șezători în număr de 15 (cu 18 conferințe). Pentru dezvoltarea dragostei de carte și a gustului pentru citit - scrie părintele Felea – a fost organizată la Casa culturală o expoziție de carte prilej cu care s-au și vândut cărți religio-morale¹¹⁶.

Rolul părintelui Ilarion Felea în activitățile culturale ale Eparhiei Aradului a crescut în 1935. Este desemnat împreună cu preoții Florea Codreanu și Caius Turicu ca delegat eparhial pentru a merge și a lua legătura cu cei responsabili pentru activitățile religioase și culturale din comunele bisericești și parohii și pentru a încuraja aceste activități¹¹⁷. Erau vizate mai multe activități în cadrul vizitei, de la cele religioase, servicii divine, până la cele culturale, manifestări culturale, inspecție cu privire la învățământul religios, case culturale, dialogul cu tinerii.

În 1936 solicită Societății Concordia sprijinul în dezvoltarea bibliotecii de la Casa culturală, care din lipsa mijloacelor materiale nu mai răspundea cererilor cititorilor¹¹⁸. Tot în acel an înștiința că Societatea „Sfântul Gheorghe” din parohie nu mai activează separat, ca societate organizată, ci în cadrele Casei culturale pregătind programele șezătorilor din duminicile sfintelor posturi și ale sărbătorilor naționale¹¹⁹.

Astfel, odată cu venirea la Arad participă la mai multe conferințe, examene, catehizații sau festivități în cadrul liceelor și școlilor din Arad,

¹¹⁴ APORSIA, Adresa 310(1934) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 14, f. 77

¹¹⁵ APORSIA, Adresa nr. 18(1935) ciornă, Dosar 15, f. 75. În 1934 din lipsă de conducător local, corul bisericii din Șega se contopește cu corul „Doina Crișanei” condus de profesorul Virgil Lugoian. (APORSIA, Cronica Parohiei Ortodoxe Române Arad-Șega, întocmită de preotul Ilarion V. Felea, f. 30)

¹¹⁶ APORSIA, Raportul activității oficiului și corporațiilor parohiale din Arad-Șega(1935), Dosar 18, I, f. 139

¹¹⁷ APORSIA, Circulara Consiliului Eparhial Arad 6541(1935), Dosar 15, f. 50-51

¹¹⁸ APORSIA, Adresa nr. 1(1936), Dosar 17, f.1.

¹¹⁹ APORSIA, Adresa nr. 16(1937), Dosar 18, f. 2

contribuind substanțial la formarea unei conștiințe religioase a tineretului și copiilor prin împărtășiri regulate cu Sfintele Taine ale Bisericii. La 31 august 1940 din inițiativa sa și cu contribuția preoților Florea Codreanu și Cornel Mureșan tipărește „Catehismul creștin ortodox”, care se dorea ca o nouă programă a învățământului primar, pusă în aplicare în Episcopia Aradului din toamna anului 1940¹²⁰. În sensul intensificării relației dintre Biserică și Școală, dintre Biserică și Cultură și urmărind o mărturisire a învățăturii lui Hristos în lume, participă activ cu conferințe la așa-numitele „șezători culturale” ținute la Casa Culturală¹²¹.

Această activitate ilustrează strânsa relație dintre Biserică și cultură, dintre preoții Bisericii și majoritatea oamenilor de cultură ai perioadei interbelice. Mai mult, aceste implicări într-o calitate oficială a preotului, în bunul mers al procesului de învățământ din perioada interbelică ilustrează nu numai strânsa relație dintre Biserică și Școală, ci și relevanța locului și misiunii preotului în societate cu toate implicațiile ce decurg de aici. În plină epocă modernă încă se mai păstra în România o anumită ordine a valorilor, o ierarhie a lor, deși era contestată de către unii intelectuali, ziși progresiști, ateii și moderniști.

Desigur că după experiența comunismului, în modernitatea târzie și începutul mileniului al III-lea creștin, ierarhia valorilor în România suferă o disoluție, o confuzie permanentă a planurilor, fapt pentru care se poate observa o uriașă criză a valorilor, o criză spirituală a societății și o ofensivă concertată media pentru „scoaterea” religiei din școli sau pentru „scoterea” icoanelor din clasele de curs. Asistăm așadar la o ofensivă majoră a tendințelor sincretiste care nu țin seama de o ierarhie a valorilor. Se uită rolul fundamental al religiei în formarea culturii, în întemeierea și funcționarea primelor școli, precum se uită ușor de rolul preotului în mijlocul celor ce încep să deslășească tainele existenței. Exemplul preotului Ilarion Felea rămâne grăitor în acest sens, el fiind nu numai actual, ci și formidabil de inspirant pentru situația învățământului românesc, care

¹²⁰ Pr. Ilarion V. Felea, *Opera vieții mele – ziar personal 1937-1944 (II)*, f. 111-112. Revizuieste și manualele elaborate de preoții Cornel Mureșan (cl. I-II), Viorel Mihuțiu (cl. III), Florea Codreanu (cl. V), Tudor Demian (cl. VI) și Petru Bogdan (cl. VII).

¹²¹ Pr. Ilarion V. Felea, *Opera vieții mele – ziar personal 1927-1937 (I)*, f. 163. Participă la funeraliile naționale ale lui Vasile Goldiș și Ștefan Cicio Pop (12 și 19 februarie 1934) și la cele ale lui Ioan Suciuc înmormântat lângă Vasile Goldiș și Ștefan Cicio-Pop (16 martie 1939) – vezi *Opera vieții mele – ziar personal 1937-1944 (II)*, f. 53. Va ajunge să fie numit reprezentantul intelectualilor în Consiliul Municipiului Arad (15 martie 1943) (f. 276).

trebuie să-și regăsească – deși nu în forma sa interbelică – valorile și să le așeze într-o ierarhie care nu poate face abstracție de religie și rolul ei formativ-soteriologic.

Activitățile din jurul Casei culturale descoperă viziunea părintelui Felea despre *pastorația prin cultură*, un model pastoral care împletea în viața creștinilor valorile Evangheliei și ale Bisericii cu valorile culturii române. Totodată vedem o unitate de gândire asupra rostului și modului de manifestare al creștinului în Biserică și societate, printr-o cultură imprimpată de valorile Bisericii și aspirațiile și manifestările cotidiene ale poporului român. Unitatea dintre simțămintele religioase și cele naționale în manifestările culturale, care erau văzute ca o prelungire a duhului și spiritualității comunității liturgice în societate, rămânea ca un stăvilă în fața expansiunii prin diverse mijloace a concepțiilor autonome despre lume și viața omului. Totodată, modelul pastorației prin cultură cultiva un specific al moralității creștinilor în manifestările sociale, dincolo de spațiul liturgic al Bisericii și o întărire a sentimentului patriotic împletit cu cultura străbunilor. Părintele Ilarion Felea prin activitățile culturale desfășurate în parohia Arad-Șega, cât și prin cele desfășurate în spațiul Casei culturale din Pârneava, după ce va deveni slujitor al Catedralei din Arad, ne învață același mod de a privi într-o conexiune cruciformă *Biserica și cultura*.

5. Provocările confesionale și sectare

O componentă semnificativă a pastorației și misiunii desfășurate de părintele Felea ca preot se referă la raporturile cu alte confesiuni și mai ales, la atitudinea sa față de fenomenul sectar. Sectele reprezentau în interbelicul românesc o adevărată provocare la adresa coeziunii comunității parohiale, a culturii poporului și a neamului românesc. Ele deturnau semnificația unică a Ortodoxiei în istoria poporului român și unitatea dintre Biserică și neam, unitate la care atentau și confesiuni precum cea romano-catolică și uniata. În acest context, Biserica Ortodoxă era nevoită să arate care a fost rolul ei în istoria poporului și care sunt rădăcinile ei apostolice și menirea ei în noul context multicultural și pluriconfesional. De această confruntare bisericească, teologică, culturală, părintele Felea nu a fost străin. Dacă în calitate de preot, în parohie, nu întâlnim o atitudine fermă, conflictuală, a părintelui Felea, față de diversele provocări confesionale, ca teolog, poziția lui este intransigentă. Ca preot pune accentul în principal nu pe disputele confesionale, ci pe întărirea comunității parohiale și liturgice în ethosul Ortodoxiei, în timp ce

ca teolog a combătut devierile dogmatice ale sectelor și a subliniat pericolul lor pentru viața credincioșilor ortodocși și a poporului român.

5.1. Sectele

În prima ședință a Consiliului parohial – 28 August 1927 – părintele Felea dispune „înlăturarea icoanelor și a crucilor eretice din biserică”¹²². Reacționează la vestea că cineva - motivând lipsa preotului ortodox - ar dori să treacă de la ortodoxie la uniaticism, context în care vorbește, în predică, despre legea neamului românesc. Discuția cu persoana respectivă se prelungește și după slujbă, părintele Felea reușind să determine prin argumente diverse rămânerea acestuia în legea ortodoxă. Reușita o pune pe seama inspirației Duhului și nu pe seama vreunui „intelectualism” sau „profesionalism” de tip subiectivist.

„...și lecția a urmat mai departe timp de o oră cu argumente și entuziasm pe care numai momentul și Duhul le poate inspira. Mulțumirea mi-a fost că n-a mai îndrăznit ca să mai spună la nimeni că se face unit, nici chiar când a fost întrebat de cineva”¹²³.

Ceilalți credincioși au fost satisfăcuți de această lecție. Problema care se pune astăzi este cea referitoare la o tot mai mare lipsă de reacție a preoțimii față de trecerea vreunui ortodox la o altă confesiune și față de orientările seculare ale creștinilor ortodocși în general. Astăzi – sub influența mișcării ecumenice pe de o parte și a secularismului pe de altă parte - nu se mai pune problema apărării credinței în același mod în care era înțeleasă această acțiune în perioada interbelică. Desigur că în alte contexte și scrieri care nu țin de prezentarea *Jurnalului autobiografic*, nefiind prezente în acesta, Părintele Felea are diferite atitudini față de fenomenul sectar apărut la noi. Zona de vest a României a fost virulent împânzită de diferite secte care tulburau comunitățile ortodoxe deja existente vreme de secole. Combaterea lor a fost unul dintre aspectele teologic-misionare dezvoltate de părintele Ilarion Felea în lucrările sale.

În 1931, părintele Felea înființează în Parohia Șega I, „comitetul misionar” cu scopul căuta să preîntâmpine „propaganda sectelor”¹²⁴ care, în acea

¹²² Pr. Ilarion V. Felea, *Opera vieții mele – ziuar personal*, f. 18.

¹²³ Pr. Ilarion V. Felea, *Opera vieții mele – ziuar personal*, f. 72. Același personaj a fost întrebat de primarul de la Zdrăpți: “Ei, ce ai pățit ieri cu popa” “Lasă-mă” - i-a răspuns – “nu mă mai întreba și tu că destul am fost spovedit” (f. 73).

¹²⁴ APORSIA, Adresa nr. 7(1931), Către Oficiul Protopopesc Arad, Dosar 10, f. 1

perioadă, deveniseră foarte prezente în spațiile parohiilor ortodoxe. Lupta pe tărâm pastoral-misionar era aprigă, concretă, cu acțiuni multiple în care erau implicate toate structurile Bisericii, toate însuflețite de Episcopul Grigorie Comșa. Părintele Felea este solicitat să culeagă date din școli cu privire la copii nebotezați, născuți din părinți sectari înaintând aceste date forurilor bisericești superioare¹²⁵. De asemenea, Consiliul eparhial prin Circulara nr. 5560 din 1932 cerea oficiilor parohiale din eparhia Aradului o situație despre „capiștile baptiste” în vederea închiderii acestora¹²⁶. Totodată se cerea părintelui Felea ca și celorlalți preoți să vadă dacă în parohiile Aradului există în învățământul religios așa numiți „cateheți baptiști” sau „evangelisti ai tineretului școlar”, părintele Felea răspundând că „nu se cunosc în Șega cateheți baptiști”¹²⁷. De asemenea, în legătură cu existența unor predicatori baptiști în Șega, părintele Felea arată că nu are date despre predicatori oficiali, afară de „șeful comunității” baptiste¹²⁸. Dacă se descopereau în afara reglementărilor legale predicatori baptiști sau că postează pe clădirea adunării lor denumirea de „Biserica baptistă română” și nu „Comunitatea bisericească baptistă”, preoții trebuiau să anunțe forurile superioare bisericești și chiar postul de jandarmi¹²⁹. În acest sens este înălăturată inscripția „ilegală” de pe casa de rugăciune baptistă din Șega¹³⁰.

În 1933 în Bujac era prezentă și secta spiritistă, asupra căreia atrage atenția părintelui Felea, forurile bisericești superioare semnalate de Bucur Toader¹³¹. În același an, Consiliul Eparhial atrăgea atenția asupra sectei tudoriștilor, a „Creștinilor după Scriptură” care urmau „preotului apostat” Tudor Popescu din București. Preoții erau îndemnați să cerceteze dacă există în parohia lor adepții unei asemenea secte¹³². În legătură cu activitatea spiritiștilor este semnalat în 1937 cazul lui Tripa Ilie, sancționat la locul de muncă pentru orientările sectare¹³³.

¹²⁵ APORSIA, Adresa 556(1931) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar, 10, f. 181. Există un formular în care preotul ținea evidența mișcării oamenilor spre secte și trecerea sau revenirea la Ortodoxie (f. 182).

¹²⁶ APORSIA, Circulara nr. 5560(1932), Dosar 12, f. 169, 170

¹²⁷ APORSIA, Adresa nr. 502(1933) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 13, f. 154.

¹²⁸ APORSIA, Adresa nr. 504(1933) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 13, f. 154. Este somat să răspundă imediat la solicitarea despre existența predicatorilor baptiști (Dosar 13, f. 155). S-a întocmit și un „tablou” al predicatorilor baptiști care erau autorizați să predice (Adresa nr. 546(1934) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 14, f. 114; A se vedea și Adresa 1155(1934) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 14, f. 117 despre predicatorii baptiști.

¹²⁹ APORSIA, Adresele 858 și 860(1933) ale Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 13, f. 156.

¹³⁰ APORSIA, Adresa nr. 7477(1934) a Primăriei Municipiului Arad, Dosar 14, f. 113.

¹³¹ APORSIA, Adresa nr. 36(1933) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 13, f. 150.

¹³² APORSIA, Adresa 1244(1933) a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 14, f. 261

5.2. Uniții

La acțiunile sectare se adăugau și cele ale uniților din Arad-Șega, părintele Felea fiind anunțat de forurile bisericești superioare că preotul unit Petru Herlo a intrat în Ajunul Bobotezei cu crucea în casele unor creștini ortodocși. Este îndemnat să atragă atenția creștinilor ortodocși care l-au primit pe preotul unit pentru ca pe viitor să nu-l mai primească¹³⁴. În 1933 Consiliul Eparhial atrage atenția părintelui Felea și preoților de la Catedrala din Arad cu privire la prozelitismul preotului unit Petru Herlo. Aceasta este urmarea unei sesizări pe care un credincios ortodox o trimite Consiliului Eparhial în care, printre altele, scrie:

„Prea Sfințite, preoțimea ortodoxă nici nu observă cum se strecoară lupții în turma noastră. De două părți. În centru și la Șega. Lupii sunt uniții. La Șega se face o biserică, acolo unde nici un unit nu locuiește, anume cu scopul să atragă pe cei din jur, pe ortodocși. Poporul protestează, dar degeaba. Au primit loc de biserică de la primărie acolo unde ei locuiesc, dar popa lor Herlo mai este și profesor. Se poate un profesor în Arad să facă propagandă catolică? (...) Cine umblă totuși la acea biserică? Ortodocșii, numai ortodocșii, chiar și domni. Poftim, cercetați și controlați prin cineva. Unde sunt preoții ortodocși, să împiedice aceste lucruri”¹³⁵.

Era un apel pentru orirea prozelitismului uniatic și pentru întărirea ortodocșilor în credința Bisericii.

Raporturile dintre ortodocși și uniți se acutizează în 1934 când părintele Felea trimite un Raport către Oficiul Protopopesco din Arad arătând că parohia unită cu excepția a 7-8 suflete de români se compune din țigani care locuiesc în ceea ce era numit atunci *Colonia țiganilor*. Pentru ei a început în 1933 zidirea unei biserici monumentale care însă nu s-a așezat între ei, așa cum au cerut, ci departe, între ortodocși unde uniți nu erau decât trei suflete, fapt ce a declanșat proteste ale țiganilor la Lugoj și Blaj, preotul uniatic Petru Herlo răspândându-le, de fapt descoperind adevăratul scop al zidirii bisericii uniatic, că „el nu zidește biserică pentru țigani”. În

¹³³ APORSIA, Adresa nr. 748(1937) a Oficiului Protopopesco Arad, Dosar 18, f. 118

¹³⁴ APORSIA, Adresa nr. 382(1932) a Oficiului Protopopesco Arad, Dosar 13, f. 47.

¹³⁵ APORSIA, Adresa 1298(1933) a Oficiului Protopopesco Arad, Dosar, 13, f. 82.

timpul zidirii bisericii uniate din Șega, Petru Herlo compara biserica uniata cu cea ortodoxă, pe ultima numind-o *cocină*, deși părintele Felea spune că nu poate verifica o asemenea afirmație prin martori direcți. La acestă jignire – atitudinea prozelitistă a lui Petru Herlo era cunoscută în tot cartierul Șega - părintele Felea arată că

„evident, astfel de cuvinte nu au putut să trezească în credincioșii noștri decât scârbă, cu atât mai mult cu cât, credincioșii noștri au simțit și cunosc apropierea uniților de catolici și o condamnă”¹³⁶.

Și în anul următor au fost sesizări ale forurile bisericești cu privire la prozelitismul uniților, mai ales între credincioșii din Colonia țiganilor, la care părintele Felea a fost solicitat să răspundă. El arată modul în care același preot unit Petru Herlo face prozelitism printre țigani pe care îi amăgește „cu fel și fel de vorbe”. Soluția pe care o propune părintele Felea pentru a estompa prozelitismul uniat printre țigani este: a) fie Consiliul Eparhial să înființeze o capelă cu preot între țigani ca să-i păstorească la ei acasă; b) fie să pună la dispoziția parohiei subvențiile necesare pentru ajutorarea țiganilor la sărbători. Părintele Felea arată că uniții ofereau copiilor de țigani încălțăminte de Crăciun (ghete, ciorapi, sfetăre). În același timp arată că parohia are destui săraci printre români pe care nu-i poate ajuta; c) fie sunt lăsați în pace ca și până acum să se orienteze spre biserica spre care îi trage inima sau îi cheamă interesul și sărăcia lor¹³⁷. Aici observăm realismul pastoral al părintelui Felea. Pe de o parte evită să sesizeze autoritatea superioară bisericească despre prozelitismul uniat în mijlocul țiganilor întrucât era o comunitate care era manipulată de uniți, nestatornică, iar pe de altă parte le respectă libertatea religioasă, nu caută să o cumpere neaparat cu obiecte materiale. Căuta deschiderea unei capele ortodoxe în mijlocul lor cu un preot care să le deservească căutările spirituale, sau ajutorarea lor parțială, având în vedere faptul că mulți dintre românii din Șega era la limita subzistenței și erau integrați în comunitatea bisericii. Propaganda uniata era însoțită, pe lângă vorbe frumoase și de un ajutor concret, care nu întotdeauna duce la trecerea țiganilor de la Biserica Ortodoxă la Biserica greco-catolică. După cum vedem, părintele Felea nu inițiază o apărare a

¹³⁶ APORSIA, Adresa nr. 251(1934), Dosar 14, f. 55

¹³⁷ APORSIA, Adresa nr. 1282(1934), a Oficiului Prototopesc Arad, Dosar 15, 3. Pe această adresă este scris de părintele Felea și răspunsul solicitat.

credinței ortodoxe prin denunțul prozelitismului sectar – decât dacă i se cere de forurile superioare bisericești – ci prin întărirea comunității parohiale în credința ortodoxă.

5.3. Oastea Domnului

Prin adresele 1257 și 1339 din 1933 ale Consiliului Eparhial se transmiteau instrucțiuni clare preoților parohi depre modul în care trebuie să se raporteze la mișcarea Oastei Domnului. Era interzis organizației să facă procesiuni în comunele din altă eparhie sau în alte comune fără știrea preotului din acea comună, căutându-se a se afla starea acestei organizații, date cu privire la numărul membrilor, întruniri, zilele și orele întrunirilor, ce teme au fost discutate, punctele pozitive și cele negative ale organizației. Părintele Felea răspunde forurilor bisericești că în Șega nu s-a organizat Oastea Domnului¹³⁸.

Totuși, în 1933 părintele Felea înființează Oastea Domnului în parohia Șega ca „mijloc de înviorare a vieții noastre religioase și acțiune în contra sectarilor”¹³⁹. În 1935 Episcopul Grigorie Comșa al Aradului transmite o Circulară către toate oficiile parohiale și protopopești în legătură cu modul de manifestare al Oastei Domnului. Dintre acestea amintim: a) preotul trebuie să stea în fruntea acestei mișcări, să participe la toate întrunirile Oastei Domnului; b) preotul rostește cu epitrahilul (semnul ierarhiei) rugăciunile canonice zilnice; c) cuvântarea ocazională a preotului; d) cântări bisericești din cele 8 glasuri; e) o jumătate de oră alocată „încercărilor” adică povestirilor rostite de bătrâni, cu sfaturi folositoare sau un cuvânt rostit de un ostaș care cunoaște Scriptura, muzică vocală sau instrumentală; f) o jumătate de oră pentru cântările ostășești care, deși nu erau agreate de cei mai mulți preoți, sunt acceptate din economie până se face trecerea la cele canonice prin intermediul Colindei, Psaltirii în versuri; g) rugăciuni de încheiere citite de preot din cărțile de slujbă. Erau îndemnați să rostească și cuvântări național bisericești¹⁴⁰.

În același an, părintele Felea împreună cu preotul Caius Turicu și un grup de ostași din parohiile Arad-Centru, Șega și Micalaca participă la Congresul Oastei Domnului de la Sibiu, unde, la Liturghie slujește în mijlocul unui

¹³⁸ APORSIA, Adresa 347(1933) și Adresa nr. 367(1933), a Oficiului Protopopesc Arad, Dosar 13, f. 42.

¹³⁹ APORSIA, Adresa nr. 12(1934) ciornă, Dosar 14, f. 11.

¹⁴⁰ APORSIA, Circulara nr. 2640(1935) a Episcopului Grigorie Comșa al Aradului, Dosar 15, f. 19

mare sobor de preoți, Nicolae, Mitropolitul Ardealului. În cadrul ședinței, Mitropolitul Nicolae a arătat greșelile dogmatice ale părintelui Iosif Trifa, fără a-i aminti numele, greșeli prin care a „căzut din biserică”, în Biserică fiind „ierarhie și ordine”¹⁴¹. Se recunoștea în continuare rolul de înviorare a vieții creștine a românilor ortodocși prin Oastea Domnului, rolul în lupta împotriva patimilor și imoralității în societatea românească, de aceea se dorea ca aceasta să rămână ca o mișcare în interiorul Bisericii Ortodoxe, coordonată de ierarhia Bisericii.

Activitatea părintelui Felea în cadrul mișcării Oastea Domnului este semnificativă, deși în 1935 avea în Șega doar 22 de membri. Totuși, în 1934, în parohia Șega, sub coordonarea părintelui Felea, Oastea Domnului a ținut 25 de adunări cu rugăciune, cântări, citiri biblice și cuvântare rostită de preot, duminica după Vecernie. Membrii Oastei Domnului au luat parte regulat la conferințele de la Casa culturală, iar în postul Paștilor și al Crăciunului, miercuri seara s-au ținut adunări la Casa culturală după programul adunărilor duminicale. Totodată, Oastea Domnului a intensificat viața creștină în parohia Șega prin pelerinaje de la Mănăstirea Hodoș-Bodrog, mai ales la praznicul Adormirii Maicii Domnului¹⁴². Aceleași activități sub coordonarea părintelui Felea le desfășoară Oastea Domnului și în anul 1936 adică participarea regulată la serviciile liturgice, urmate de adunările religioase, membrii Oastei cuminecându-se regulat și organizând pelerinaje la Mănăstirea Hodoș Bodrog. Membri Oastei erau implicați în programul liturgic al Bisericii, au învățat cântările bisericești și au dat răspunsuri liturgice la sărbătorile înainte și după Nașterea Domnului¹⁴³. Părintele Felea a asumat o pastorație dinamică prin Oastea Domnului. Fervoarea unor creștini angajați în Oastea Domnului cu toată inima lor a însemnat nu doar o dinamizare a vieții parohiale și liturgic-culturale, ci și o mărturie împotriva fenomenului sectar. Pe de o parte, Oastea Domnului trebuia menținută în cadrele ierarhice, dogmatice și spirituale ale specificului Bisericii Ortodoxe, pe de altă parte, Oastea Domnului era o variantă de contracarare a acțiunilor prozelitiste ale sectelor, membrii mișcării fiind implicați în viața parohială și culturală a Bisericii. Părintele Felea a reușit să mențină modul de manifestare al Oastei în cadrele Bisericii Ortodoxe, utilizând totodată fervoarea membrilor ei în dinamizarea vieții parohiale și în stăvilirea acțiunilor sectare și uniata.

¹⁴¹ APORSIA, Adresa nr. 108(1935), Dosar 15, f. 23

¹⁴² APORSIA, Adresa nr. 21(1935), ciornă, Dosar 15, f. 75

¹⁴³ APORSIA, Adresa nr. 19(1936) ciornă, Dosar 18, f. 2.

REPERE ALE MONAHISMULUI HUNEDOREAN ACTUAL

Pr. Prof. Univ. Dr. Florin DOBREI

Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea”, Arad

Abstract

Public communities of monks or nuns, who freely decided to lead their lives in restraint, voluntary poverty and obedience, monastic settlements were a perpetual presence in the Hunedoara ecclesiastical space, monasteries and hermitages such as Prislop, Vaca (Crișan) and Suseni-Colț crossing, until us, the centuries; others were founded in the last three decades, especially after 2009, the year of the founding of the Diocese of Deva and Hunedoara. Oases of peace of mind and communion with God, they have made an important contribution to the recovery of the religious and moral life of the faithful in the surrounding localities, to self-help, to their spiritual strengthening in times of hardship or to their emancipation through the light of a authentic Romanian cultures.

Keywords

monasticism, orthodox spirituality, contemporary monasteries, Hunedoara, Prislop monastery

De multe secole, monahismul a reprezentat o cale duhovnicească predilectă de atingere a desăvârșirii spirituale prin post, rugăciune și contemplație. În pustii, în peșteri întunecoase sau în inima pădurilor toți cei care au ales să-și închine viața lui Dumnezeu au găsit liniștea și pacea necesare unui cuget curat și unei inimi neîntinate. La aceste realități duhovnicești a fost conectat, încă din vechime, și spațiul hunedorean, dovadă multitudinea așezămintelor monahale medievale cu viață pustnicească sau de obște, care – încă – ies la lumina istoriei prin prisma documentelor de cancelarie, a feluritelor însemnări de pe cărți vechi de cult, a toponimelor, a hidronimelor ori a tradițiilor locale¹.

Din nefericire, politiciile antimonahale promovate în Transilvania de către generalul austriac Nicolaus Adolf von Buccow și de împăratul Iosif II nu i-au supraviețuit, în mod oficial, decât chinoviile de la Vaca (Crișan) și Prislop, dar și acelea total depopulate în deceniile care au urmat²; dacă peste cea dintâi s-a așternut colbul uitării, în cealaltă s-a reînfrîpat o restrânsă obște unită la cumpăna secolelor XIX-XX. Din această cauză, sub incidența „Decretului de Stat” nr. 410 din anul 1959, care preconiza reducerea drastică a numărului așezămintelor monahale românești și a viețuitorilor acestora (în fapt, desființarea lor)³, au intrat doar mănăstirile Prislop (revenită Bisericii Ortodoxe în 1948) și Afteia (azi în jud. Alba, pe atunci aflată între fruntariile „Regiunii Hunedoara”)⁴; cea dintâi s-a reînfrîpat abia după 1976, an în care Ministerul Cultelor și-a dat avizul pentru redeschiderea sa. În noii zori de libertate post-decembrști, alături de acest așezământ monahal de maici și-au (re)deschis rând pe rând porțile alte mănăstiri și schituri.

Cele 22 de așezăminte monahale hunedorene actuale – toate cu viață de obște – se găsesc sub îndrumarea duhovnicească a Preacuviosului Părinte Arhimandrit Visarion Neag (fost stareț al mănăstirii Crișan), în calitatea sa de coordonator al Sectorului Exarhat din cadrul Centrului Eparhial al Episcopiei Devei și a Hunedoarei; este vorba de 9 obști monahale de călugări

¹ Florin DOBREI, „Toponime, hidronime și antroponime hunedorene cu rezonanță monahală”, în Nicolae CHIFĂR, Paul BRUSANOWSKI, Emanuel TĂVALĂ (coord.), *File de istorie. Prețuire și recunoștință Părintelui Profesor Mircea Păcurariu*, Editura Andreiana / Editura Presa Universitară Clujeană, Sibiu / Cluj-Napoca, 2012, pp. 174-187.

² Daniel DUMITRAN, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, Editura Scriptorium, București, 2005, pp. 173-174.

³ Cosmin PANȚURU, *Raporturile actuale dintre Biserica Ortodoxă și statul român, stabilite prin legiuirile celor două instituții* Editura Astra Museum / Editura Partoș, Sibiu / Timișoara, 2014, p. 85.

⁴ Cristian VASILE, *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, Editura Curtea Veche, București, 2005, pp. 258-260.

(mănăstirile Crișan și Deva, respectiv schiturile Cucuiș, Poiana Muntelui - Vulcan, Straja, Bălata, Nandru, Ohaba și Ardeu) și de 13 obști monahale de maici (mănăstirile Prislop, Crișcior, Măgureni, Măgura și Jieț, schiturile Ghelari, Suseni-Colț, Râu de Mori - Retezat, Băița, Grădiștea de Munte, Câmpu lui Neag și Vața de Sus - Bujoara, respectiv metocul Alun al schitului Ghelari).

În paragrafele de mai jos vor fi prezentate în ordine cronologică (întâi mănăstirile, apoi schiturile), sub forma unor medalioane, toate aceste așezăminte monahale hunedorene; în dreptul fiecărei chinovii se vor regăsi atât considerații de ordin istoric, cât și informații referitoare la realizările recente și la structura obștilor (situație corespunzătoare datei de 1 martie 2021)⁵.

Mănăstirea Prislop

La aproximativ 13 km de orașul hunedorean Hațeg, în hotarul apusean al satului Silvașu de Sus, în liniștea unei văi retrase și adânci, se găsește – după cunoscuta expresie a călugărului cronicar Efrem – „Sfânta Mănăstire a Silvașului din eparhia Hațegului, din Prislop”, unul dintre cele mai vechi așezăminte monahale din țară, închinat, deopotrivă, „Sfântului Apostol Ioan Bogoslovul”, respectiv praznicului „Înălțării Sfintei Cruci”; loc de tainică rugăciune, găzduind în perioada medievală, ca reședință provizorie, însăși Mitropolia Ardealului, mănăstirea a reprezentat, în trecutul Bisericii noastre, un important punct de reper pe harta spiritualității transilvănene, constituind un bastion al luptei pentru apărarea Ortodoxiei și un spațiu făuritor de spiritualitate și de cultură autentică românească. Mănăstirea pare să își afele începuturile în primii ani ai secolului al XV-lea. Dar nu este exclus ca Sfântul Nicodim de la Tismana, de a cărui personalitate se leagă această adevărată „descălecăre duhovnicească” în părțile Hațegului⁶, într-un spațiu supus – la acea dată – presiunii deznaționalizatoare și catolicizatoare a stăpânilor vremii⁷, să fi fost doar ctitorul unei prime biserici de zid, care va

⁵ Informațiile privitoare la structura actuală a obștilor monahale hunedorene le datorez Preacuviosului Părinte Arhimandrit Visarion Neag, coordonatorul Sectorului Exarhat din cadrul Centrului Eparhial al Episcopiei Devei și a Hunedoarei, iar cele referitoare la realizările administrativ-gospodărești, social-filantropice și cultural-educaționale ale ultimilor ani, părinților și maicilor stareți și starețe, respectiv egumeni și egumene din mănăstirile și din schiturile hunedorene.

⁶ Mircea PĂCURARIU, *Mănăstirea Prislop – monografie istorică*, ed. a III-a, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2013, pp. 23-25.

⁷ A se vedea, pe larg, Florin DOBREI, „Transylvanian «Schismatics», «Heretics» and «Infidels»

fi deservit, din punct de vedere liturgic, o obște cvasi-sihăstrească deja existentă, de vreme ce, la circa 200 de metri de actualul lăcaș de cult, spre nord-vest, în locul numit „La Mănăstirea Bătrână”, se mai păstrau, până la începutul secolului al XX-lea, ruinele unui vechi edificiu⁸. Într-adevăr, din actualul complex mănăstiresc vechi este doar lăcașul de cult, un edificiu de plan triconc, cu o turlă centrală octogonală, elevată deasupra navei (un edificiu ecleziastic unic din punct de vedere planimetric în întreg spațiul medieval intracarpatic)⁹, celelalte clădiri (stăreția, chiliile, clădirea seminarului teologic-liceal, anexele gospodărești etc.) fiind ridicate în ultimele trei-patru decenii. În fapt, nici aceasta nu pare să se fi păstrat totalmente în forma sa originală, numeroase fiind refacerile care i-au afectat, în timp, aspectul; amintim doar acea primă restaurare – în fapt, o adevărată rectificare –, atestată în anul 1564, atribuită domniței Zamfira, fiica domnitorului muntean Moise Vodă al Țării Românești (1528-1529), înhumată în pronaosul bisericii¹⁰, respectiv amplele lucrări de refacere ale

in the vision of 13th-16th Century Catholic Europe”, în Sorin ȘIPOȘ, Gabriel MOISA, Dan Octavian CEPRAGA, Mircea BRIE, Teodor MATEOC (coord.), *From Periphery to Centre. The Image of Europe at the Eastern Border of Europe*, Romanian Academy. Center for Transylvanian Studies, Cluj-Napoca, 2014, pp. 47-60.

⁸ Ștefan MOLDOVAN, „Însemnare. Protocolul vizitațiunei canonice a vicariatului Hațegului începând de la 15 noiembrie anul 1852 până la 13 ianuarie 1853 respectiv până la 31 ianuarie 1853, ziua în care s-a închis vizitațiunea prima cu vizitarea bisericii din Hațeg”, în addenda la Camelia Elena VULEA, Luminița WALLNER-BĂRBULESCU, *Vizitațiuni canonice în Țara Hațegului (1852-1885)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, pp. 206-207; M. PĂCURARIU, *Mănăstirea Prislop*, p. 25.

⁹ Gheorghe BALȘ, „Despre biserica Prislopului”, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, 1931, pp. 97-100; Virgil VĂTĂȘIANU, „Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara”, în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice – Transilvania*, 1930, pp. 54-62; Vasile DRĂGUȚ, *Vechi monumente hunedorene*, Editura Meridiane, București, 1968, pp. 36-37; Eugenia GRECEANU, „Spread of Byzantine traditions in mediaeval architecture of Romanian masonry churches in Transylvania”, în *Études byzantines et post-byzantines*, 1, 1979, p. 209; Grigorie IONESCU, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 1963, p. 133; Marius PORUMB, „Biserica mănăstirii Prislop (jud. Hunedoara) – un monument din secolul al XV-lea”, în vol. *Studii de istoria artei*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982, pp. 124-127; Cristian MOISESCU, *Arhitectura românească veche*, vol. I, Editura Meridiane, București, 2001, pp. 184-185;.

¹⁰ Istoricul de artă Vasile Drăguț o consideră pe Zamfira ctitoră propriu-zisă a bisericii mănăstirești actuale (cf. V. DRĂGUȚ, *Vechi monumente*, pp. 35-36). Nuanțând, istoricul și arheologul Adrian Andrei Rusu emite, ca variantă, ridicarea sfântului lăcaș în apropierea altuia, mult mai vechi, ale cărei urme materiale erau semnalate la începutul secolului trecut. În acest caz, acela trebuie să fi fost edificiul cnezial construit din inițiativa Sfântului Nicodim de la Tismana, pe locul unei sihăstirii, cu un hram posibil diferit: „Sfânta Treime” (cf. Adrian Andrei RUSU, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, pp. 125-127, 130-133). Și istoricul de artă Cristian Moisesescu susține că Zamfira a refăcut doar anexele mănăstirești, biserica fiind ridicată de către cnezii

lăcașului din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, survenite în urma incendierii sale de către soldații generalului austriac Niccolaus Adolf von Buccow, în 5 iunie 1762¹¹. Așadar, o biserică unică, păstrătoare odinioară, la interior, a unui adevărat tezaur pictural (executat la mijlocul secolului al XVI-lea, iar apii refăcut în anul 1759, de „popa Simeon Zugravul ot Pitești”) și a unei bogate zestre de icoane portabile¹², „nimicită însă pentru Ortodoxia ei, arsă pentru frumusețea ei și distrusă pentru neatârănarea ei”¹³. Părăsită după 1800, a fost reactivată la începutul secolului al XX-lea, transformându-se, treptat, într-un cunoscut loc de pelerinaj al credincioșilor greco-catolici. În anul 1948, mănăstirea Prislop a reintrat în făgașul ei ortodox de obârșie. Mitropolitului Nicolae Bălan al Ardealului (1920-1955) i se datorează formarea unei noi obști monahale, prin aducerea unor călugări tineri, în frunte cu ieromonahul Arsenie Boca. După trecerea județului Hunedoara, deci implicit și a mănăstirii Prislop, sub jurisdicția administrativ-canonică a Episcopiei Aradului, ca urmare a condițiilor postbelice grele și întrucât erau puțini călugări (câțiva plecaseră), episcopul Andrei Magieru (1936-1960) a decis, în aprilie 1950, transformarea chinoviei în mănăstire de maici. În deceniul care a urmat, sub îndrumarea stareței Zamfira Constantinescu și a preotului-duhovnic Arsenie Boca, în incinta așezământului monahal s-a organizat o „cooperativă” profilată pe țesătorie, tricotaje și croitorie, s-au construit câteva clădiri destinate chiliilor și atelierelor, clopotnița, precum și câteva dependințe gospodărești; în 1954 au fost demarate ample lucrări de restaurare și consolidare a bisericii mănăstirii, inclusă pe lista monumentelor istorice românești. Din păcate, în anul 1959, ca urmare a aplicării Decretului de Stat nr. 410, obștea chinoviei a fost risipită de către autoritățile comuniste, în clădirile anexe ale acesteia înființându-se un cămin de bătrâni. Abia la 1 octombrie 1976 Ministerul Cultelor și-a dat avizul pentru redeschiderea vechii mănăstiri. În anul 1985 s-au început lucrările la clădirea în stil brâncovenesc, destinată chiliilor personalului monahal. În ceea ce privește realizările ultimelor decenii, amintim organizarea în anul

de Silvaș, la sugestia Sfântului Nicodim (cf. C. MOISESCU, *Arhitectura românească veche*, I, pp. 184-185).

¹¹ M. PĂCURARIU, *Mănăstirea Prislop*, pp. 50-51.

¹² Andrei MEDIEȘANU [Adrian Andrei RUSU], „O restituire: tabloul votiv al mănăstirii Prislop”, în *Mitropolia Banatului*, 36, 1986, nr. 2, pp. 77-80; Marius PORUMB, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*, Editura Academiei Române, București, 1998, pp. 183, 230.

¹³ Daniil STOENESCU, „Mănăstirea Prislop – candelă și icoană”, în *Altarul Banatului*, 13 (52), 2002, nr. 10-12, p. 137.

1991, din inițiativa și cu binecuvântarea actualului arhiepiscop Timotei Sevcicu al Aradului (pe atunci arhipăstor și al preoților și al credincioșilor creștin-ortodocși din părțile Hunedoarei), a „Seminarului Teologic Monahal «Sfânta Ecaterina» Prislop” (din 2006, redenumit Seminarul Teologic-Liceal Ortodox „Sfânta Ecaterina”), cu cinci (din 2004 cu patru) ani de studiu și un colegiu profesoral, condus de maicile Haritina Viliga (1991-1995), Agnia Ciuban (1995-2005), Petronia Orzea (din 2005); elevele, cu rezultate meritorii la diferite olimpiade județene și naționale, editează revista bianuală „Talita Kumi”, o publicație de creație literară și de teologie. De asemenea, s-a continuat activitatea constructivă, inițiată în deceniul al nouălea al secolului trecut – s-au ridicat clădirile pentru sala de muzeu, bibliotecă și ateliere, care au fost cedate pe durata funcționării Seminarului pentru săli de clasă, sală de mese și dormitoare; s-a reclădit vechea stăreție din fața bisericii etc. –, s-au obținut titlurile de proprietate asupra terenurilor mănăstirii deținute încă din vechime și au fost cumpărate noi terenuri în jurul chinoviei. În atelierele mănăstirii a continuat meșteșugita artă a zugrăvirii icoanelor pe sticlă. Mormântul cunoscutului ieromonah Arsenie Boca (1910-1989), „Sfântul Ardealului”, aflat în cimitirul mănăstirii, a devenit un cunoscut loc de pelerinaj pentru creștinii din întreaga țară și chiar din străinătate, atrăgând, anual, din ce în ce mai mulți credincioși. De la înființarea Episcopiei Devei și a Hunedoarei și până în prezent, în incinta străvechiului așezământ monahal hațegan s-a ridicat, în fața bisericuței de piatră, un altar de vară (2012), în care se slujește Sfânta Liturghie mai ales cu prilejul celor două hramuri ale mănăstirii, anume „Înălțarea Sfintei Cruci” (14 septembrie) și „Sfântul Apostol și Evanghelist Ioan” (8 mai), respectiv în ziua parastasului anual al „Sfântului Ardealului”, Părintele Arsenie Boca (28 noiembrie), la al cărui mormânt vin anual să ceară mijlocire către Bunul Dumnezeu mii de pelerini; mormântul este acoperit cu un frumos baldachin din lemn sculptat, amenajat în anul 2015. De asemenea, s-a purces la construcția unui magazin destinat vânzării de cărți, icoane și obiecte bisericești (2012), a unei case de oaspeți (2014-2016), a unei bucătării și a unei trapeze (2019), s-a finalizat poarta maramureșeană începută de Părintele Arsenie (2015), s-a schimbat învelitoarea de țiglă a lăcașului de cult cu o alta din cupru, mult mai rezistentă la intemperii (2013), din 2005 s-a început restaurarea valoroasei fresce interioare și exterioare (se intenționează și continuarea picturii din pronaosul bisericii), s-au făcut lucrări de finisare la stăreția în stil brâncovenesc (2011), s-au pavat aleile și drumul spre poienița unde se

găsește cimitirul obștii monahale (2010), s-a înfrumusețat curtea mănăstirii și s-a amenajat spațiului izvorului cu apă binefăcătoare din apropierea bisericii (2012), precum și platformele carosabile terasate din exteriorul mănăstirii, destinate parcarilor (2015-2016). Obștea, numărând în prezent 42 de viețuitori, anume 2 ieromonahi (ambii, protosingheli), 27 de monahii și 13 surori de mănăstire, este condusă din anul 1986, în calitate de stareță, de monahia stavroforă Pavelida Munteanu; în pleiada duhovnicilor și-au înscris numele ieromonahii Nicodim Zaharia (1976-1998), Daniil Stoenescu (1986-1996), Clement Pop (1995-2003), Nifon Boboia (din 2005), Vasile Prescure (2010-2015) și Chiril Mihalyi (din 2021)¹⁴.

Mănăstirea Crișan

În binecuvântata de Dumnezeu „Țară a Zarandului” a fost reînființată la 1 decembrie 1991, la solicitarea protopopului de atunci Ioan Jorza al Bradului și a istoricilor Adrian Andrei Rusu din Cluj-Napoca și Ioachim Lazăr din Deva, pe locul străvechiului așezământ monahal de la Vaca (fosta denumire a localității), actuala mănăstire Crișan (comuna Ribița), închinată – deopotrivă – praznicelor „Nașterii Maicii Domnului” și „Izvorului Tămăduirii”, respectiv „Duminicii Tuturor Sfinților”. Complexul monahal inițial, compus dintr-un lăcaș de cult tip rotundă, pictat în frescă, și mai multe clădiri anexe, toate circumscrise într-un perimetru restrâns, a fost descoperit în urma săpăturilor arheologice din anii 1990-1991 și 2001. Se presupune că așezământul a fost întemeiat de restrânsa obște călugărească alungată din Ribița învecinată, beneficiind de sprijinul domnitorului muntean Mihai Viteazul (1593-1601). Rolul său cultural, precum și prosperitatea la care a ajuns sunt demonstrate de zestrea bogată de carte pe care o deținuse și de școala care funcționase intermitent în incintă. Această stare prosperă a dispărut însă în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, odată cu sistarea presupuselor ajutoare materiale substanțiale din afară; în plus, pe cale arheologică, au fost constatate și urmele unui puternic incendiu. Evenimentele care au succes desființării abuzive a Mitropoliei Ortodoxe transilvănene în anul 1701 nu par să fi ocolit nici ele mănăstirea Vaca, deși sursele documentare nu o menționează în mod expres. Trecută sub oblăduirea Diecezei Unite a Făgărașului (cu sediul la Blaj), chinovia, transformată în metoc al mănăstirii Prislop, a fost renovată în anul 1759.

¹⁴ M. PĂCURARIU, *Mănăstirea Prislop*, pp. 41-137.

Dar, din pricina alunecărilor de teren, a fost părăsită cu totul la sfârșitul secolului al XVIII-lea, fiind reînființată abia la 28 iunie 1992¹⁵. Cei dintâi truditatori au fost ieromonahul Visarion Neag (numit, cu aceeași dată, stareț) și monahul Dionisie Trifa († 1991). Piatra de temelie a bisericii a fost pusă de Înaltpreasfințitul Arhiepiscop Timotei Sevciciu, pe atunci episcop al preoților și al credincioșilor ortodocși din părțile Aradului și ale Hunedoarei, la 28 iunie 1992. Pe linie administrativ-gospodărească, bisericii mănăstirești (ridicată în anii 1992-1994, după planurile arhitectului Valentin Anghel din Deva, decorată iconografic în tehnica „fresco” în 2005, de către pictorul Constantin Bumbu din Cluj-Napoca dimpreună cu fiii săi, și târnosită la 22 octombrie 2006), i s-au adăugat – rând pe rând – paraclisul de vară, cu hramul „Duminica Tuturor Sfinților Români” (înălțat în anul 1995 din bârne de lemn recuperate de la vechea biserică a satului învecinat Ribicioara de Sus), și cel de iarnă, cu hramul „Izvorul Tămăduirii” (construit în anii 2000-2004 și pictat de soții Gabriela și Paul Irimescu în 2004), dimpreună cu magazinul de obiecte bisericești și clopotnița (toate după proiectele aceluiași arhitect Valentin Anghel), primul corp de chilii (1992-1993), stăreția actuală cu chiliile (2003-2006), poarta masivă de lemn în stil maramureșean și zidurile împrejmuitoare ale mănăstirii, precum și mai multe anexe gospodărești; în mijlocul curții, pavată și prevăzută cu alei, s-au captat izvoarele existente, amenajându-se un frumos lac. Ruinele vechii mănăstiri, dispărute cu totul la începutul secolului al XIX-lea, s-au pus și ele în valoare, prin scoaterea la suprafață și prin construcția unei rampe metalice panoramice. Astfel gătită, mănăstirea a fost sfințită la 18 octombrie 2006, devenind una dintre destinațiile predilecte ale pelerinilor care vin în aceste locuri. De la înființarea Episcopiei Devei și a Hunedoarei și până în prezent, amintim următoarele realizări: prelungirea și supraetajarea casei de oaspeți și adăugarea unui nou corp de chilii (2014-2015), canalizarea pârâului din spatele vestigiilor vechii mănăstiri (2015), construcția „casei pelerinului” (2016-2019) – o clădire etajată și mansardată, cu cinci apartamente și zece camere (toate prevăzute cu grupuri sanitare și balcoane), respectiv bucătărie, sală de mese și instalație de încălzire pe lemne –, achiziția de noi terenuri

¹⁵ Ștefan METEȘ, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1936, pp. 154-156; Adrian Andrei RUSU, Ioachim LAZĂR, Gheorghe PETROV, „Mănăstirea Vaca (județul Hunedoara)”, în *Ars Transilvaniae*, 2, 1992, pp. 145-167; Florin DOBREI, „Mănăstirea Crișan (fostă „Vaca”) din județul Hunedoara”, în *Altarul Banatului*, serie nouă, 16 (55), 2005, nr. 4-6, pp. 126-135; Sebastian Dumitru CÂRSTEA, *Monahismul ardelean în trecut și astăzi*, Editura Andreiana, Sibiu, 2008, pp. 321-325.

(circa 10 ha) etc. În incinta așezământului monahal funcționează, din anul 2010, și un cămin pentru vârstnici, integrați cu totul în viața de rugăciune a obștii; în prezent sunt găzduite opt persoane. De amintit și faptul că, la mănăstirea Crișan, orice pelerin care dorește să petreacă o vreme în pace duhovnicească și în liniște are asigurată masa și cazarea în regim de gratuitate; de altfel, mănăstirea are o capacitate de cazare a pelerinilor de 60 de persoane. Încă de la înființare, obștea monahală, numărând în prezent 19 viețuitori – anume 7 ieromonahi (dintre aceștia, doi sunt arhimandriți, iar patru protosingheli), 3 ierodiaconi, 4 monahi, 2 rasofori și 3 frați de mănăstire –, a fost îndrumată duhovnicește vreme de aproape trei decenii (1991-2019), în calitate de stareț, de arhimandritul Visarion Neag; din 1 februarie 2019, la cârma mănăstirii i-a succedat arhimandritul Spiridon Rădoane, fost egumen al acesteia (2010-2019)¹⁶.

Mănăstirea Crișcior

Pe aceleași meleaguri zărandene, pe coasta abruptă a unei coline ce domină, spre vest, centrul comunal Crișcior, în anul 1992, din inițiativa mai multor credincioși zărandeni, în frunte cu Toma Poenar, s-a pus temelie unui așezământ de maici, cu hramul „Sfânta Treime”, ridicat, la data de 1 octombrie 2017, la rangul superior de mănăstire. După amenajarea inițială a terenului, în anii 1992-1995 s-a reușit construcția unei biserici de zid (târnosirea s-a făcut la 3 august 2003), pictată în tehnica „fresco”, în 1996, de către Tania Moisă din Moinești (județul Bacău); în aceeași perioadă, lăcașului de cult i s-a adăugat și un corp de chilii. Cu binecuvântarea Episcopiei Aradului, în anul 2001 s-a așezat aici o mică obște de maici, în frunte cu stareța actuală Ioana Vintilă, duhovnic fiind ieromonahul Serafim Stoica. Prin truda acestora lucrările de construcție și de amenajare a complexului monahal au continuat vreme de încă un deceniu; s-au adăugat, rând pe rând, clădirea stăreției (2002-2006) – prevăzută, la etaj, cu un paraclis de iarnă (cu hramul „Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul”,

¹⁶ Vasile DUMITRACHE, *Mănăstirile și schiturile României pas cu pas* III. Mitropolia Banatului, Editura Nemira, București, 2002, pp. 72-77; S. D. CÂRSTEA, *Monahismul ardelean*, pp. 321-325; Florin DOBREI, *Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni*, Editura Eftimie Murgu, Reșița, 2010, p. 509; Nifon JORZA, „Mănăstirea Crișan la cei 25 de ani de existență”, în Ioachim LAZĂR, Florin DOBREI (coord.), *Cultură și spiritualitate în comuna Ribița (jud. Hunedoara). 600 de ani de la atestarea bisericii „Sfântul Ierarh Nicolae” din Ribița (1417) și 25 de ani de la reactivarea Mănăstirii Crișan (1992)*, Editura Argonaut / Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Cluj-Napoca / Deva, 2017, pp. 211-232.

pictat de Virgil Radu în anii 2009-2010 și târnosit în 2014), iar la mansardă, cu un corp nou de chilii și cu o bucătărie –, „casa preoților” (2005-2007), paraclisul de vară (închinat praznicului „Înălțării Domnului”), clopotnița, aghiazmatarul și lumânărarul (2004), o casă etajată de oaspeți din lemn, o „casă de apă” și un garaj (2006). Amintim apoi lucrările de amenajare a curții interioare (2003-2009) – în parte terasată, în formă de semicerc – și a cimitirului (2005), precum și pictarea trapezei de către Dorel Petru Beșleagă (2005-2006). Dintre realizările administrativ-gospodărești ale ultimului deceniu amintim: împodobirea iconografică a bisericii, în tehnică „fresco”, de către pictorul Virgil Radu (2009-2014), transformarea fostei locuințe a ctitorilor mănăstirii în casă de oaspeți (2012) și achiziția a două case învecinate destinate nevoilor obștii (2014-2016), construcția zidului de incintă (2011-2012), a unei terase acoperite destinate săvârșirii slujbelor în aer liber, a unor grupuri sanitare și a unei troițe cu izvor (2018), respectiv amenajarea unui drum de acces spre cimitirul mănăstirii și spre unul dintre cimitirele comunale. În viitorul apropiat, datorită șubrezirii fundației și a zidurilor, se are în vedere reconstrucția bisericii mănăstirii, cu sprijinul arhitectului Emilia Hamoš din Deva. Mănăstirea are o capacitate de cazare a pelerinilor de 50 de persoane. Obștea, numărând în prezent 8 viețuitoare, anume 5 monahii și 3 surori de mănăstire, a fost îndrumată de stavrofora Ioana Vintilă (2001-2020) și de monahia Varvara Luchian (din 2019). Duhovnici au fost ieromonahii Serafim Stoica (2001-2011), Astion Brandabulă (2011-2012) și Gherman Mitoi (2012-2013); în perioada anilor 2013-2020 așezământul monahal a fost deservit, din punct de vedere liturgic, de preotul-pensionar Romulus Străuț, fost paroh în satul Valea Bradului din apropiere, iar în prezent de ieromonahi din obștea mănăstirii zărândene Crișan¹⁷.

Mănăstirea Măgureni

În Munții Orăștiei, în fostul sat Măgureni (astăzi total depopulat), a luat ființă la 1 iulie 2010, cu binecuvântarea Preasfințitului Părinte Episcop Gurie, un schit de maici, ridicat, în octombrie 2017, la rangul de mănăstire; terenul a fost donat de un localnic: Adam Țambă. Biserița de lemn, închinată praznicelor „Schimbarea la Față a Domnului” și „Nașterea Maicii Domnului”,

¹⁷ V. DUMITRACHE, *Mănăstirile și schiturile României*, pp. 65-66; S. D. CÂRSTEA, *Monahismul ardelean*, pp. 325-326; F. DOBREI, *Istoria vieții bisericești*, p. 510.

fusese reconstruită în anii 2007-2009 – piatra de temelie s-a pus la 1 iulie 2007 – de fii duhovnicești (din Orăștie și Cugir) ai regretatului preot Ioan Sabău, pătimitor în temnițele comuniste, din bârne de stejar recuperate de la vechiul lăcaș de cult al schitului Afteia (ctitorit în 1935), fiind târnosită, în urma unor lucrări de extindere (adăugarea a două abside laterale în anul 2013) și de împodobire iconografică a tâmplei (2013-2014), la 31 mai 2014. Lăcașului de cult i s-au adăugat, rând pe rând, chiliile (2010) și anexele gospodărești; de asemenea, s-a amenajat și s-a utilat un atelier de veșminte preotești. Din anul 2015 se află în construcție un corp secund de chilii. Obștea, numărând 7 viețuitori, anume un ieromonah și 6 monahii (între acestea, o stavroforă și o schimonahie), este îndrumată duhovnicește, de la înființare și până în prezent, de stavrofora Maria Gheorghiu; duhovnic este protosinghelul Nectarie Apostol.

Mănăstirea Jieț

În apropierea satului „momârlănesc” Jieț (aparținător, din punct de vedere administrativ-teritorial, orașului Petrila), în locul numit „Groapa Seacă”, la 21 mai 2008 s-a pus piatra de temelie a bisericii unui viitor așezământ monahal, închinat praznicului „Adormirii Maicii Domnului”. Înființat propriu-zis, ca schit de călugări, abia la 3 august 2011, așezământul monahal, ctitorit de credinciosul Ioan Nicolae Gui din Petroșani, a fost transformat în anul 2014, cu binecuvântarea Preasfințitului Părinte Episcop Gurie, în schit de maici; din octombrie 2017 este mănăstire. În apropierea bisericii, finalizată în 2011, s-a construit – în aceeași perioadă – o clădire cu funcționalitate complexă: paraclis de iarnă (cu hramul „Sfântul Mare Mucenic Efrem cel Nou”), bucătărie, trapeză și chilii. În fruntea obștii, numărând 13 viețuitori, anume un ieromonah, 2 monahii, 7 rasofore și 3 surori de mănăstire, se află, din 2014 și până în prezent, stavrofora Pelaghia Butură; duhovnic este protosinghelul Vasile Radu, fost egumen al schitului de călugări inițial (2011-2014).

Mănăstirea Deva

În anul 2015 s-a înființat pentru monahii de la Centrul Eparhial, cu binecuvântarea Preasfințitului Părinte Episcop Gurie, mănăstirea „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” din Deva, îndrumată duhovnicește, până la începutul primăverii anului 2021, de către arhimandritul Nestor Dinculeană

(ales, în ședința Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române din 25 februarie 2021, arhieru-vicar al Episcopiei Devei și a Hunedoarei, cu titulatura de „Hunedoreanul”, hirotonit și instalat în ziua de 7 martie); obștea este compusă din șase viețuitori, anume trei ieromonahi (toți arhimandriți) și trei monahii. Până la construcția unui lăcaș de închinare distinct, parte a unui complex monahal ce se dorește a fi înălțat la marginea municipiului Deva, acest rol este suplinit de Catedrala Episcopală „Sfântul Ierarh Nicolae” și „Sfinții Apostoli Petru și Pavel”.

Mănăstirea Măgura

Deasupra satului Măgura (comuna Mărtinești), pe un promontoriu ce domină, prin înălțimea sa, îndepărtările, a fost înființat cu binecuvântarea Preasfințitului Părinte Episcop Gurie, la 1 iulie 2014, în jurul unui paraclis din piatră (replică a străvechii ctitorii cneziale medievale din Streisângeorgiu), ridicat în anul 2011, din inițiativa preotului-paroh Sergiu Stanciu din Dâncu Mare, un schit de maici, pus sub ocrotirea duhovnicească a praznicului „Schimbării la Față” și a „Sfântului Ierarh Nicolae”; schitul a fost transformat, în anul 2018, în mănăstire. Din 2014 s-a început construcția unei clădiri spațioase de zid, adăpostind stăreția, trapeza și corpul de chilii; în imediata apropiere se află anexele gospodărești. Schitul este înconjurat cu ziduri masive din piatră. Obștea, numărând 13 viețuitori, anume un ieromonah, 6 monahii, 4 rasofore și 2 surori de mănăstire, este condusă, în calitate de stareță, de stavrofora Antonia Vrabie; slujitor și duhovnic este, din anul 2016, ieromonahul Eftimie Rizea.

Schitul Ghelari

Pentru cele câteva maici provenite din obștea Prislopului, îndrumate duhovnicește – pe atunci – de maica Taisia Țermure, s-a înființat, în partea central-răsăriteană a Munților Poiana Ruscăi, în centrul comunal Ghelari, la 1 decembrie 1992, schitul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil”, reînviindu-se astfel mai vechea tradiție monahală medievală din Plosca învecinată¹⁸. Complexul monahal, închis temporar între anii 1994 și 1997 (s-a redeschis la 1 august 1997), cuprinde un lăcaș de cult din piatră, ridicat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (înscriș pe lista monumentelor istorice

¹⁸ Florin DOBREL, „O mănăstire hunedoreană uitată: Plosca”, în *Altarul Banatului*, 19 (68), 2018, nr. 4-6, pp. 87-101.

românești)¹⁹, și două clădiri masive de zid, construite în urmă cu circa patru decenii de vrednicul de amintire preot-paroh Nerva Florea; cea dintâi adăpostește bucătăria și trapeza așezământului, iar cealaltă, paraclisul de iarnă (cu hramurile „Întâmpinarea Domnului” și „Sfântul Cuvios Ioan Scărarul”), o cameră de ședințe și o cameră de oaspeți la parter, respectiv chiliile și două camere de oaspeți la etaj. În anul 2017 s-a achiziționat, pentru nevoile obștii, încă o casă, aflată în imediata vecinătate. Pe linie administrativ-gospodărească, în ultimul deceniu s-au efectuat următoarele lucrări: înlocuirea pardoselii de scândură a bisericii cu alta din marmură, înnoirea învelitorii de șită, achiziția a două clopote, recondiționarea mobilierului lăcașului de cult și renovarea interioară și exterioară a acestuia, precum și dotarea cu mobilier nou a clădirilor anexe, însoțită de o renovare exterioară generală. În anii 1997-2005, în incinta schitului a funcționat un cabinet de medicină generală și în punct farmaceutic²⁰. Schitul are o capacitate de cazare a pelerinilor de 6 persoane. Obștea numără doar o singură viețuitoare, anume egumena stavroforă Haritina Viliga; slujitor este preotul-paroh Marius Mocanu de la „Catedrala Pădurenilor” din Ghelari, un lăcaș de cult impunător²¹, aflat în incinta aceleiași generos complex bisericesc.

La 1 februarie 2011 a luat ființă, cu binecuvântarea Preasfințitului Părinte Episcop Gurie, așezământul monahal din satul *Alun* (comuna Bunila), actualmente metoc al schitului Ghelari, deservit, din punct de vedere liturgic, de biserica „Adormirea Maicii Domnului” și „Sfinții Împărați Constatin și Elena” (ctitorie din anii 1937-1944 a omului politic interbelic Constantin Bursan și a preotului Petru Roșu, ambii pătimitori și mărturisitori în închisorile comuniste), un lăcaș de cult unic în spațiul românesc (prin folosirea exclusivă, ca material de construcție, a marmurei, adusă din cariera de la marginea localității), împodobită iconografic în perioada 1963-1966 de către pictorul Constantin Nițulescu din București, ajutat de trei ucenici: Vasile Nițulescu, Teodor Zaharia și Ion Bade)²²; în

¹⁹ Florin DOBREI, *Bisericile ortodoxe hunedorene*, Editura Eftimie Murgu, Reșița, 2011, pp. 189.

²⁰ V. DUMITRACHE, *Mănăstirile și schiturile României*, 69-70; S. D. CÂRSTEA, *Monahismul ardelean*, pp. 320-321; F. DOBREI, *Istoria vieții bisericești*, p. 510.

²¹ Alexandru VLAD, *Monografia comunei Ghelari*, Editura Emia, Deva, 2003, pp. 90-92, 100; F. DOBREI, *Bisericile hunedorene*, pp. 190-191; Daniel ALIC, „Parohia Ortodoxă Română Ghelari (Protopopiatul Deva)”, în Florin DOBREI (coord.), *Parohiile hunedorene – istorie și actualitate*, Editura Reîntregirea / Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Alba Iulia / Deva, 2013, pp. 130-132.

apropiere se găsește și biserica veche de lemn (ridicată în secolul al XVII-lea), cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, înscrisă pe lista monumentelor istorice²³. Dintre realizările ultimilor ani amintim construcția casei preotului (2012-2018), reacoperirea cu tablă nouă, de cupru, a bisericii din marmură (2016), înlocuirea pardoselii de lemn a acesteia cu o alta din beton (2017), înnoirea învelitorii de șită a bisericii de lemn (2017), lucrări de aducțiune a apei (2017) etc.; în perspectivă, se are în vedere introducerea încălzirii prin pardoseală în lăcașul de cult și construcția unui ansamblu monahal. Truditoare sunt două viețuitoare, anume o monahie și o rasoforă.

Schitul Suseni-Colț

La poalele Munților Retezat, în hotarul satului Suseni (comuna Râu de Mori), față în față cu străvechea cetate a cnejilor români din familia Căndea, se înalță, încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, „monastirea Colțului”²⁴, închinată – actualmente – „Duminicii Tuturor Sfinților”; atât în perioada medievală, cât și astăzi, aceasta a fost/este deservită de un edificiu ecleziastic individualizat arhitectural prin prezența puternicului său turn fortificat din piatră (prevăzut cu trei nivele și un coif piramidal din lespezi), sprijinit pe doi contraforți, ridicat deasupra altarului. Acest lăcaș de cult straniu, utilizat pe post de grajd sezonier în perioada comunistă (s-a restaurat abia în anii 1996-1998), a stârnit vii dispute în rândul specialiștilor în privința destinației sale originare. Dacă Vasile Drăguț a presupus că biserica servise ca lăcaș de închinăciune ostașilor din garnizoana cetății²⁵, Radu Popa i-a atribuit, în schimb, rolul de paraclis al curții cneziale alăturate, identificată la câteva sute de metri în aval²⁶; diferit, I. D. Ștefănescu, Adrian Andrei Rusu și Cristian Moisesescu au pledat pentru destinația sa

²² *** *Martiri pentru Hristos, din România, în perioada regimului comunist*, EIBMBOR, București, 2007, p. 132; F. Dobrei, *Bisericile hunedorene*, p. 188.

²³ Ioana CRISTACHE-PANAIT, *Arhitectura de lemn din județul Hunedoara*, Editura ARC 2000, București, 2000, pp. 97-100; F. DOBREI, *Bisericile hunedorene*, pp. 349-350.

²⁴ A se vedea pe larg: Florin DOBREI, „Un străvechi așezământ monahal hunedorean – schitul Suseni-Colț”, în Iulian Nedelcu (coord.), *Istorie, cultură și spiritualitate*, vol. VI, Editura Mitropoliei Olteniei / Editura Didahia, Craiova / Drobeta-Turnu Severin, 2013, pp. 852-863.

²⁵ V. DRĂGUȚ, *Vechi monumente*, pp. 25-26.

²⁶ Radu POPA, „Cetățile din Țara Hațegului”, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, 3, 1972, p. 57; Radu POPA, „Vechile biserici de zid din Eparhia Aradului și pictura lor”, în Mircea PĂCURARIU (coord.), *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, Editura Episcopiei Aradului, Arad, 1989, pp. 225, 234.

mănăstirească²⁷, opinie regăsită, de altfel, atât în vechea istoriografie unită²⁸, cât și în cea ortodoxă²⁹. Un valoros ansamblu pictural, păstrat astăzi doar fragmentar, împodobește odinioară întreaga suprafață interioară a pereților; decorul iconografic fusese realizat de un artist peregrin sud-dunărean (rămas anonim), la cumpăna secolelor XIV-XV. Istoria chinoviei s-a sfârșit la mijlocul secolului al XVI-lea; cu acordul familiei Kendeffy (fostă Căndeș), maghiarizată, catolicizată și apoi calvinizată, o restrânsă obște monahală a continuat să viețuiască sporadic până după 1700³⁰. După secole de părăsire și de ruinare, așezământul monahal a prins din nou viață la 1 iunie 1995; ca lăcaș de închinare s-a (re)folosit singura biserică ortodoxă fortificată din Ardeal. Egumen a fost, de la înființare și până în 2016, ieromonahul Calinic Teslevici, cel care a coordonat în anii 1996-1998, cu sprijinul arhitecților Șerban Gubovici și Liviu Hanti, lucrările de refacere a bisericii, urmate, în 2001, de salvarea și restaurarea, de către pictorul Viorel Țigu din Lugoj, a puținelor fragmente murale păstrate și de aducerea unui nou iconostas, sculptat în Moldova; din aceeași perioadă (2000) datează și începuturile construcției masive: clădiri etajate de piatră, având rol de stăreție, corp de chilii, trapeză etc. În incinta aceluiași complex monahal se găsesc clopotnița și un altar de vară din lemn; la baza versantului fusese ridicată, încă din anii 1995-1996, o casă de locuit, iar în 1998 s-a utilizat un gater. Dintre realizările ultimului deceniu amintim reamenajarea altarului de vară și a spațioasei clădiri cu rol de stăreție, corp de chilii și trapeză. Inițial așezământ monahal de călugări, condus de ieromonahul Calinic Teslevici (1995-2016), schitul a fost transformat, în anul 2016, într-unul de maici, fiind pus sub îndrumarea

²⁷ I. D. ȘTEFĂNESCU, *Arta feudală în țările române. Pictura murală și icoanele de la origini până în secolul al XIX-lea*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1981, p. 77; Adrian Andrei RUSU, „Biserica medievală românească de sub cetatea Colți. Observații privind funcția și evoluția monumentului”, în *Revista Monumentelor Istorice*, 20, 1989, nr. 2, pp. 22-28; C. MOISESCU, *Arhitectura românească veche*, p. 50.

²⁸ Șt. MOLDOVAN, „Însemnare”, pp. 294-295; [Ioan BOROȘ], *Diecesa Lugosului. Șematism istoric publicat sub auspiciile P. S. S. DD. Dr. Demetriu Radu, Episcop Gr. Cat. de Lugos, pentru jubileul de la Sânta Unire de 200 ani, de la înființarea aceleiași Diecese de 50 ani*, Tipografia Ioan Virányi, Lugoj, 1903, pp. 526-527; Iacob RADU, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Tipografia Gutenberg, Lugoj, 1913, pp. 305-308.

²⁹ M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a III-a, vol. I, Editura Trinitas, Iași, p. 292; Șt. METEȘ, *Mănăstirile românești*, p. 129.

³⁰ A. A. RUSU, *Ctitori și biserici*, pp. 119-120; A. A. RUSU (coord.), *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000, p. 250.

stavroforei Antonia Vrabie, stareța mănăstirii Măgura din apropierea orașului Călan; duhovnic a fost, pentru scurtă vreme, ieromonahul Teofil Maliovan (2017-2019). Obștea actuală numără în prezent doar două viețuitoare, anume o monahie și o soră de mănăstire; egumenă este maica Nicolaida Nedelcu (din 2019), iar părinte slujitor, preotul pensionar Ioan Mihăescu din Hațeg (din 2020)³¹.

Schitul Cucuiș

La poalele Munților Orăștiei, la marginea localității Cucuiș (comuna Beriu) de la poalele Munților Orăștiei, a luat ființă la 1 iunie 1993, din inițiativa și cu sprijinul financiar al soților Lidia și Gheorghe Munteanu din Orăștie, schitul „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe”; fiul ctitorilor, Mircea (schimonah astăzi în Muntele Athos), s-a nevoit vreme de un an într-o colibă din incinta viitorului așezământ monahal, deschis însă efectiv, ca schit de maici, abia în anul 1996. Obștea inițială, condusă de egumena Nicodima (1996-1998), a fost înlocuită, în 1998, cu cea actuală, de călugări. Rând pe rând au fost ctitorite biserica de zid (1993-1999), împodobită iconografic de pictorul Dorotei Neagu (2004) și înzestrată cu o frumoasă tâmplă, pictată de Mircea Zdrenghia din Orăștie (2003), altarul de vară (2001), închinat „Sfântului Dimitrie Basarabov”, și clădirile anexe, anume stăreția, corpul de chilii cu trapeza, bucătăria și atelierul de croitorie (din 2005), acareturile gospodărești (2003-2004) etc.³² Dintre lucrările efectuate în ultimul deceniu amintim ridicarea unei noi biserici de zid, cu hramul „Sfântul Apostol Andrei” (2010-2013), și a unei case de oaspeți (2018-2019); în perspectivă, se are în vedere pictarea lăcașului de cult, amenajarea unei parcuri, a unui lumânărar și a unui pangar, reamenajarea curții etc. Schitul are o capacitate de cazare – gratuită – a pelerinilor de 50 de persoane. Obștea numără doar doi viețuitori, anume un ieromonah și un ierodiacon. De-a lungul anilor, schitul s-a aflat sub îndrumarea duhovnicească a egumenilor Macarie Țepeș (1998-2000) și Andrei Mihaili (din 2001)³³.

³¹ V. DUMITRACHE, *Mănăstirile și schiturile României*, pp. 59-61; S. D. CÂRSTEA, *Monahismul ardelean*, p. 317; F. DOBREI, *Istoria vieții bisericești*, pp. 509-510.

³² V. DUMITRACHE, *Mănăstirile și schiturile României*, pp. 67-68; S. D. CÂRSTEA, *Monahismul ardelean*, pp. 328-329; F. DOBREI, *Istoria vieții bisericești*, pp. 510-511.

³³ V. DUMITRACHE, *Mănăstirile și schiturile României*, pp. 67-68; S. D. CÂRSTEA, *Monahismul ardelean*, pp. 328-329; F. DOBREI, *Istoria vieții bisericești*, pp. 510-511.

Schitul Poiana Muntelui – Vulcan:

Pe valea Jiului de Vest, în apropierea municipiului Vulcan, într-un loc numit „Poiana Muntelui”, pe un teren donat de mai mulți credincioși din Coroiști, a fost aprobată, în anul 1992, întemeierea unui schit de călugări, ale cărui „porți” s-au deschis însă abia la 10 februarie 1998. Biserica din cărămidă, cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”, a fost ridicată în anul 1998, pe o fundație donată de Exploatarea Minieră din Aninoasa, fiind decorată iconografic în tehnica „tempera” (în perioada 1999-2000) de ieromonahul Porfirie Cuciuc de la mănăstirea Cozia (județul Vâlcea) și împodobită sculptural de meșterul Ioan Țonc din Telciu (județul Bistrița-Năsăud); aceștia i s-a adăugat, în aceeași perioadă, o casă de lemn. Mai jos, la o distanță de aproximativ 2 km de primul amplasament, pe un teren donat de credincioasa Aurelia Părau, s-au ridicat, în anii 2001-2002, o bisericuță de lemn, cu hramul „Sfântul Ierarh Nicolae”, stăreția cu trapeza, bucătăria și corpul de chilii, respectiv anexele gospodărești. Dintre realizările ultimului deceniu se cuvine a fi amintită, în mod deosebit, construcția unei noi biserici de zid, cu hramul „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” (2011-2013), împodobită iconografic în anii 2013-2015 de pictorul Constantin Bumbu, ajutat de fiii săi, Emanuel și Liviu. Schitul beneficiază de o capacitate de cazare a pelerinilor de 20 de persoane. Obștea numără un singur viețuitor, anume ieromonahul Vasile Mocan³⁴.

Schitul Straja (Lupeni)

În stațiunea montană Straja (municipiul Lupeni) a luat ființă, în anul 1999, un alt schit hunedorean, cu hramurile „Sfinții Împărați Constantin și Elena” și „Înălțarea Sfintei Cruci”. Schitul, ctitorie a soților Emil și Marcela Părau, este unic în „peisajul monahal” hunedorean prin lungul și tainicul său coridor de acces (construit în 2005), pe pereții căruia pictorul Petru Dănuț din Șomoșcheș (județul Arad) a redat, în anii 2005-2007, întreg sinaxarul ortodox; același pictor împodobise, în tehnica „tempera”, și interiorul lăcașului de cult din lemn, târnosit la 23 octombrie 1999. Pe linie constructivă, în anii care au urmat s-au adăugat corpul de chilii (2000) și clopotnița (2009)³⁵. Legat de acest schit amintim și organizarea „Drumului

³⁴ V. DUMITRACHE, *Mănăstirile și schiturile României*, pp. 80-81; S. D. CÂRSTEA, *Monahismul ardelean*, pp. 329-330; F. DOBREI, *Istoria vieții bisericești*, p. 510.

³⁵ V. DUMITRACHE, *Mănăstirile și schiturile României*, pp. 77-79; S. D. CÂRSTEA, *Monahismul ardelean*, pp. 326-328; F. DOBREI, *Istoria vieții bisericești*, p. 510.

Crucii”, procesiune având ca punct de plecare municipiul Lupeni, la care participă an de an, în Săptămâna Patimilor, un număr mare de preoți și de credincioși. În primul deceniu de existență, egumen a fost protosinghelul Daniel Andrei (1999-2009). Singurul viețuitor este protosinghelul Dimitrie Ivașco, egumen al schitului din anul 2009 și până în prezent.

Schitul Râu de Mori - Retezat

În hotarul coloniei forestiere Brazi din comuna Râu de Mori, în locul numit „Nisipoasa”, se găsește schitul hunedorean Retezat, cu hramul „Schimbarea la Față”, înființat la 1 august 1999, din inițiativa ieromonahului Daniil Stoenescu, pe atunci paroh în Densuș (ulterior locțiitor al Episcopiei Daciei Felix pentru românii din Serbia), pe un teren în parte cumpărat – încă din 1995 – de amintitul ierarh, iar în parte donat de credinciosul Petru Filan din satul învecinat Clopotiva. Complexul monahal constă dintr-o bisericuță de zid (1999), nepictată, și un corp de chilii cu trapeză (2002), folosind ca material de construcție lemnul. Din 2001 și până în prezent, obștea, numărând doar două surori de mănăstire, este îndrumată de maica Haritina Viliga de la schitul Ghelari; preot-slujitor și duhovnic este preotul Ovidiu Bora (actualmente pensionar) din parohia învecinată Ostrov³⁶.

Schitul Băița

În partea centrală a județului Hunedoara, în bazinul minier omonim, se găsește centrul comunal Băița, la marginea căruia a luat ființă, la 25 martie 2003, un schit de maici, cu hramurile „Acoperământul Maicii Domnului” și „Sfântul Ierarh Nifon”. Lucrările de zidire a bisericii, derulate între lunile iunie și octombrie ale aceluiași an, după planurile arhitectului devenit Valentin Anghel, au fost suportate financiar de către soții Remus și Elena Haiduc din Deva, lăcașul, neîmpodobit încă iconografic, fiind sfințit la 26 octombrie 2003. O clădire civilă mai veche, ridicată în penultimul deceniu al secolului trecut, s-a transformat apoi, prin renovare și extindere, în complexul monahal actual, cuprinzând stăreția, corpul de chilii, trapeza, bucătăria etc.; la acesta s-a adăugat ulterior clopotnița (2005). Dintre realizările ultimului deceniu amintim amenajarea în incinta așezământului a unui atelier de croitorie-broderie (2014) și achiziția unor terenuri; ca perspective, se are în vedere împodobirea iconografică a lăcașului de cult,

³⁶ A. A. RUSU (coord.), *Dicționarul mănăstirilor*, p. 105; F. DOBREI, *Istoria vieții bisericești*, p. 510.

construcția unui corp de chilii nou și a unor anexe gospodărești, respectiv înființarea unui laborator de produse naturiste mănăstirești. Obștea, îndrumată duhovnicește de egumenele Ecaterina Joldeș (2003-2014), Semfora Ștefan (2014-2019) și Nectaria Gagea-Neaga (din 2019), numără, în prezent, 13 viețuitori, anume un ieromonah, 6 monahii, 2 rasofore și 4 surori de mănăstire. Slujitori și duhovnici au fost preoții pensionari Moise Țurlea (2003-2005), Amos Iuga din Lunca Devei (2009-2014), Gheorghe Marin din Tărtăria – jud. Alba și Viorel Trifa din Câmpeni – jud. Alba (2015-2019), respectiv ieromonahii Dimitrie Ivașco (2005-2009), Eftimie Bogdan (2014-2015) și Teodor Hotea (din 2019); cel din urmă este ajutat, în prezent, de diaconul Remus Haiduc (din 2020), ctitorul schitului³⁷.

Schitul Grădiștea de Munte

În hotarul satului Grădiștea de Munte (comuna Orăștioara de Jos) a luat ființă la 1 august 2010, cu binecuvântarea Preasfințitului Părinte Episcop Gurie, un schit de călugări, cu hramul „Duminica Tuturor Sfinților Români”, condus de egumenul Eftimie Bogdan; în anul următor, așezământul s-a transformat în schit de maici. Ctitoră este o familie de localnici – Alionescu – din Grădiștea de Munte. Rând pe rând s-au construit biserica de lemn (2010-2011), la care s-au făcut lucrări de izolație (2015) și de tencuire (2017), corpul de chilii cu trapeza și bucătăria (2010), un adăpost pentru animale din beton (2014), o bucătărie și o trapeză spațioase de vară (2016); în prezent se lucrează la construirea unui arhondaric pentru găzduirea pelerinilor și se are în vedere împodobirea iconografică a lăcașului de cult în tehnica „fresco”. În imediata vecinătate a schitului (neexistând curent electric de la rețea) funcționează un atelier de veșminte preoțești și ii tradiționale, deschis în anul 2013. În fruntea obștii, numărând 4 viețuitori, anume un ieromonah și 3 monahii, se află, din anul 2011 și până în prezent, egumena Nectaria Vaida; duhovnic este ieromonahul Eftimie Mitra.

Schitul Bălata

Pe Valea Mureșului, la marginea satului Bălata (comuna Șoimuș), s-a pus „temelie”, la 1 noiembrie 2011, cu binecuvântarea Preasfințitului Părinte Episcop Gurie, unui nou schit de călugări, închinat, deopotrivă, „Sfântului Cuvios Irodion de la Lainici” și „Sfinților Doctori Cosma și Damian”. În

³⁷ S. D. CÂRSTEA, *Monahismul ardelean*, pp. 330-331; F. DOBREI, *Istoria vieții bisericești*, p. 511.

centrul complexului monahal se găsește o biserică de lemn, începută în 2012, în apropierea căreia s-a ctitorit, în același an, o clădire cu funcționalitate multiplă: paraclis, bucătărie, trapeză și cămară (la parter), respectiv chilii și un spațiu de depozitare (la etaj). În perspectivă, se are în vedere construcția unei biserici de zid, a mai multor anexe gospodărești și a unui zid împrejmuitoare. Obștea, numără doar doi viețuitori, anume un ieromonah și un rasofoar; egumen este protosinghelul Serafim Stoica.

Schitul Nandru

La marginea satului Nandru (comuna Peștișu Mic) a luat ființă la 1 mai 2013, cu binecuvântarea Preasfințitului Părinte Episcop Gurie, un așezământ monahal de călugări, cu hramul „Sfântul Ierarh Nectarie”; ctitor a fost credinciosul Ovidiu Crișan din Hunedoara. În jurul unei foste clădiri civile de zid etajate, reamenajată (au rezultat un paraclis, o bucătărie, o trapeză, o cămară, o spălătorie și un cuptor pentru pâine la parter, respectiv stăreția și opt chilii la etaj), s-au construit, în anii 2015-2016, un altar de vară din lemn, clopotnița de zid cu un paraclis pictat (închinat Sfântului Ierarh Nifon), lumânărarul, casa centralei și o cameră de spovedit, iar în anii 2018-2019, un corp nou de clădiri, cuprinzând o sală de protocol, un grup sanitar și o chilie la parter, respectiv patru chilii la etaj; piatra de temelie a bisericii propriu-zise, de zid, închinată aceluiași patron spiritual al așezământului, a fost pusă în anul 2015. Aleile, treptele și un izvor fuseseră amenajate încă din anii 2013-2014. Schitul are o capacitate de cazare a pelerinilor de 25 de persoane. Singurul viețuitor este protosinghelul Nifon Goangă, egumen al schitului din anul 2013 și până în prezent.

Schitul Ohaba

În partea vestică a județului Hunedoara, deasupra satului Ohaba (comuna Lăpugiu de Jos), a luat ființă în anul 2013, cu binecuvântarea Preasfințitului Părinte Episcop Gurie, un alt schit de călugări, cu hramurile „Intrarea în Biserică a Maicii Domnului” și „Sfântul Cuvios Maxim Mărturisitorul”. Alături de biserică din lemn, ridicată în anii 2016-2017 (târnosirea acesteia s-a făcut la 8 septembrie 2017), s-a inițiat construcția unui corp de chilii, parte a unui ansamblu ce va cuprinde stăreția, trapeza, bucătăria, clopotnița etc. Obștea numără 4 viețuitori, anume doi ieromonahi,

un rasofoar și un frate de mănăstire; egumen este protosinghelul Maxim Moldoveanu.

Schitul Câmpu lui Neag

Pe valea Jiului de Vest, deasupra localității miniere Câmpu lui Neag, aparținătoare, din punct de vedere administrativ-teritorial, de orașul Uricani, a fost înființat cu binecuvântarea Preasfințitului Părinte Episcop Gurie, la 1 ianuarie 2015, în jurul unei bisericuțe de zid (finalizată în 2012, apoi pictată în anii 2012-2013; s-a târnosit la 26 iulie 2015), pusă sub ocrotirea praznicului „Nașterii Maicii Domnului”, un schit de maici; complexul monahal mai cuprinde corpuri de chilii, trapeza și bucătăria (2014-2015), altarul de vară (2016) etc. Obștea, numărând șase viețuitori, anume un ieromonah, o monahie și patru rasofoare, este condusă din 2015, în calitate de egumenă, de monahia Marina Dragu; duhovnic este protosinghelul Irineu Dobre, întemeietorul sfântului așezământ.

Schitul Ardeu

Deasupra satului Ardeu, aparținător, din punct de vedere administrativ-teritorial, de orașul Geoagiu, a luat ființă cu binecuvântarea Preasfințitului Părinte Episcop Gurie, la 1 noiembrie 2015 – ca și continuator al unor vechi schimnicii semnalate în zonă de-a lungul veacurilor –, un schit de călugări, cu hramul „Nașterea Sfântului Proroc Ioan Botezătorul”. Până în prezent s-a reușit ridicarea unei biserici de zid (în 2017, după planurile arhitectului Călin Chifăr din Cluj-Napoca) și a unui corp de chilii (2015), cu un paraclis sfințit la 5 aprilie 2017. Singurul viețuitor este protosinghelul Gherman Mitoi, egumen al schitului de la întemeierea acestuia și până în prezent.

Schitul Vața de Sus - Bujoara:

Deasupra satului Vața de Sus (com. Vața de Jos), pe Dealul Bujoara, a luat ființă în anul 2019, pe locul vetrei familiei cunoscutului ieromonah și duhovnic Arsenie Boca (1910-1989), un schit de maici, cu hramul „Sfântul Cuvios Ioan Iacob de la Neamț”. Obștea, deservită din punct de vedere liturgic de o bisericuță din lemn, numără doar două viețuitoare; egumenă este monahia Benedicta Szekely, iar slujitor și duhovnic, preotul de mir Marius Dărăban (din 2020).

Oaze de liniște sufletească și de comuniune cu Dumnezeu, mănăstirile și schiturile hunedorene și-au adus – și își aduc pe mai departe – propria contribuție la primenirea vieții religios-morale a credincioșilor din localitățile înconjurătoare (și este suficient să ne gândim doar la spovedaniile celor care aleargă la mănăstiri și la mulțimile de oameni care le trec, în fapt, pragul, îndeosebi cu prilejul hramurilor), la întrajutorarea, la întărirea lor duhovnicească în vremuri de restriște ori la emanciparea acestora prin lumina unei culturi autentic românești.

În toate așezămintele monahale hunedorene, precum s-a și relevat în paragrafele de mai sus, s-au desfășurat, în ultimele trei decenii, îndeosebi ample activități constructive, anume ridicarea de noi lăcașuri de cult (biserici, paraclise și altare de vară), de corpuri de chilii și de diferite anexe gospodărești, precum și renovarea sau primirea celor existente. În plus, în unele așezăminte monahale s-au desfășurat felurite activități educațional-catehetice și culturale, precum organizarea de către mănăstirea Crișan, în colaborare cu Parohia Ortodoxă Ribița, în zilele de 16-17 septembrie 2017, a simpozionului național *Cultură și spiritualitate în comuna Ribița (jud. Hunedoara). 600 de ani de la atestarea bisericii „Sfântul Ierarh Nicolae” din Ribița (1417) și 25 de ani de la reactivarea Mănăstirii Crișan (1992)*, respectiv găzduirea de către aceeași chinovie zărăndeană, în ziua de 1 iunie 2018, a ediției a V-a a *Întâlnirii tinerilor ortodocși din Episcopia Devei și a Hunedoarei*; tot astfel, în câteva așezăminte monahale (Crișan, Măgureni și Straja) s-au organizat, pe timpul verii, tabere educațional-creștine pentru tineri, iar în incinta străvechii mănăstiri hațegane de la Prislop, funcționează, din anul 1991, un seminar teologic-liceal, cu frumoase realizări în sfera educațională. Aceleași obști mănăstirești derulează și diversificate activități social-filantropice; în incinta mănăstirii Crișan funcționează, din anul 2010, un mic cămin de bătrâni, iar pe perioada verii, în mai mulți ani consecutivi, au fost organizate tabere pentru tineri cu dizabilități, membri ai „Asociației pentru Protejarea și Ajutorarea Handicapaților Locomotori” din Cluj-Napoca³⁸.

Iar exemplele referitoare la dinamica vieții monahale hunedorene recente și actuale pot continua...

³⁸ A se vedea, pe larg: Florin DOBREI, *Slujire și mărturisire. Episcopia Devei și a Hunedoarei la zece ani de la înființare*, Felicitas Publishing House / Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Stockholm / Deva, 2019, pp. 351-363.

COMUNITĂȚILE DE CREDINCIOȘI ORTODOCȘI ROMÂNI DIN VECINĂTATEA ȘI DIN AFARA GRANIȚELOR ȚĂRII. ISTORIE, EVOLUȚIE, ACTIVITATE MISIONARĂ, ORGANIZARE CANONICĂ ȘI PASTORALĂ

Pr. Conf. Univ. Dr. Lucian FARCAȘIU

Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea”, Arad

Abstract

This study refers to the communities of Romanian Orthodox believers from the neighborhood of our country and abroad. It approaches the issue of the diaspora from a historical perspective, then presenting its evolution from the beginning to its current organization, the missionary activity carried out by the Romanian Orthodox Church in the diaspora, as well as its canonical and pastoral organization. In the second part of the study, we briefly presented some of the characteristics of the Romanian diaspora, the challenges it faces as well as some future perspectives. At the end of the study, we presented some conclusions of the research undertaken.

Keywords

Communities, believers, Orthodox, Romanians, neighborhood, abroad, borders, country, history, evolution, activity, mission, organization, canonical, pastoral, challenges, perspectives.

1. Încercare de definire a noțiunii

Incercând o definire a diasporei vom spune că aceasta

„definește comunități și persoane care se află pentru o perioadă de timp într-o altă țară de destinație, practică unul sau mai multe tipuri de mobilitate (profesională, economică, culturală, religioasă etc.), își creează în țara respectivă rețele și afilieri, însă, în același timp, nu sunt deconectați de la țara de origine”¹.

Din punct de vedere religios, termenul de *diaspora* desemnează un concept biblic bine cunoscut, cu referire la diaspora iudaică din antichitate. În Noul Testament se face referire la o așa numită diasporă a primilor creștini: „Deci au zis iudeii, între ei: unde are să se ducă Acesta, ca noi să nu-L găsim? Nu cumva va merge la cei împrăștiați printre elini și va învăța pe elini? (Ioan 7, 35); „Iacov, robul lui Dumnezeu și al Domnului Iisus Hristos, celor douăsprezece seminții, care sunt în împrăștiere, salutare!” (Iacov 1, 1); „Petru, apostol al lui Iisus Hristos, către cei ce trăiesc împrăștiați printre străini, în Pont, în Galatia, în Capadocia, în Asia și în Bitinia”(1 Petru 1, 1)².

Pe lângă expresia „diaspora română”, mai avem expresia „diaspora ortodoxă”, prin care, în sens juridic-bisericesc, înțelegem toate comunitățile bisericești organizate în afara teritoriului unei Biserici, autonome sau autocefale, care, din punct de vedere canonic, depind de Bisericile Mame din care s-au desprins, adică ele continuă să rămână sub jurisdicția Bisericilor din care s-au detașat.

Din combinarea celor două expresii rezultă expresia „diaspora ortodoxă română”, care se referă la toți românii ortodocși din afara granițelor țării noastre, inclusiv la cei născuți în familiile românești în țările respective.

2. Cauzele înființării diasporei ortodoxe

2.1. Cauza principală a înființării diasporei ortodoxe

O cauză care a dus la formarea diasporei românești din afara granițelor țării este migrația. Migrația este o componentă a evoluției și dinamicii populației în perioada post decembristă. Ea reprezintă deplasarea unui

¹ Camelia BECIU, „Diaspora și experiența transnațională. Practice de mediatizare în presa românească”, în *Revista Română de Sociologie*, serie nouă, anul XXIII (2012, nr. 1-2, p. 50.

² A se vedea în acest sens John MEYENDORFF, *Vision of Unity*, SVS Press, New York, 1987, p. 139.

număr de oameni între societăți și în interiorul acestora sau dincolo de granițele simbolice sau politice, spre noi comunități și arii rezidențiale. Migrația este un proces social care a influențat și influențează profund societatea românească contemporană, milioane de cetățeni români trăind personal acest fenomen³. Este tot mai evident faptul că umanitatea a intrat într-o nouă epocă a migrațiilor⁴. Deși aparent, fenomenul migrației poate fi privit la nivelul unui act individual, ca o simplă decizie pe care o persoană o ia în legătură cu locul de muncă sau de domiciliu dorit, în această decizie fiind implicate determinări multiple, asociate cu starea socio- cultural-economică a localităților, a familiei, a parohiei, a persoanei în cauză și a societății în general. Datorită acestor conexiuni multiple în care este implicată, migrația poate fi considerată un fenomen social total⁵.

Migrația românească, ce se conturează în sistemul global al migrației ca un produs automat al dezvoltării capitalismului, în contextul dependențelor și relațiilor economice la nivel global și a includerii unor regiuni periferice ale lumii în organizarea economică globală⁶ este, așa cum putem constata, foarte dinamică și reprezintă una dintre principalele migrații spre vestul Europei, ce implică, atât pentru România, cât și pentru țările de destinații, o serie de provocări, probleme, riscuri și abordări diferite. Fenomenul emigrației a fost și a rămas foarte extins.

Fenomenul migrației poate fi așadar delimitat în două aspecte distincte: *imigrația*, care se referă la numărul oamenilor care intră în țară într-o perioadă fixă de timp și *emigrația*, care se referă la numărul oamenilor care se mută în afara granițelor unei țări, definitiv sau temporar, într-un timp dat. Aceste elemente, combinate, produc *migrația netă*, care este câștigul sau pierderea de populație dintr-o țară datorită migrației. În plus, există, bineînțeles, și o *migrație internă* sau o deplasare a oamenilor de la o zonă la alta în interiorul aceleiași țări (fluxurile sat- oraș, oraș-oraș sau oraș-sat)⁷, precum și o *migrație confesională*, dinspre bisericile istorice către denominațiunile neo-protestante.

³ Pr. Dr. Florin Spiridon CROITORU, „Diaspora românească – realitate proeminentă și provocare misionară”, în vol. *14-th International Symposium on Science. Theology and Arts*, în rev. „Altarul Reîntregirii”, Supliment, nr. 1/2015, p. 205, <http://fto.ro/altarul-reintregirii/arhiva-revistei/supliment-12015/>, consultat în data de 01.03.2021.

⁴ Remus Gabriel ANGHEL, Istvan HORVATH-COORD, *Sociologia Migrației. Teorii și studii de caz românești*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 14.

⁵ Dumitra SANDU, *Sociologia Tranziției*, Editura Staff, București, 1996, p. 204.

⁶ Remus Gabriel ANGHEL, Istvan HORVATH-COORD, *Sociologia Migrației. Teorii și studii de caz românești*, p. 25.

⁷ Mircea AGABRIAN, *Sociologie Generală*, Institutul European, Iași, 2003, p. 274.

Emigrația, ca fenomen al migării în afara granițelor țării, a înregistrat o explozie în perioada 2002-2007, o dată cu liberalizarea regimului vizelor pentru Spațiul Schengen provocând reacția Patriarhiei Române în sensul organizării slujirii diasporei românești, consolidată și dezvoltată foarte mult în ultimii douăzeci de ani.

Migrația forței de muncă se regăsește în agenda diverselor instituții, printre care se numără și Patriarhia Română, dar și în atenția imaginarului național și a simplului cetățean. Ca urmare a liberalizării circulației forței de muncă în spațiul European, *fenomenul migrației forței de muncă* a luat amploare, generând și un *fenomen diasporic* evident-fenomene specifice construcției europene și proceselor globalizării. Experiența delocalizării a devenit o realitate curentă, iar mobilitatea a fost încurajată, pe de o parte, de situația economică românească, iar pe de altă parte, de realitate economică și de repertoriul de oportunități la nivel individual și familial, pe care societățile vest-europene le-au oferit.

Este foarte important să precizăm că astăzi nu putem spune că diaspora ortodoxă română s-a cimentat în niște limite și forme fixe, ci ea se definește prin dinamism și, cel puțin în Europa, este într-o continuă mișcare și evoluție.

Fenomenul migraționist nu se oprește prin simpla atingere a destinației românilor în Spania, Franța, Italia etc., ci continuă prin mixarea maselor de migratori, care, deși au locuit o vreme în una din țările mai sus amintite, aleg după câțiva ani să se mute în țările nordice, Țările de Jos, Marea Britanie și Germania, dar tocmai acest tremol al fenomenului migraționist influențează negativ (punctul de plecare) sau pozitiv (destinația) statornicia și așezarea diasporei ortodoxe române⁸.

2.2. Alte cauze ale înființării diasporei

În zilele noastre, diaspora nu mai poate fi analizată doar ca o categorie istorică referitoare la migranții care își părăsesc țara de origine pentru a se refugia din motive politice, economice sau religioase într-o altă țară.

Alte cauze ale consituirii diasporei în afara granițelor țării ar putea fi: globalizarea, mobilitatea transnațională și expansiunea noilor tehnologii de comunicare⁹.

⁸ Pr. Drd. Vasile POP, „Diaspora Ortodoxă Română: accente istorice, misionare și aspecte pastorale actuale”, în rev. *Teologie și viață*, Revistă de gândire și spiritualitate creștină, 2017, nr. 5-8, mai-august, p. 76-77.

⁹ Pr. Dr. Florin Spiridon CROITORU, „Diaspora românească – realitate proeminentă și provo-

Diaspora Bisericii Ortodoxe Române a luat naștere în două moduri:

1. Prin stabilirea dureroasă a noilor frontiere, după cele două războaie mondiale, un număr foarte mare de români rămânând în afara granițelor de vest și de sud ale României;

2. Prin emigrație, în mai multe valuri, cele mai consistente fiind după evenimentele politice din anul 1989¹⁰.

3. Structura diasporei

3.1. De la începuturi până în sec. XIX

Prezența românilor în diferite țări europene în secolele XV-XIX este incontestabilă, iar acolo unde au emigrat (în Europa și America) românii au purtat cu ei Ortodoxia și viața bisericească. Nu putem vorbi, până în secolul al XIX-lea, despre un fenomen al diasporei, în accepțiunea celei de astăzi¹¹. Acest context nu a putut determina Biserica Ortodoxă din Principatele Române să organizeze pe termen lung structuri bisericești, cu toate că Biserica Ortodoxă Română și-a concentrat atenția din punct de vedere misionar și asupra românilor aflați peste granițele ei canonice. Avem, în acest sens, foarte multe exemple în care Biserica a oferit burse tinerilor români din străinătate, a trimis cărți în străinătate etc.¹².

Între secolele XVI-XIX, chiar românii din Transilvania au trăit „ca în diaspora”, fiind minoritari din multe puncte de vedere¹³ (doar numeric nu!), abia *tolerați* din punct de vedere religios, dar, cu toate acestea, Biserica Ortodoxă a rezistat și a desfășurat pentru românii transilvăneni și nu numai o misiune eficientă pe plan educativ, bisericesc- cultural și mai ales identitar.

Secolul al XIX-lea a reprezentat începutul înființării parohiilor românești în diferite țări din Europa. Românii din exilul acelei perioade (negustori și studenți, în mare parte) s-au constituit în mici comunități românești, din care n-au lipsit Biserica și viața liturgică¹⁴.

care misionară”, p. 208.

¹⁰ Pr. Dr. Florin Spiridon CROITORU, „Diaspora românească – realitate proeminentă și provocare misionară”, p. 208-209 și Pr. Drd. Vasile POP, „Diaspora Ortodoxă Română: accente istorice, misionare și aspecte pastorale actuale”, p. 80-85.

¹¹ Pr. Drd. Vasile POP, „Diaspora Ortodoxă Română: accente istorice, misionare și aspecte pastorale actuale”, p. 77.

¹² I.P.S. NICOLAE, Mitropolitul Ardealului, *Biserica Ortodoxă Română Una și aceeași în toate timpurile*, Sibiu, 1968, p. 227-230.

¹³ Silviu DRAGOMIR, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în sec. XVIII*, vol. 1, Sibiu, 1920, p. 17-25.

¹⁴ Pr. Drd. Vasile POP, „Diaspora Ortodoxă Română: accente istorice, misionare și aspecte

Exemplificăm prin enumerarea câtorva parohii înființate în sec. XVIII și XIX:

- încă de la *finalul secolului XVIII*, în *Austria*, pe lângă alte parohii sârbe și grecești, exista o *parohie greco-română*, având hramul „Sfânta Treime”;

- elementul românesc nu a lipsit nici de pe teritoriul *Bulgariei*. Astfel, în 1905 avem informații despre un recensământ realizat în Bulgaria, unde erau recunoscuți aproximativ 80.000 de români¹⁵;

- în *Ungaria* exista, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, „o *biserică greco-valahă*” la *Pesta*. După 1864, sunt atestate 17 parohii¹⁶ care au aparținut pe atunci Episcopiei Aradului și Consistoriului Eparhial al Oradiei. După anul 1920, în urma Tratatului de pace de la Trianon, majoritatea parohiilor ortodoxe din vecinătatea granițelor actuale de vest ale țării au rămas în afara țării mame, situându-se pe teritoriul Ungariei de astăzi. Atunci, comunitățile erau foarte numeroase, având în jur de 100.000 de credincioși, credincioși care au rămas însă cu un număr foarte mic de preoți, 4 la număr. Așa cum arată episcopul ortodox al românilor din Ungaria, Preasfințitul Părinte Siluan Mănuilă:

„Aceste comunități și-au păstrat bisericile, unele vechi de 200 de ani, și s-au aflat la început în legătură canonică și spirituală cu eparhii din România, din părțile Oradiei și ale Aradului, însă și-au dorit să se organizeze și să aibă o episcopie proprie cu un episcop titular”¹⁷.

Astfel, în 1946 s-a reușit după numeroase conferințe preoțești și protopopești care au avut loc la Jula, Budapesta sau Bătănia înființarea Episcopiei Ortodoxe Române din Ungaria, cu sediul la Jula. Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în anii 1950-1953 a luat act de această dorință și de decizia românilor din Ungaria. Din nefericire, din cauza cursului istoriei, stabilirea concretă a acestei eparhii nu a putut avea loc decât în anul 1999.

- în *Franța*, datorită numărului mare de români aflați la Paris, fie tineri la studii, fie frunțașii Revoluției de la 1848, exilați aici, prima emigrație politică a românilor, s-a deschis în 1853 o *capelă ortodoxă românească*, pusă

pastorale actuale”, p. 77-78.

¹⁵ Pr. drd. Ioan ARMAȘI, „Românii din Ungaria și Bulgaria”, în Ioan-Dragoș Vlădescu (coord.), *Autocefalie și comuniune - Biserica Ortodoxă Română în dialog și cooperare externă (1885-2010)*, Editura Basilica, București, 2010, p. 509. În jurul Vidinului, în 1889, sunt consemnate 54 de sate majoritar românești.

¹⁶ Pr. drd. Ioan ARMAȘI, „Românii din Ungaria și Bulgaria”, p. 506.

¹⁷ Emilian APOSTOLESCU, „Întâlnire preoțească în Capitală despre pastorația românilor din străinătate”, în *Ziarul Lumina*, luni, 1 martie 2021, p. 3.

sub jurisdicția Mitropoliei Ungrovlahiei. Ctitorii acestei capele, după cum apar într-o dare de seamă de la anul 1855 au fost 32 de membri ai unor familii ilustre românești. Primul slujitor român la această capelă din Paris a fost arhimandritul Ioasaf Snagoveanu (1797-1872), el însăși exilat din patria mamă. Sosirea la Paris a acestui părinte,

„a umplut un mare gol pentru exilații de aici. Aveau în sfârșit un duhovnic, un om destoinic care a luat inițiativa de a înființa o capelă pentru români, care să devină un colț de țară la Paris. Capela a funcționat într-o casă din cartierul latin, pe Rue Racine, la nr. 22, în apropiere de vestita Universitate Sorbona. Imobilul închiriat era, desigur, impropriu pentru cerințele unui edificiu eclesastic, cu toate acestea a servit acestui ideal nobil, începând cu data de 22 noiembrie 1853 și până în ziua de 12 august 1882”¹⁸.

În 1882, clădirea în care era capela a fost demolată, iar în același an statul român a cumpărat o biserică veche a ordinului dominicanilor, care a fost apoi amenajată pentru Parohia ortodoxă ce există până azi în Paris. Primul slujitor

- în *Germania*, începând cu 1858, s-a sfințit *o capelă românească* pentru negustorii români din Leipzig. Intre anii 1864 și 1866, domnitorul Mihail Sturza al Moldovei a construit *o biserică pentru români și greci*, în orașul Baden-Baden;

- nu pot fi trecuți cu vederea *aromânii din Balcani*, care în secolele XVIII și XIX s-au organizat foarte bine din punct de vedere bisericesc;

- în orașul Lvov din *Ucraina* au fost zidite de către domnitorii moldoveni Vasile Lupu și Ștefan Tomșa, în 1643-1644, *două biserici românești*;

- În *Polonia*, la Poznan, este atestată *o capelă românească*¹⁹, fapt ce denotă că nici românii din aceste ținuturi nu au fost uitați de Biserica Ortodoxă Română din Principate²⁰;

¹⁸ Dorin STĂNESCU, „Înființarea Capelei Ortodoxe românești din Paris (1853-1882), în *Ziarul Lumina*, marți, 23 februarie 2021, p. 13.

¹⁹ Vezi Pr. prof. Mircea PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 3, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p. 348.

²⁰ Pr. Drd. Vasile POP, „Diaspora Ortodoxă Română: accente istorice, misionare și aspect pas-torale actuale”, p. 78-80.

3.2. Secolul XX, până în anii '90

Deși autoritățile comuniste din România le-au interzis orice legătură cu țara, credincioșii ortodocși români ce trăiau departe de țară s-au organizat în două eparhii:

- *Arhiepiscopia Misionară Ortodoxă Română din Statele Unite și Canada*, cu sediul la Detroit și

- *Arhiepiscopia Misionară Ortodoxă Română pentru Europa Centrală și Occidentală*, cu sediul la Paris.

Pe lângă acestea, s-a reușit *constituirea unor parohii în unele capitale europene*, de mare importanță în viața diasporei românești: *Londra*, în 1964; *Stockholm*, în 1971; *Melbourne*, în 1972, *Madrid* și *Milano*, în 1975²¹.

Secolul XX, frământat de cele două războaie mondiale au influențat decisiv migrația temporară a unor popoare, determinând foarte multe familii din Est să se îndrepte spre zone occidentale, ceea ce a determinat Bisericele Ortodoxe locale să apeleze la măsuri misionare spontane. Biserica Ortodoxă Română a desfășurat în unele țări occidentale o misiune de continuitate a ceea ce exista deja din secolul XIX sau a intervenit la nivel misionar în premieră în altă țări.

În sec. XX numărul românilor s-a micșorat în Balcani și a crescut în Occident, astfel, până în 1989 se înființează noi parohii, menite să țină vie relația românilor cu credința strămoșească și Biserica mamă. Astfel, în anul 1983 se înființează o *parohie la Strasbourg*, pe lângă cea de la Paris, care funcționa neîntrerupt din anul 1853. Continuând misiunea începută în *Germania* în sec. XIX, la Leipzig și Baden-Baden s-au înființat mai multe parohii la: *Hamburg* și *Offenbach*, în 1975, *München* și *Salzgitter*, în 1976.

În *Ungaria*, pentru o misiune mai eficientă a celor 17 parohii deja existente înainte de 1900 și pentru o organizare mai bună s-a hotărât în Sinodul Prezbiterial al Românilor Ortodocși din Ungaria, pe 24 iunie 1934, înființarea protopopiatelor Gyula, Chitighaz, Micherechi și Budapesta. După 1940, când Ardealul a fost anexat Ungariei, a început o acțiune agresivă de maghiarizare, care a făcut foarte dificilă misiunea în parohiile ortodoxe române din Ungaria. Eforturile de înființare a unie Episcopii în Ungaria au

²¹ Pr. Dr. Florin Spiridon CROITORU, „Diaspora românească – realitate proeminentă și provocare misionară”, p. 209 și Pr. Drd. Vasile POP, „Diaspora Ortodoxă Română: accente istorice, misionare și aspect pastorale actuale”, p. 80-85.

demarat cu înființarea unui Vicariat (pe 4 octombrie 1950) și apoi a Episcopiei, pe 14 februarie 1997.

În *Austria*, românii și-au deschis o capelă ortodoxă la Viena.

În *Italia* s-au înființat primele parohii: la *Milano*, în 1975, la *Torino* și *Florența*, în 1979.

În *Anglia*, s-a înființat prima parohie la *Londra*, în 1964.

În *Elveția* s-au înființat parohii la *Geneva* (1975), *Lausanne* și *Zürich* (1982).

În *Spania*, prima parohie s-a înființat la cererea românilor din exil, în 1978, la *Madrid*.

În *Belgia* prima parohie, la *Bruxelles*.

În *Țările scandinave*, în perioada 1971-1973 s-au înființat mai multe parohii cu filii: *Stockholm* cu filie în *Jonkoping* în *Suedia*, *Helsinki*, în *Finlanda*, *Göteborg* (cu filii în *Halmstadt* și *Boras*) în *Suedia*, *Oslo* în *Norvegia*, *Malmo* (cu filii în *Helsingborg*, *Vaxje*) în *Suedia* și *Copenhaga*, în *Danemarca*.

Arhiepiscopia Ortodoxă Română pentru Europa Occidentală și Meridională, a fost recunoscută în 1972 de Patriarhia Română.

În *Țările balcanice*, Biserica Ortodoxă Română a continuat în sec. XX misiunea începută cu un secol înainte. Astfel, în *Bulgaria* s-a construit, în 1905-1908, o biserică românească, care își desfășoară activitatea până astăzi. În *Macedonia* existau mai multe biserici românești ridicate sau renovate în perioada 1900-1904. În *Albania*, în 1925 existau 2 biserici românești, iar pe 14 februarie 1930 sunt atestate 8 biserici pentru români²². În *Grecia*, în 1928, existau 11 biserici românești, dar numărul lor a început să scadă după 1930²³.

Primii români au ajuns în *Canada* în anii 1890-1894 și au construit prima biserică ortodoxă română, în 1901, în provincia *Alberta*, într-un sat pe care l-au numit *Boian*, după numele satului din care au venit din Bucovina²⁴. Despre prime comunități românești formate în Canada, Preasfințitul Părinte Episcop Ioan Casian, primul episcop ortodox român al Canadei, arată:

²² ANR, *Românii de la Sud de Dunăre*, doc. 139, p. 296; a se vedea la Adina BERCUI-DRĂGHICESCU, Maria PETRE, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică. Documente (1864-1948)*, vol. 1, doc. 1, Editura Universității din București, București, 2004, doc. 157, pp. 489-490. În 1940 sunt atestate doar șase biserici; cf. ANR, *Românii de la Sud de Dunăre*, doc. 143, p. 309.

²³ ANR, *Românii de la Sud de Dunăre*, doc. 129, pp. 277-279.

²⁴ Pr. prof. Aurel JIVI, „Începutul vieții bisericești la românii ortodocși din America”, în *Revista Teologică*, an VI (78), 1996, nr. 3-4, p. 285.

„Prezența românească pe continentul nord-american a început la sfârșitul secolului al XIX-lea, mai precis în jurul anului 1895. A fost o imigrație de natură economică, românii căutând aici de lucru deoarece au auzit că există multe oportunități ... Primele parohii ortodoxe românești au fost întemeiate în provinciile Alberta, Saskatchewan și Manitoba. Existau două comunități, la acea vreme, care constituie parohii și fiecare începe construcția propriei biserici: „Adormirea Maicii Domnului” din Boian/Willingdon, Alberta și Parohia „Sfântul Nicolae” din Regina/Saskatchewan. Amândouă proiectează construirea lăcașului de cult în 1901. Biserica Parohiei „Sfântul Nicolae” este inaugurată în 1903 de către arhimandritul Evgenie Ungureanu, venit de la Mănăstirea Neamț, cu binecuvântarea Mitropolitului Moldovei de la acea vreme, Partenie Clinceni (1902-1908). Sfințirea lăcașului de cult va fi făcută în 1936 de Preasfințitul Părinte Policarp Morușca, primul episcop al românilor ortodocși de pe continentul nord-american ... Biserica Parohiei „Adormirea Maicii Domnului” din Boian va fi terminată în 1905 și sfințită de preotul Mihailo Skibinski. Au mai existat și alte parohii înființate în primul deceniu al secolului 20 dintre care amintim „Biserica Sfinților Apostoli Petru și Pavel” din Kayville/Saskatchewan, în 1906 ... Până în 1910-1911 s-a ajuns la opt parohii. Bisericile aveau pe lângă ele câte un cimitir ...”²⁵.

Un alt val masiv de emigranți care a plecat spre America era format din românii, în special din Transilvania, Bucovina și Banat, teritorii românești care se aflau în acea perioadă sub stăpânire austro-ungară²⁶, dar și din români din Maramureș²⁷. Visul american a reprezentat un ideal spre care românii s-au îndreptat acum mai bine de un secol. Acestora li s-au adăugat cu timpul valuri, valuri de emigranți motivați de interese economice sau cauze politice²⁸. Plecarea spre America a românilor, și nu numai, „nu era

²⁵ Diac. Alexandru BRICIU, „Canada, începuturile diasporei ortodoxe românești”, în *Lumina de Duminică. Săptămânal de spiritualitate și atitudine creștină*, 28 februarie 2021, p. 6-7.

²⁶ Diac. Alexandru BRICIU, „Ortodoxia românească, prezență străveche”, în *Ziarul Lumina*, marți, 16 februarie 2021, p. 8.

²⁷ Tudor Călin ZAROJANU, „Dacă vrei să cercetezi românii din afara granițelor, Biserica este locul cel mai bun”, în *Lumina de Duminică*, 14 februarie 2021, p. 6.

²⁸ Diac. Alexandru BRICIU, „Ortodoxia românească, prezență străveche”, p. 8.

doar o chestiune economică, ci și una de libertate ... în care religia e fundamentală și este protejată de stat”²⁹.

Biserica Ortodoxă Română a purtat grijă și de românii din America, fiind atentă la nevoile lor bisericești și misionare. În 1904 s-a fondat și *prima parohie românească din America, la Cleveland*, Ohio, purtând hramul „Sfânta Maria”, iar în anul 1905 a sosit în SUA părintele Moise Balea, primul preot paroh din Cleveland și Statele Unite. În anii următori, părintele Moise Balea a mai înființat pentru românii de aici *cinci parohii*: la *South Sharon*, Pennsylvania, parohia „Sfânta Cruce” (a doua din Statele Unite); la *Youngstown*, Ohio, parohia Sfântul Petru; parohia din *Indianapolis*; la 11 martie 1906, parohia „Sfântul Gheorghe” din *Indiana Harbor*, Indiana și parohia din *Alliance-Ohio*, Erie, fiind aduși și alți preoți din țară alături de preotul Moise Balea. Astfel, în 1906 sosește aici preotul Trandafir Scorobeț, iar în iunie 1907, preotul Ioan Tatu, care înființează în 1907 parohia „Sfânta Vineri” din *Newark*, Ohio. În 13 iunie 1908 sosește în America și preotul român Simion Mihălițan. Toți acești slujitori români ai Sfântului Altar veneau în America cu binecuvântarea și sub ascultarea Mitropolitului Ardealului³⁰. Pe 4 septembrie 1912 se înființează un *Protopopiat*.

Primul Război Mondial a stagnat puțin elanul misionar în America, dar, începând cu 1918, au fost făcute demersuri notabile în vederea înființării Episcopiei Ortodoxe Române a Americii, care după îndelungi demersuri s-a înființat în 1929 și a fost recunoscută canonic în 1930 prin decretul patriarhal 10219³¹. Statul a recunoscut Episcopia Americii abia în mai 1934. De aceea, primul episcop român pentru nou înființata Episcopie a venit în 1935, dar s-a întors în țară în 1939, din cauza celui de-al doilea război mondial. A urmat o perioadă complicată din punct de vedere canonic pentru românii din America, deoarece aceștia au ajuns să fie cârmuiți de episcopi care nu se mai aflau în comuniune cu Biserica Ortodoxă Română. Biserica Ortodoxă Română nu a abandonat Episcopia din America și a continuat misiunea sa pentru românii de aici, instalând, pe 19 noiembrie 1950, ca episcop pe Andrei Moldoveanu, iar după moartea acestuia pe episcopul Victorin Ursache, în timpul căruia Eparhia a fost ridicată la rangul de

²⁹ Tudor Călin ZAROIANU, „Dacă vrei să cercetezi românii din afara granițelor, Biserica este locul cel mai bun”, p. 6.

³⁰ Diacon. Alexandru BRICIU, „Ortodoxia românească, prezență străveche”, pp. 8-9.

³¹ Decretul patriarhului Miron Cristea de recunoaștere canonică a Episcopiei Ortodoxe Române a Americii, Decretul patriarhal nr. 10219, din data de 1 noiembrie 1930.

Arhiepiscopie, pe 12 decembrie 1974, cu titulatura *Arhiepiscopia Ortodoxă Română în America și Canada*.

Înainte de 1989 s-au deschis *mai multe parohii* în ținuturi foarte îndepărtate, precum *Australia*³², cu parohii românești la Sidney, Melbourne (înființate în 1970), Adelaide (1973), Brisbane (1984), la care se adaugă *parohia din Noua Zeelandă* (Wellington), înființată în 1971³³.

3.3. Din anii '90 până în prezent

Actualmente, diaspora ortodoxă română cunoaște o perioadă înfloritoare, fiind organizată în patru mitropolii:

- Mitropolia Basarabiei³⁴,
- Mitropolia Ortodoxă Română a Europei Occidentale și Meridionale,
- Mitropolia Ortodoxă Română a Germaniei, Europei Centrale și de Nord și
- Mitropolia Ortodoxă Română a celor două Americi și
- Zece Episcopii (Episcopia Daciei Felix, Episcopia Ortodoxă Română din Ungaria, Episcopia Ortodoxă Română a Australiei și Noii Zeelande³⁵, Episcopia Ortodoxă Română a Italiei, Episcopia Ortodoxă Română a Spaniei și Portugaliei, Episcopia Ortodoxă Română a Europei de Nord³⁶ și Episcopia Ortodoxă Română a Canadei, Episcopia de Bălți, Episcopia Basarabiei de Sud, Episcopia Ortodoxă de Dubăsari și Transnistria). Fiecare eparhie are zeci sau sute de parohii.

Din 1989 până astăzi *s-au înființat peste 550 de parohii*. Aproape lunar apar parohii noi, mai ales în Europa Occidentală, și se nasc noi *necesități*

³² Mihail FILIMON, Episcop al Episcopiei Ortodoxe Române a Australiei și Noii Zeelande, „Românii ortodocși din Australia și Noua Zeelandă”, în vol. *Autocefalie și comuniune - Biserica Ortodoxă Română în dialog*, pp. 592-594.

³³ Pr. Drd. Vasile POP, „Diaspora Ortodoxă Română: accente istorice, misionare și aspecte pastorale actuale”, p. 80-85.

³⁴ Mitropolia Basarabiei însumează astăzi aproape 200 de biserici; a se vedea în acest sens Diac. Alexandru BRICIU, „Am încercat să fim români adevărați și ortodocși mărturisitori”, în *Ziarul Lumina*, miercuri, 27 ianuarie 2021, p. 9.

³⁵ Mihail FILIMON, „Românii ortodocși din Australia și Noua Zeelandă”, p. 599. Actualmente, Episcopia are 19 parohii și două misiunii, conform www.roeanz.com.au (accesat în data de 1.03.2021).

³⁶ Jurisdicția canonică a Episcopiei Ortodoxe Române a Europei de Nord se întinde asupra Norvegiei (cu 10 parohii și 5 filii), Suediei (cu 14 parohii, 9 filii și 4 misiuni) și Danemarcei (cu 17 parohii). De asemenea, cuprinde și misiuni în Groenlanda, Arhipelagul Svalbard, Insulele Feroe, Bornholm și Gotland și două așezăminte monhale, unul în Stockholm, la centrul episcopal și celălalt la Ikast, în Danemarca. Această Eparhie poartă de grijă și de românii ortodocși din Finlanda; a se vedea în acest sens Pr. Ciprian BĂRA, „Identitate creștină, inimă către inimă, în Scandinavia”, în *Ziarul Lumina*, joi, 11 februarie 2021, p. 8.

misionare, cum ar fi înființarea Episcopiei Ortodoxe Române de Marea Britanie și structuri bisericești ale comunităților românești din afara granițelor țării, aflate în jurisdicția directă a Patriarhiei Române (Așezămintele Românești de la Locurile Sfinte: Ierusalim, Iordan și Ierihon, Parohia ortodoxă română din Sofia-Bulgaria) sau sau care se află în alte jurisdicții canonice, dar păstrează legături culturale și spirituale cu Biserica Mamă (Așezămintele Românești din Sfântul Munte Athos: Podromu și Lacu; Parohia ortodoxă română din Istanbul (înființată în 2004).

Situația eparhiilor și parohiile ce deservește diaspora românească, reactivate sau înființate după 1990 este următoarea:

Mitropolia Basarabiei. După proclamarea independenței Republicii Moldova în data de 27 august 1991, ca urmare a Actului Patriarhal și Sinodal nr. 8090 / 19 decembrie 1992, Sfântul Sinod Permanent al B.O.R., în ședința din 19 decembrie 1992, a hotărât reactivarea Mitropoliei Basarabiei (cf. hot. nr. 8090/19 decembrie 1992).

Episcopia Daciei Felix a fost înființată în data de 28 ianuarie 1971, urmare a întrunirii Adunării clerului ortodox român din Voivodina. În ședința sa din 13-14 februarie 1997, Sfântul Sinod al B.O.R. a aprobat reactualizarea și punerea în aplicare a Convenției privind poziția Bisericii Ortodoxe Române din Banatul iugoslav și a Bisericii Ortodoxe Sârbe din Banatul românesc.

Episcopia Ortodoxă Română din Ungaria, cu sediul la Julia, a fost înființată la data de 27 martie 1946 pentru comunitățile ortodoxe românești din Ungaria, dar care a funcționat multă vreme ca un vicariat. A fost ridicată la rangul de episcopie de către Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în ședința din data de 4 Februarie 1999.

Episcopia Ortodoxă Română a Italiei, cu sediul la Roma, a fost înființată prin hotărârea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române nr. 2707/2 iulie 2007.

Episcopia Ortodoxă Română a Spaniei și Portugaliei, cu sediul la Madrid, a fost înființată prin hotărârea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române cu numărul 4587/22 octombrie 2007.

Mitropolia Ortodoxă Română a Germaniei, Europei Centrale și de Nord. În anul 1993, Sfântul Sinod, a aprobat înființarea „Mitropoliei Ortodoxe Române pentru Germania și Europa”, pentru ca în anul 2002, titulatura să fie completată astfel: „Mitropolia Ortodoxă Română pentru Germania, Europa Centrală și de Nord”. Din anul 2008, titulatura acestei

eparhii este *Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Germaniei, Austriei și Luxemburgului*.

Episcopia Ortodoxă Română a Europei de Nord. Prin hotărârea nr. 4586/22 octombrie 2007, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a aprobat înființarea și organizarea Episcopiei Ortodoxe Române a Europei de Nord, cu sediul la Stockholm, ca eparhie sufragănă a Mitropoliei Ortodoxe Române a Germaniei, Europei Centrale și de Nord.

Arhiepiscopia Ortodoxă Română a celor două Americi. La inițiativa credincioșilor din America, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărât în anul 1930 crearea „Episcopiei Misionare Ortodoxe Române în America”. În anul 1974, răspunzând noilor realități date de dimensionarea diasporei locale, ea a fost ridicată la rang de arhiepiscopie, iar din anul 1991 titulatura acestei eparhii este „Arhiepiscopia Ortodoxă Română a celor două Americi”.

Episcopia Ortodoxă Română a Australiei și Noii Zeelande. În data de 22 octombrie 2007, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a aprobat ridicarea Vicariatului pentru Australia și Noua Zeelandă la rang de episcopie, cu titulatura Episcopia Ortodoxă Română a Australiei și Noii Zeelande.

În afara acestor Mitropolii, Arhiepiscopii și Episcopii există în întreaga lume și așezăminte și *parohii și așezăminte monahale care stau în jurisdicția Bisericii Ortodoxe Române*. Acestea sunt:

Așezămintele Românești din Sfântul Munte Athos (Prodromu, Lacu și alte schituri sau chilii), deși sunt în jurisdicția canonică a Patriarhiei Ecumenice, păstrează legături spirituale și culturale cu Patriarhia Română și sunt sprijinite material și financiar din România.

Așezămintele românești din Țara Sfântă (Ierusalim, Iordan și Ierihon) sunt dependente canonic și financiar direct de Patriarhia Română.

Comunitatea Ortodoxă Română din Cipru, a fost înființată în anul 1995. Parohia și funcționează în cadrul Alianței Românilor din Cipru pentru cele patru orașe din zona grecească a Ciprului.

Parohia Ortodoxă Română din Istanbul a fost înființată în anul 2004.

Parohia Ortodoxă Română din Johannesburg, Africa de Sud a fost înființată în anul 2000. Din anul 2009, s-a deschis o nouă capelă pentru românii care locuiesc în Centurion-Johannesburg, păstorită actualmente de preotul român Răzvan Tatu, care slujește aici din iulie 2009³⁷

³⁷ A se vedea în acest sens Pr. Eugeniu ROGOTI, „Românii ocrotiți de Sfântul Andrei în Africa de Sud”, în *Ziarul Lumina*, marți, 9 februarie 2021, p. 9.

Parohia Ortodoxă Română Sfântul Gheorghe, din Tokio, Japonia s-a înființat prin decizia patriarhală nr. 11/2008.

Parohia Ortodoxă Română Învierea Domnului, din Osaka-Nagoya, a fost înființată la început ca misiune, prin decizia patriarhală nr. 13/2008 și s-a constituit conform hotărârii Permanenței Consiliului Național Bisericesc, din data de 24 septembrie, temei nr. 6810/2008.

Parohia Ortodoxă Română din Damasc, Siria, a fost înființată în 4 martie 2009³⁸.

4. Caracteristicile diasporei românești

Diaspora română europeană cunoaște după 1989 o dezvoltare fără precedent, dar și o implicare misionară a Statului român și a Bisericii Ortodoxe Române. Conform datelor statistice actuale sunt aproximativ 4 milioane de români în statele europene. O caracteristică aparte a diasporei române europene e aceea că aceasta este asumată și înțeleasă mai bine de instituțiile statului român (consulate). De multe ori parohiile și episcopia sunt consultate de ambasadă și/sau consulate cu privire la diferite aspecte care influențează benefic viața comunităților românești.

Diaspora românească este astăzi alcătuită în cea mai mare parte a ei din tineri delocalizați, aceștia reprezentând specialiști sau forță de muncă în căutarea unui serviciu mai bine remunerat³⁹.

Biserica Ortodoxă Română, prin preoții și parohiile ei din Europa, este permanent prezentă în mijlocul comunităților românești, iar acest contact continuu contribuie decisiv la rezolvarea anumitor probleme de ordin social, economic, identitar, cultural ș.a.m.d. Diaspora română europeană contribuie economic, social și demografic la bunăstarea statului român și al Bisericii.

În Occident, românii ortodocși întâlnesc o concepție autonomă asupra vieții:

„Dumnezeu nu mai are nici o semnificație spirituală pentru viața omului, iar lumea secularizată în care trăim este dominată mai mult de valorile pământești și trupești și mai puțin de cele cerești și sufletești”⁴⁰.

³⁸ A se vedea în acest sens <http://patriarhia.ro/organizarea-administrativa-763.html>, consultat în data de 01.03.2021.

³⁹ A se vedea Pr. Dr. Florin Spiridon CROITORU, „Diaspora românească – realitate proeminentă și provocare misionară”, p. 214.

⁴⁰ Lidia ȘIMA, Roxy Cassandra MADISON, Vasile SORESCU, *Integrarea României în UE - o vi-*

În acest sens, fără a da un sens teonom vieții, omul nu-și va găsi pacea, bunăstarea și nici împlinirea în societate.

Diaspora românească din Europa are o vocație aparte⁴¹, de a reda acestui continent pecetea sa creștină și de a fi în mijlocul polisului european. Biserica Ortodoxă Română, prin misiunea ei, trebuie să imprime diasporei românești un rost bine definit, acela de a fi cale pentru europeni înspre calea cea adevărată: Hristos-Adevărul (Ioan 14, 6).

Misiunea din trecut a Bisericii în diaspora și misiunea actuală au în comun continuitatea, iar ceea ce le diferențiază este amploarea⁴².

5. Lucrarea Bisericii Ortodoxe Române în diaspora, astăzi

Referindu-ne la lucrarea Bisericii Ortodoxe Române în diaspora astăzi, vom spune că cea dintâi lucrare a ei este cea misionară, misiunea Ortodoxiei, fiind aceea de a exprima valoarea credinței ortodoxe într-o lume secularizată, ducând mesajul mântuitor al Ortodoxiei unei lumi debusolate și centrate doar pe grijile materiale, constituită doar ca o societate de consum⁴³.

Dimensiunea misionară a Ortodoxiei în lumea de astăzi îl constituie, de asemenea, contactul ei cu alte confesiuni creștine și chiar cu alte religii.

În sensul acesta, foarte multor români ortodocși din diaspora li s-au adăugat, în special în Statele Unite ale Americii, în Europa Occidentală sau în parohiile din Japonia și Australia unii cetățeni străini, convertiți la Ortodoxie, care frecventează parohiile românești din străinătate. Datorită căsătoriei cu persoane ortodoxe sau a unor trăiri și revelații personale, datorită confruntării cu lumea secularizată sau a unor experiențe nefericite din viața personală, în ultimii ani, multe persoane care nu sunt de naționalitate română s-au botezat și au devenit membri ai parohiilor românești din diaspora⁴⁴.

ziune ortodoxă, Editura C.H. Beck, București, 2007, p. 126.

⁴¹ Pr. prof. Ioan BRIA, *Destinul Ortodoxiei*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1989, p. 128-129.

⁴² A se vedea în acest sens Pr. Drd. Vasile POP, „Diaspora Ortodoxă Română: accente istorice, misionare și aspecte pastorale actuale”, p. 87-89.

⁴³ A se vedea în acest sens Cristinel IOJA, *Homo economicus. Iisus Hristos, sensul creației și insuficiențele purului biologism*, Editura Marineasa, Timișoara, 2010, în special cap. „Exacerbarea plăcerilor – profilul economic-consumist și vitalist al post-modernității și răspunsul Bisericii”, p. 206-213.

⁴⁴ A se vedea Pr. Dr. Florin Spiridon CROITORU, „Diaspora românească – realitate proeminentă și provocare misionară”, p. 214.

Din această perspectivă, diaspora ortodoxă este cea mai puternică demonstrație a misiunii Bisericii, dar și cel mai puternic argument al lucrării misionare al acesteia în cele două planuri ale manifestării sale: *ad intra* și *ad extra*. De asemenea, diaspora este dovada vie a lucrării misionare a Bisericii Ortodoxe în lume fiind este locul de manifestare a coordonatelor misiunii Bisericii: evanghelizarea, încorporarea sacramentală în Trupul lui Hristos, dreapta credință etc. Misiunea Bisericii, deși pare că are ca destinații anumite locuri geografice, are o cu totul altă destinație finală: mântuirea omului sau, mai concret, Împărăția lui Dumnezeu, după porunca Mântuitorului: „Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, învățându-le să păzească toate câte v-am poruncit vouă. Cel ce va crede și se va boteza se va mântui ...” (Matei 28, 19-20).

Misiunea Bisericii nu a fost constrânsă, limitată de spațiul geografic sau elementul etnic, cum este și cazul diasporei ortodoxe actuale, împărțită (etnic și teritorial) în mai multe Mitropolii, Episcopii rusești, grecești, românești, dar care rămâne unită în aceeași credință, lucrare sacramentală și propovăduire a Evangheliei.

Diaspora ortodoxă marchează o nouă provocare misionară pentru Biserica Ortodoxă a secolului XXI, prin aceea că ea cheamă Biserica în lume, o scoate din eventualele limite naționale și etnice și o plasează într-un cadru aproape apostolic de misiune și propovăduire, în deplină comuniune cu întreaga Biserică Ortodoxă Universală. Din această perspectivă, Ortodoxia în diaspora are ca scop concret „cultivarea și menținerea conștiinței ortodoxe și activarea sobornicității (catolicității) Bisericii”⁴⁵. Această manifestare a sobornicității (catolicității) Bisericii la nivel practic se poate concretiza la nivel pastoral în conlucrarea între ortodocșii diferitelor națiuni dintr-o regiune din diaspora, ca de exemplu: mărturisirea, vizitarea bolnavilor, mai ales când nu există preot paroh de naționalitate proprie⁴⁶.

Scenariul misionar din diaspora este unul imprevizibil, mereu atipic și care face ca lucrarea misionară să se desfășoare într-un cadru plurireligios, multiethnic sau, uneori, chiar ostil incursiunii misionare într-o anumită zonă geografică⁴⁷.

⁴⁵ Protoprezbiter profesor dr. Gheorghios D. METALLINOS, *Parohia – Hristos în mijlocul nostru*, Editura Deisis, Sibiu, 2004, p. 139.

⁴⁶ A se vedea în acest sens A se vedea în acest sens Protoprezbiter profesor dr. Gheorghios D. METALLINOS, *Parohia – Hristos în mijlocul nostru*, p. 152.

⁴⁷ A se vedea în acest sens Pr. Drd. Vasile POP, „Diaspora Ortodoxă Română: accente istorice, misionare și aspecte pastorale actuale”, p. 74-76.

O altă coordonată a lucrării Bisericii Ortodoxe Române astăzi este cea *pastorală*. Ea are în vedere coagularea românilor în jurul Sfântului Altar, prin săvârșirea Sfintelor slujbe și a Dumnezeieștii Liturghii în limba română, oferind astfel spațiul comuniunii depline cu toți cei ce vorbesc aceeași limbă și sunt de același neam. În acest sens, Părintele Mitropolit Nicolae al celor două Americi, arată că „este foarte important să continuăm să ne rugăm în limba română, să păstrăm spiritualitatea și tradițiile poporului român”, pentru că în special „generația imigranților după 1990 este generația românilor care doresc să-și păstreze identitatea românească prin Biserică”⁴⁸.

Lucrarea pastorală a preoților din diaspora, ca de altfel și în țară, are în vedere nu numai slujirea în Sfântul Altar și în Biserică, ci și lucrarea misionară a preoților, prin ieșirea lor în întâmpinarea nevoilor credincioșilor, concretizată în vizite pastorale, dialoguri duhovnicești cu credincioșii care nu vin la Biserică, adică, într-un cuvânt, ieșirea în căutarea „oii celei pierdute” (Ioan 10, 16).

Cea de-a treia latură a lucrării pastorale a Bisericii Ortodoxe Române în diaspora astăzi o reprezintă cea *culturală*, concretizată în editarea cărților de rugăciune, a lucrărilor de zidire duhovnicească, chiar a unor lucrări teologice, dar și a editării revistelor sau buletinelor parohiale, care se oglindesc activitățile fiecărei parohii care funcționează în diaspora. Tot în acest sens amintim și organizarea de către parohiile ortodoxe române din diaspora a conferințelor teologice și duhovnicești pentru comunitățile românești de aici.

O altă dimensiune a lucrării Bisericii Ortodoxe Române astăzi are în vedere păstrarea identității naționale, concretizată în promovarea obiceiurilor, a datinilor sau a portului popular, toate acestea gravitând în jurul cultului și a Sfintei Liturghii, pentru că venirea la Biserică pentru sfintele slujbe sau pentru săvârșirea Sfintelor Taine, îmbrăcând portul popular românesc. Subliniem în acest sens faptul că

„Astăzi, bisericile ortodoxe românești din afara granițelor au devenit locul principal în care românii de pretutindeni își cunosc, păstrează și promovează adevărata identitate spirituală. Dorul de România, de tradițiile și obiceiurile românești, de mărturisirea comună a dreptei credințe, îi aduce pe românii de pretutindeni în bisericile ortodoxe românești, în care se slujește

⁴⁸ Diac. Alexandru BRICIU, „Ortodoxia românească, prezență străveche”, p. 9.

în limba maternă și se exprimă identitatea lor etnică și religioasă, precum și comuniunea lor cu românii din țară”⁴⁹.

Întâlnirile românilor în Sfântul Locaș pentru săvârșirea sfintelor slujbe și în mod special al Dumnezeieștii Liturghii sfârșește totdeauna cu agapa în care sunt etalate produse culinare tradiționale românești, devin pentru românii din diaspora manifestări vizibile ale apartenenței lor la neamul și cultura românească. În acest sens, amintim că agapa, care în Occident devine aproape obligatorie la sfârșitul fiecărei Sfinte Liturghii în comunitățile românești, nu fac altceva decât să recupereze acest element din viața primară a Bisericii, agapele primilor creștini⁵⁰.

O altă lucrare fundamentală a Bisericii Ortodoxe Române în diaspora este *promovarea identității Ortodoxiei în Occident*, adică de a face cunoscut și de a valorifica nu numai pentru românii ortodocși, ci mai cu seamă pentru creștinii europeni de alte confesiuni, dar și pentru necreștini sau pentru aparținătorii la marile religii ale lumii, *a frumuseții, bogăției și valorii inestimabile a credinței ortodoxe*. Acest fapt a condus de foarte multe ori, și conduce în continuare, așa cum am precizat, la foarte multe convertiri ale creștinilor sau necreștinilor din Occident la Ortodoxie. Această lucrare vădește și dimensiunea ecumenică a Ortodoxiei și deschiderea ei către lume.

6. Provocările la adresa diaporei românești

Prima provocare este, în contextul diaporei românești, ritmul secularizat al vieții cotidiene, în paralel cu ritmul vieții ecleziale, bisericești, care în Occident se simte mult mai pregnant decât în România. Așa cum arată Preaferictul Părinte Patriarh Daniel,

„românii migranți au aspirația unui viitor prosper, dar trăiesc uneori în societăți din ce în ce mai mult secularizate și individualiste, sunt priviți adesea cu răceală și suspiciune, fapt care nu le însuflă un sentiment de pace și mulțumire sufletească”⁵¹.

⁴⁹ Dan DUNGACIU și George GRIGORIȚĂ (coordonatori), *Enciclopedia românilor de pretutindenii. Comunități, personalități, concepte*, vol. 2, Postfață

⁵⁰ A se vedea în acest sens Pr. Prof. Dr. Ene BRANIȘTE, *Liturgica Specială*, Editura Nemira, București, 2002, pp. 134-135.

⁵¹ † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, „2021 – Anul omagial al pastorației românilor din afara României și Anul comemorativ al celor adormiți în Domnul; valoarea liturgică și culturală a cimitirelor”, în *Ziarul Lumina*, luni, 4 ianuarie 2021, p. 9.

Societatea modernă, secularizată și cufundată în materialitate divinizează rațiunea umană, caracterizându-se printr-o tehnologizare exacerbată, care devine mândria omului european. Astfel se creează omul robot, omul creator de tehnologie, omul fără Dumnezeu, care așează pe primul plan propria sa rațiune⁵².

Viața liturgică a creștinului ortodox din diaspora nu seamănă deloc cu ritmul liturgic al vieții ortodoxe din țară, în sensul în care de cele mai multe ori, locașul de cult este la mari distanțe, de sute de kilometri uneori, față de distanța din țară, care este adeseori una foarte mică. Alteori românii din diaspora se confruntă cu lipsa unui centru parohial stabil, care-și schimbă mereu destinația în funcție de oportunitățile existente, sau de bunăvoința creștinilor de alte confesiuni, care permit slujirea alternativă, după terminarea serviciului lor religios. În această situație, românii ortodocși au recurs de foarte multe ori la soluția folosirii unor iconostase mobile, acest fapt creînd de foarte multe ori dificultăți în a reuși să transforme prin aceste elemente ale ethosului ortodox un lăcaș de cult romano-catolic sau protestant, într-unul ortodox. Din pricina slujirii alternative, în locașurile de cult ale eterodocșilor, Sfânta Liturghie se desfășoară pentru românii din diaspora ori dimineața foarte devreme, în jurul amiezii. Acest fapt creează suficiente dificultăți și în ceea ce privește aplicarea tipicului bisericesc, pentru că în diaspora, preotul paroh își întocmește programul liturgic în acord cu posibilitățile existente, iar nu în conformitate cu practica liturgică ortodoxă obișnuită, cu toate că „este necesar să nu fie trecută cu vederea duhul tradiției și rânduielilor și să nu-și piardă adevăratul lor sens”⁵³.

Alte provocări la adresa viații românilor din diaspora sunt cele legate de viața familiei. Amintim în acest sens disoluția familiilor românești în care un soț rămâne în țară și celălalt pleacă la muncă în străinătate, ceea ce poate conduce la divorț; avorturile și planning-ul familial, motivând mereu lipsa resuselor materiale și a unor condiții de viață stabile; copiii însingurați, rămași în țară, fie cu doar unul dintre părinți, fie cu bunicii bătrâni și bolnavi, ceea ce crează în sufletul copiilor sentimentul de abandon; familii monoparentale, ca urmare a plecării unuia dintre soți la muncă în diaspora; situația părinților bătrâni și bolnavi, care rămân singuri în țară, „părăsiți” de proprii lor copii în perioada vulnerabilității lor. O altă provocare la adresa

⁵² Protoprezbiter profesor dr. Gheorghios D. METALLINOS, *Parohia – Hristos în mijlocul nostru*, pp. 171-172.

⁵³ Protoprezbiter profesor dr. Gheorghios D. METALLINOS, *Parohia – Hristos în mijlocul nostru*, p. 144.

familiei este pierderea duhului comunitar din familia de odinioară⁵⁴, din pricina vieții foarte agasante, care nu mai permite membrilor familiei să petreacă decât foarte puțin timp împreună, să mănânce împreună, să vorbească unii cu alții sau să se roage împreună.

Alte provocări la adresa misiunii Bisericii Ortodoxe Române în Occident le constituie provocările la adresa tineretului din partea mediilor sociale, dintre care amintim spațiile online, internetul, setul de valori secularizate la care tinerii au acces nemijlocit⁵⁵. Deși aceste provocări sunt întâlnite adesea și în țară, în Occident ele ating cote mult mai alarmante datorită tehnicii mult mai accesibile în afara granițelor, decât în țară. Aceste provocări ale mediilor duc la depersonalizare, la ruperea relațiilor de comuniune dintre persoane, mijlocind aceste relații prin intermediul computerului, tabletei sau ecranului televizorului, toate mijloace de comunicare impersonale⁵⁶.

O altă provocare importantă este societatea consumistă, mult amplificată în Occident. Prin consumism înțelegem valorificarea resurselor materiale în mod exagerat, pierzându-se total din vedere dimensiunea spirituală⁵⁷.

7. Perspectivile pentru lucrarea Bisericii în diaspora

Perspectivile de viitor ale misiunii Bisericii Ortodoxe în diaspora au în vedere întărirea conștiinței eclesiale la nivelul fiecărei conștiințe personale, în sensul în care fiecare credincios va trebui să fie ajutat să înțeleagă dimensiunea comunitară a existenței sale în Biserica lui Hristos, pentru a depăși crizele însingurării și deznădejdiei, în fața dramelor pe care le prezintă viața societății actuale, hiperindividualiste.

Cultivarea armoniei între oamenii de aceeași credință în cadrul comunității liturgice. Din această perspectivă, credincioșii ortodocși din diaspora vor trebui făcuți conștienți asupra dimensiunii comunitare a Tainelor Bisericii, înțelegând că Sfânta Liturghie și Tainele Bisericii nu se adresează doar persoanei sau familiei biologice, ci sunt manifestări ale

⁵⁴ Protoprezbiter profesor dr. Gheorghe D. METALLINOS, *Parohia – Hristos în mijlocul nostru*, p. 142.

⁵⁵ Cristinel IOJA, *Homo economicus. Iisus Hristos, sensul creației și insuficiențele purului biologism*, în special cap. „Provocarea mediilor – profilul comunicativ-informativ al post-modernității și răspunsul Bisericii”, pp. 213-234.

⁵⁶ Cristinel IOJA, *Homo economicus. Iisus Hristos, sensul creației și insuficiențele purului biologism*, p. 217.

⁵⁷ Cristinel IOJA, *Homo economicus. Iisus Hristos, sensul creației și insuficiențele purului biologism*, în special cap. „Exacerbarea plăcerilor – profilul economic-consumist și vitalist al post-modernității și răspunsul Bisericii”, pp. 206-213.

comunității eclesiale. Aici, în Biserică ei vor trebui să învețe sau să reînvețe bucuria comuniunii cu toți confracții lor de aceeași limbă și credință. Se constată în această privință o tendință centrifugală, în care credinciosul ortodox din diaspora nu mai simte nevoia să participe la viața parohiei și la cultul ei, în sensul în care

„Compatrioții noștri vin în spațiul sinaxei parohiale doar la finalul Liturghiei, fiindcă scopul lor nu este sinaxa euharistică cu frații lor, ci întâlnirea „socială” cu cunoscuții și prietenii pentru aranjamente și oportunități”⁵⁸.

Din această perspectivă, preotul ortodox din diaspora va trebui să-i învețe pe credincioșii săi că ei vin la biserică și la Dumnezeiasca Liturghie pentru a deveni Biserică, pentru a învăța bucuria experienței comunitare și nu doar pentru a-și rezolva problemele personale sau micile probleme ale vieții cotidiene. Așadar,

„Dumnezeiasca Liturghie trebuie să rămână întotdeauna evenimentul cel mai important în viața parohiei și nu trebuie să devină ceva fără importanță mai specială”⁵⁹,

pentru că ea „împreună cu întreg cultul nostru este tezaurul ... cel mai important fiindcă el cuprinde și păstrează potențial convingerile și viața noastră, credința și modul de existență teonom ...”⁶⁰. Prin Dumnezeiasca Liturghie, prin Tainele și prin toate slujbele ei, Biserica Ortodoxă propune omului modern secularizat un mod autentic de raportare la viață și la existență, care este de fapt modul de viață teonom, avându-l pe Dumnezeu așezat în centrul vieții lumii și existenței umane. Ortodoxia propune din această perspectivă omului modern secularizat, „o civilizație teonomă și teocentrică”⁶¹.

O importanță majoră trebuie apoi acordată de către preoții din diaspora Sfintei Taine a Mărturisirii, cunoscând faptul că această Sfântă Taină este modul cel mai bun și mai direct de a comunica cu oamenii, nu numai în ceea

⁵⁸ Protoprezbiter profesor dr. Gheorghios D. METALLINOS, *Parohia – Hristos în mijlocul nostru*, pp. 142-143.

⁵⁹ Protoprezbiter profesor dr. Gheorghios D. METALLINOS, *Parohia – Hristos în mijlocul nostru*, p. 145.

⁶⁰ Protoprezbiter profesor dr. Gheorghios D. METALLINOS, *Parohia – Hristos în mijlocul nostru*, p. 189.

⁶¹ Protoprezbiter profesor dr. Gheorghios D. METALLINOS, *Parohia – Hristos în mijlocul nostru*, p. 188.

ce privesc păcatele lor, ci și în ceea ce privesc problemele cu care aceștia se confruntă în mijlocul unei lumi străine⁶².

Importanța unui centru parohial permanent rămâne prioritară⁶³, în sensul în care creștinul ortodox din diaspora trebuie să se constituie în permanență într-un punct de reper în ceea ce privește legătura lui cu neamul românesc și credința sa ortodoxă, ori în diaspora, un centru parohial permanent având de îndeplinit și această exigență, de a-i menține pe români în unitate cu credința și neamul lor.

Cultivarea datinilor și ale tradițiilor populare în continuitatea Sfintei Liturghii, ca elemente de păstrare a identității naționale într-o lume pluriconfesională și multiculturală. Manifestările culturale, sociale și folclorice care se desfășoară în diaspora după terminarea Sfintei Liturghii și în continuarea acesteia au menirea să întărească conștiința națională și apartenența la valorile sacre tradiționale moștenite de la înaintași. Prefericitul Părinte Patriarh Daniel arăta în acest sens faptul că

„în bisericile ortodoxe românești din străinătate, românii simt bucuria regăsirii și trăirii credinței strămoșești, participă la viața liturgică și își alină dorul mistuitor după cei dragi și după locurile natale, își reconfirmă identitatea lor profundă și își redescoperă originile. Se adună mai ales în jurul unui preot de parohie, căruia îi spun în limba maternă nu doar păcatele la spovedanie, ci și problemele cotidiene. Prin cult, dar și prin evenimentele culturale și acțiunile social-filantropice, organizate de parohiile din diaspora română, sunt promovate valorile permanente ale Ortodoxiei și ale poporului român, limba română, toate acestea contribuind la păstrarea identității culturale, etnice și eclesiale a românilor din diasporă. Totodată, promovarea identității românești ortodoxe asigură o integrare socială în țările gazdă fără asimilare culturală și fără deznaționalizare”⁶⁴.

⁶² Protoprezbiter profesor dr. Gheorghios D. METALLINOS, *Parohia – Hristos în mijlocul nostru*, p. 149.

⁶³ Protoprezbiter profesor dr. Gheorghios D. METALLINOS, *Parohia – Hristos în mijlocul nostru*, p. 151.

⁶⁴ † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, „2021 – Anul omagial al pastorației românilor din afara României și Anul comemorativ al celor adormiți în Domnul; valoarea liturgică și culturală a cimitirelor”, p. 9.

Legătura românilor din diaspora cu familiile lor rămase în țară și cultivarea unității familiei trebuie să constituie îndemnul permanent al preoții români din diaspora de pe amvonul bisericilor unde slujesc. Părintele Patriarh îi îndeamnă în sensul acesta pe românii din diaspora

„să rămână permanent în contact cu cei dragi rămași în țară, pentru ca distanțele geografice mari să nu producă îndepărtare sufletească sau înstrăinare spirituală a unora față de alții și să se păstreze unitatea familiei”⁶⁵

Atenția deosebită îndreptată către educația copiilor și tinerilor, pentru că aceștia reprezintă prezentul și viitorul Ortodoxiei românești. Această responsabilitate este însă una deosebit de dificilă, dacă ținem cont de uriașele provocări pe care le întâmpină copii și tineri, în școală și în mediul social în care trăiesc⁶⁶. Așa cum îndeamnă Părintele Patriarh Daniel, copii și tinerii vor trebui învățați să prețuiască în primul rând valoarea familiei

„constituită din bărbat, femeie și copii, deoarece familia binecuvântată de Dumnezeu reprezintă spațiul intim cel mai de preț în care se exprimă iubirea conjugală, dar și dragostea părintească, filială și frățască”⁶⁷.

De asemenea, românii din diaspora trebuie să se străduiască a educa generația tânără

„în duhul iubirii de Dumnezeu, de Biserică și de neam și de a cultiva copiilor și tinerilor virtuți esențiale ca: dragostea și compasiunea, solidaritatea cu oamenii aflați în dificultate, blândețea, sinceritatea, curajul și încrederea”⁶⁸.

Cultivarea discernământului la nivelul fiecărui credincios, mai ales la nivelul tinerilor în ceea ce privește folosirea mediilor sociale, ispitele societății de consum și instaurarea unei vieți hiperindividualiste. În sensul acesta, tinerii mai cu seamă vor fi învățați ce înseamnă discernământul în

⁶⁵ † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, „2021 – Anul omagial al pastorației românilor din afara României și Anul comemorativ al celor adormiți în Domnul; valoarea liturgică și culturală a cimitirelor”, p. 9.

⁶⁶ Diacon Alexandru BRICIU, „Ortodoxia românească, prezență străveche”, p. 9.

⁶⁷ † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, „2021 – Anul omagial al pastorației românilor din afara României și Anul comemorativ al celor adormiți în Domnul; valoarea liturgică și culturală a cimitirelor”, p. 9.

⁶⁸ † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, „2021 – Anul omagial al pastorației românilor din afara României și Anul comemorativ al celor adormiți în Domnul; valoarea liturgică și culturală a cimitirelor”, p. 9.

folosirea tehnicii, a telefonului, a internetului și a celorlalte medii sociale, potrivit principiului biblic „toate-mi sunt îngăduite, dar nu toate-mi sunt de folos” (I Corinteni 6, 12). Biserica propune în fața tuturor tendințelor de depersonalizare și de rupere a sentimentului comunitar pe care îl provoacă mediile de socializare on line, experiența omului cu Dumnezeu ca

„o experiență personal-comunitară, directă, în timp ce experiența omului prin medii rămâne una indirectă”⁶⁹.

Biserica va trebui de asemenea să găsească soluții pentru fenomenul emigrației, pentru a se evita pe viitor efectele negative ale acestui fenomen, precum: părinți vârstnici, bolnavi și neajutorați, „abandonați” de proprii lor copii, copii rămași în țară triști, singuri, cu bunicii lor sau în familii monoparentale, ca urmare a emigrării ambilor părinți sau doar a unuia dintre aceștia. Bisericii îi revine sarcina de a umple aceste goluri și de a suplini aceste lipsuri prin vizite pastorale, activități recreative pentru copii și tineri, dialog duhovnicesc, caritate creștină și filantropie.

8. Concluzii

Diaspora ortodoxă marchează o nouă provocare misionară pentru Biserica Ortodoxă a secolului XXI, prin aceea că ea cheamă Biserica în lume, o scoate din eventualele limite naționale și etnice și o plasează într-un cadru aproape apostolic de misiune și propovăduire. Scenariul misionar din diaspora este unul imprevizibil, mereu atipic și care face ca lucrarea misionară să se desfășoare într-un cadru plurireligios, multiethnic sau, uneori, chiar ostil incursiunii misionare într-o anumită zonă geografică.

Diaspora ortodoxă este un efect al misiunii Bisericii care a biruit vitregiile vremurilor și nu și-a uitat fiii plecați departe de țară. Dincolo de problemele canonice pe care le ridică, trebuie să vedem lucrarea vie a Bisericii Ortodoxe care, din motive inițial exterioare ei (migrația), a ajuns să fie trăită și tot mai prezentă în ținuturi unde până acum 20-30 de ani Ortodoxia era cunoscută prea puțin sau doar din auzite și din cărți.

Misiunea din trecut a Bisericii în diaspora și misiunea actuală au în comun continuitatea, iar ceea ce le diferențiază este amploarea. Astăzi, Biserica Ortodoxă Română nu este prezentă doar în marile capitale

⁶⁹ Cristinel IOJA, *Homo economicus. Iisus Hristos, sensul creației și insuficiențele purului biologism*, p. 227.

europene, ci se face simțită prin sutele de parohii ortodoxe române din statele Uniunii Europene și nu numai.

Misiunea Bisericii în diaspora este un proces evolutiv, încă activ, ce s-a dezvoltat din nevoia spirituală a celor plecați departe de țara lor și din necesitatea unei vieți duhovnicești reale. În diaspora, Biserica Ortodoxă se confruntă mai intens cu provocările secularizării și cu efectul acestora asupra credincioșilor ei. De aceea, misiunea pe care o desfășoară este una de adaptare și uneori atipică, în comparație cu misiunea din țara noastră.

RECENZII

Pr. Dr. Pavel Vesa, *Arhimandritul Patrichie Popescu (1809-1862): după documente, manuscrise, corespondență*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2019, ISBN 978-606-9052-06-8, 277 pp.

În cursul anului 2019, la Editura Arhiepiscopiei Aradului apărea lucrarea *Arhimandritul Patrichie Popescu (1809-1862): după documente, manuscrise, corespondență* având ca autor pe cunoscutul istoric bisericesc Pr. Dr. Pavel Vesa (1955-2013). Deși rămasă la nivel de manuscris, datorită amabilității doamnei preotese Florica Vesa care a pus la dispoziție formatul electronic al acestei cărți, părintele Protos. Dr. Nicolae M. Tang s-a îngrijit de tipărirea prezentului volum. Publicarea acestei lucrări în anul 2019 nu este una întâmplătoare, ci ea a fost gândită în contextul împlinirii a 210 ani de la nașterea arhimandritului Patrichie Popescu.

Cartea este unică și se constituie într-o monografie completă ce abordează personalitatea și activitatea arhimandritului Patrichie Popescu, după cum reiese din documentele și manuscrisele vremii. Prefața semnată de Protos. Dr. Nicolae M. Tang evidențiază scopul lucrării: pe de-o parte distinge profilul arhimandritului Patrichie Popescu în contextul bisericesc, social și politic din secolul XIX, iar pe de altă parte reliefează contribuția părintelui Pavel Vesa în domeniul istoriei ecleziasticii din părțile Aradului.

În ansamblu, cartea poate fi structurată în două părți. În prima parte, autorul tratează în detaliu viața și activitatea omului, profesorului și clericului Patrichie Popescu, pe parcursul a șapte capitole. Capitol I al volumului evidențiază stadiul cercetării și reperele istoriografice legate de personalitatea sa. Deși s-a scris foarte puțin despre Patrichie Popescu și fără a se insista asupra perioadei când a administrat Eparhia Aradului, autorul își fundamentează monografia pornind de la simple mențiuni în diverse lucrări de specialitate și ajungând până la studii și articole care surprind o parte din aspectele activității celui care constituie subiectul acestei cărți. Capitolul II conturează o biografie intelectuală ce însumează pe lângă

amănunte ce țin de nașterea, parcursul intelectual sau intrarea în sfera publică, și detalii atât din activitatea didactică cât și din perioada în care a fost administrator al diecezei Caransebeș-Vârșeț, interval din care datează primele schimburi epistolare între Patrachie Popescu și Andrei Șaguna.

Al III-lea capitol surprinde contextul politic și bisericesc al Eparhiei Aradului la începutul secolului al XIX-lea, care a însemnat debutul unei îndelungate mișcări de emancipare națională și bisericească. Totodată este precizat momentul vacantării scaunului episcopal din Arad și cel al numirii lui Patrachie Popescu ca administrator eparhial. Capitolul IV constituie o prezentare amănunțită a celor trei ani în funcția de administrator al Episcopiei Aradului, în care a dovedit mult zel, mai ales în dorința de a contribui la emanciparea românilor din eparhia arădeană. Părintele Pavel Vesa structurează scurta dar bogata activitate ca administrator eparhial pe mai multe domenii: activitatea în domeniul bisericesc și administrativ; activitatea economică a eparhiei precum și situația materială a acesteia în general și a clerului în special; activitatea din domeniul cultural; activitatea din cadrul învățământului teologic și laic, îngrijindu-se de Institutul Teologic, Preparandie și de Școlile poporale; aplanarea diferitelor conflicte din parohiile mixte româno-sârbe și nu puțin importanta activitate de sprijinire a Reuniunii Femeilor Române, arhimandritul Patrachie Popovici fiind un susținător implicat în special în acțiunile caritative promovate de această asociație.

Capitolul V al cărții analizează sumar implicația arhimandritului Patrachie Popescu în mișcarea pentru separație ierarhică, situându-se astfel pe o poziție similară cu cea a episcopului și mai apoi viitorului mitropolit Andrei Șaguna. Al VI-lea capitol pune în lumină încercările celor din Arad și Timișoara pentru alegerea în demnitatea de episcop a arhimandritului Patrachie Popescu. Românii din Eparhia Aradului se simțeau apropiați de acesta, motiv pentru care în frunte cu conducătorii bisericești de atunci inițiază demersurile în vederea numirii lui Patrachie Popescu la Arad, propunere neacceptată de ierarhia sârbă. Autorul, în mod obiectiv, prezintă de cealaltă parte și opunerea consistoriului de la Oradea vizavi de această propunere.

Ultimul capitol tratează partea finală a vieții arhimandritului Patrachie Popescu. Intrând în dizgrația patriarhului Iosif Raiacici este înlăturat din cursa pentru scaunul episcopal al Aradului și pus stareț în îndepărtata mănăstire Ghergheteg din Sirmiu, unde va trăi o viață amară vreme de încă

zece ani. La această mănăstire, în vârstă de 53 de ani, își găsește sfârșitul, departe de românii pentru a căror propășire și bunăstare, în toate privințele, și-a jertfit întreaga viață.

Această primă parte a lucrării se încheie cu anumite concluzii considerate necesare de către autor. Aici este prezentat un moment inedit din memoriile mitropolitului Andrei Șaguna vizavi de relația sa cu arhimandritul Patrichie Popescu și de episodul regretabil al refuzului de numire în scaunul episcopal de la Arad.

Partea a doua a volumului o reprezintă anexele, care se constituie dintr-o înșiruire de documente legate de viața și activitatea arhimandritului Patrichie Popescu. Această parte este structurată, de asemenea, pe trei capitole. În cel dintâi capitol sunt expuse circulare aparținând arhimandritului Patrichie Popescu. Capitolul al doilea prezintă o serie de circulare ale Consistoriului Eparhial din perioada august 1850 – mai 1852. Ultimul capitol pune în lumină o parte din corespondența sa cu diferite personalități bisericești sau laice ale vremii precum: mitropolitul Andrei Șaguna, Ghenadie Popescu, Iosif Raiacici, Atanasie Șandor și alții.

Lucrarea aceasta, dedicată arhimandritului Patrichie Popescu este una deosebit de importantă și necesară nu doar în spațiul teologic academic. În acest spațiu cercetarea merită continuată, iar dezbateră pe marginea acesteia rămâne deschisă. Monografia aceasta devine prin conținutul său istoric și prin modul științific de redactare, având pe lângă cercetarea arhivistică, peste patruzeci de cărți și articole la bibliografie, la care se adaugă cele câteva sute de trimiteri și note bibliografice, un reper pentru Arhiepiscopia Aradului și pentru teologii pasionați de cercetarea istorică. Părintele Pavel Vesa, prin această carte pusă la îndemâna noastră, ne oferă noi perspective pentru cercetarea istorică în general și pentru istoria ecleziastică arădeană în special. Pentru foarte puțini episcopi sau în cazul de față administratori eparhiali ai Aradului avem monografii cu viața și activitatea lor. În acest context, considerăm necesară o continuare pe această direcție a demersului început de părintele Pavel Vesa.

Drd. Alin-Florin CIOTEA

Arhim. dr. Dosoftei Șcheul, *Slujirea misionară a Mitropolitului Iosif Naniescu*, Colecția „Episteme”, nr. 42, Editura Doxologia, Iași, 2020, ISBN 978-606-666-944-3, 360 pp.

Cea de-a doua jumătate a sec. al XIX-lea a reprezentat pentru istoria românilor o perioadă extrem de frământată, cu multe schimbări sociale și politice și provocări de tot felul. Într-un astfel de context, în anul 1875 urcă pe tronul mitropolitan al Moldovei Sfântul Ierarh Iosif Naniescu, cunoscut și sub numele de „cel milostiv”. Slujirea misionară, socială și filantropică a acestui ierarh a marcat istoria Moldovei pentru ultimele decade ale veacului al XIX-lea. În decursul timpului au fost făcute diverse evaluări asupra bogatei și complexe activități, însă până la lucrarea de față nu s-a realizat o monografie completă asupra personalității și activității sale.

Canonizarea recentă a vrednicului ierarh impunea o monografie completă și actualizată, ceea ce s-a și realizat prin lucrarea părintelui arhim. dr. Dosoftei Șcheul, Mare Eclesiarh al Catedralei Mitropolitane din Iași. Lucrarea este elaborată pe baza unei bogate bibliografii constituită din documente de arhivă, corespondența personală a mitropolitului păstrată în fondurile Academiei Române, cărți și tratate de specialitate, studii și articole legate de temă, precum și monografiile și referințele științifice și publicistice legate de personalitatea mitropolitului moldovean. Parcurgerea unei astfel de bibliografii a dat posibilitate autorului să realizeze o lucrare care să stârnească interesul teologilor și istoricilor deopotrivă.

Prezentarea slujirii pastoral-misionare și social-filantropice a sfântului ierarh oferă cititorului neavizat, dar și specialistului portretul-icoană a celui ce a fost o personalitate a Bisericii și culturii românești din veacul al XIX-lea. Metodele folosite în cercetarea și expunerea conținutului acestei lucrări conduc la realizarea unei prezentări cât mai apropiate de adevărul istoric. Cel puțin trei metode principale de cercetare sunt regăsite în monografia de față: metoda expozitivă, metoda comparativă și metoda critică, metode care înscriu cercetarea aceasta într-o abordare științifică evidentă.

Ca orice lucrare științifică și cea de față începe prin prezentarea contextului social-politic al sec. al XIX-lea în general, dar și în mod particular al vieții bisericești din Moldova. Alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domnitor ale celor două provincii românești, Moldova și Țara

Românească, dar și instaurarea monarhiei în România sunt evenimente cu profunde reverberații în viața socială și bisericească a românilor din cele două principate.

Capitolul 2 expune viața, formația și activitatea mitropolitului Iosif Naniescu din anii copilăriei și continuând cu intrarea în cinul monahal, alegerea ca episcop de Argeș și, mai apoi, alegerea ca mitropolit al Moldovei.

Capitolul 3 înfățișează preocupările pastoral-misionare ale mitropolitului concretizate prin cuvântările sale din Senatul României și din cadrul ședințelor Sfântului Sinod, toate convergând spre apărarea intereselor clerului, care în acea perioadă avea o situație precară, atât materială cât și socială. Partea a doua a acestui capitol analizează scrisorile sale pastorale și ele la rândul lor mijloace de susținere a slujirii pastoral-misionare.

Capitolul 4 aduce în atenția cititorului eforturile vrednicului mitropolit pentru reabilitatea învățământului teologic din Moldova. Pentru a face față exigențelor pastoral-misionare impuse de acele vremi, dar și pentru a responsabiliza viitorii slujitori ai altarelor, mitropolitul Iosif Naniescu inițiază o amplă reformă a sistemului de învățământ teologic. Culturalizarea clerului era una din direcțiile urmărite. Asigurarea unei baze materiale competente este o altă direcție în reforma întreprinsă de vrednicul ierarh. Învățământul monahal, precum și Școala de cântăreți bisericești din Iași sunt tratate separat în cadrul aceluiași capitol.

Capitolul 5 este legata de editarea periodicului eparhial intitulat *Revista teologică* având ca redactori pe profesorii de la Seminarul „Veniamin Costachi” din Iași, Constantin Erbiceanu și Dragomir Demetrescu. Mitropolitul Moldovei se implică personal în editarea acestei reviste susținând-o prin publicarea discursurilor și a pastoraletelor sale și printr-o atentă și îndeaproape supraveghere. Revista va publica studii de teologie sistematică, istorică și liturgică, multe dintre ele stând la baza constituirii teologiei academice românești. Șirul studiilor va fi completat prin numeroase traduceri din limba greacă, biografii ale unor dascăli greci și prin acte oficiale referitoare la istoria neamului și Bisericii. Astfel, periodicul va deveni o sursă de educare și culturalizare a clerului și poporului. Pe lângă aceasta, revista va revigora viața morală și duhovnicească a eparhiei, mai ales, prin predicile și cuvântările mitropolitului, dar și prin cele ale unor slujitori de seamă. Paginile revistei oglindesc și o intensă activitate misionară și apologetică. Toate acestea sunt

susținute de vrednicul mitropolit, *Revista teologică* fiind pentru el un excelent mijloc de îndeplinire a slujirii sale misionare.

Capitolul 6 se oprește asupra slujirii filantropice a marelui mitropolit concretizată în două mari direcții: grija față de mănăstiri și de obștile monahale, și ajutorarea elevilor nevoiași și a săracilor.

Capitolul 7 descoperă latura edilitară a mitropolitului Iosif Naniescu arătată, mai ales, prin reconstrucția catedralei mitropolitane, căreia îi consacră o impresionantă ceremonie de sfințire, la data de 23 aprilie 1887. Mitropolitul se îngrijește și de înfrumusețarea și împodobirea catedralei sale prin obiecte de cult, icoane, pictură, înființarea unui cor bărbătesc și a unui mixt și chiar prin readucerea osemintelor ctitorului ei, mitropolitul Veniamin Costachi. Toate acestea mitropolitul le pune în slujba misiunii sale sfinte și întărirea poporului, pentru care și așază în această măreață catedrală moaștele Cuv. Parascheva.

Capitolul 8 prezintă ultima parte a vieții sfântului mitropolit, cuvioasa sa adormire, slujba înmormântării, dar și demersurile întreprinse în vederea canonizării acestuia, lucru început după anul 1990. La fel, capitolul prezintă și proclamarea oficială a canonizării sale, la data de 25 martie 2018. În 22 mai 2018 are loc proclamarea canonizării Sfântului Iosif cel Milostiv în satul natal Răzălăi, din Republica Moldova, fapta asupra căruia insistă autorul acestei monografii.

Urmează concluziile cercetării, după care câteva anexe care întregesc monografia, înscriind-o în șirul monografiilor științifice. Anexa I cuprinde o amplă bibliografie a *Revistei teologice*, înființată de mitropolitul Iosif Naniescu. Anexa II cuprinde donațiile sale de carte către Academia Română. Anexa III cuprinde documente și poze inedite cu privire la catedrala mitropolitană, înhumarea mitropolitului, exhumarea sfintelor sale oseminte în vederea canonizării, iar anexa IV cuprinde *Tomosul de canonizare*. Monografia se încheie prin detalierea bibliografiei cercetate.

După cele prezentate putem concluziona că avem de a face cu o monografie atât științifică, cât și hagiografică. Autorul reușește, în mod fericit, să îmbine istoria cu hagiografia. Adevărul istoric nu este evitat, ci îmbrăcat într-un limbaj bisericesc, demn de prezentarea unei astfel de personalități trecută în rândul sfinților. Prezentarea vieții și activității marelui mitropolit este făcut cronologic, însă cu o atentă evaluare din partea

autorului, care se dovedește, astfel, și un bun cercetător. Putem afirma că monografia de față este aproape exhaustivă, explorând toate etapele vieții sfântului mitropolit, cu atât mai mult cu cât, palierele bibliografice sunt diverse și numeroase.

Așadar, prin modul de abordare, dar și prin rigoarea științifică cu care este expusă, prezenta lucrare se înscrie ca o cercetare de referință în domeniul istoriografiei ecleziastice.

Protos. Lect. Univ. Dr. Nicolae M. TANG

**«Cu iubire tandră, Elisabeta» «Mereu al tău credincios, Carol»
Correspondența perechii regale. Ediție de Silvia Irina Zimmermann și
Romanița Constantinescu, Volumul I. 1869-1888, Humanitas 2020, 374
p. și Volumul II. 1889-1913, Humanitas 2021, 428 pp.**

Sunt atât de bine sau cel puțin în parte cunoscute publicului român, figurile regale emblematice ale lui Ferdinand „Întregitorul” și Maria, „Împărăteasa” României Mari. Imaginea acestei perechi regale, care a pus o pecete puternică și de neînlăturat pe sufletul românesc, a lăsat cumva în umbră perechea regală dinaintea lor, cea a primului rege, Carol I, și a reginei sale, Elisabeta, într-o Românie independentă în sfârșit și care începe să se afirme cu mare putere între celelalte state ale Europei.

În acest sens, demersul editorial făcut de Silvia Irina Zimmermann și Romanița Constantinescu, prin cele două volume apărute la Editura Humanitas: «Cu iubire tandră, Elisabeta» «Mereu al tău credincios, Carol» *Correspondența perechii regale. Volumul I. 1869-1888 și Volumul II. 1889-1913*, este salutară.

Osteneala traducerii, cercetării, decelării și editării corespondenței atât de bogate a perechii regale Carol I și Elisabeta, au purtat-o, prin apariția acestor două consistente volume, Silvia Irina Zimmermann și Romanița Constantinescu.

Silvia Irina Zimmermann a studiat la Sibiu și Marburg filologia germană și engleză, istoria artei și sociologia și este doctor în literatura germană cu o teză de doctorat susținută la Universitatea din Marburg, despre opera

literară a lui Carmen Sylva – numele artistic al reginei Elisabeta. A publicat, de asemenea, mai multe cărți despre personalitatea primei regine a României, pe care a studiat-o cu asiduitate și a creat și coordonat Centrul de Cercetare „Carmen Sylva” al Arhivei Princiare de Wied din Neuwied.

Romanița Constantinescu a studiat romanistica și germanistica, atât la Universitatea din București, cât și la cea din Freiburg im Breisgau. A publicat lucrări și studii consistente de limologie și despre literatura Primului Război Mondial.

Având un astfel de „palmares” de interes și cercetare, demersul celor două ostenitoare din lucrarea de față este cu atât mai vădit de luat în seamă.

Dincolo de dragostea tandră și plină de grijă și respect, dar și de tensiunile, dezamăgirile și răceala care transpar din corespondența celor două capete încoronate, scrisorile acestea, la vremea scrierii lor - atât de personale și ținând de intimitatea matrimonială, constituie pentru publicul de azi și mai ales pentru cei interesați de istoria acelei perioade, veritabile documente istorice de epocă ce luminează și umplu de viață și emoție toate evenimentele istorice naționale cărora le-au fost martori și făptuitori.

Principele Carol din familia Hohenzollern-Sigmaringen ajunge domn al României Mici în anul 1866. În 1869 se căsătorește cu prințesa Elisabeta de Wied. După declararea independenței țării în urma Războiului de Independență din 1877-1878, în anul 1881, odată cu proclamarea Regatului României, principele Carol este încoronat ca primul rege al țării.

Începând cu anul 1880, regina Elisabeta va publica sub pseudonimul literar „Carmen Sylva”, numeroase opere literare, îndeosebi în limba germană, câștigând în scurt timp, în țară și străinătate, faima de regină-poetă și scriitoare a Regatului României.

Întrucât atât regele Carol, cât și regina Elisabeta, proveneau din familii princiare germane, corespondența lor este scrisă în limba maternă, germana. Din vasta lor corespondență aflată în grija Arhivelor Naționale ale României, asupra cărora s-au aplecat cu multă osârdie cele două cercetătoare, s-a păstrat un fond epistolar bogat al reginei Elisabeta către soțul ei – 432 de scrisori, telegrame și bilete și un fond epistolar mult mai sărac, cel al scrisorilor regelui Carol adresate reginei – 52 de scrisori. În cele două volume au fost alese 313 dintre scrisorile și telegramele reginei adresate regelui. În schimb, scrisorile regelui Carol au fost preluate integral – toate cele 52. Din păcate, o mare parte din scrisorile regelui nu s-au păstrat.

Corespondența perechii regale, păstrată și editată acum în limba română în această carte, se întinde pe aproape întreaga perioadă a căsniciei lor – 44 din cei 45 de ani.

În linii mari, corespondența perechii regale poate fi însumată în câteva perioade mai importante și care de asemenea au cerut relația epistolară.

1. Scrisorile prințesei Elisabeta de Wied din timpul logodnei: octombrie – noiembrie 1869.

2. Corespondența din timpul sarcinii reginei Elisabeta cu principesa Maria – 1870 și cele din perioada tratamentului din Italia – prima jumătate a lui 1872, precum și cea din timpul manevrelor militare, la care participă Carol în a doua jumătate a aceluiași an.

3. Corespondența din timpul șederii Elisabetei Doamna și a fiicei sale la Neuwied, în vizită la rudeniile sale – 1873.

4. Corespondența princiară între Sinaia și București: 1875-1876.

5. Corespondența foarte consistentă a perechii regale din perioada Războiului de Independență și a Congresului de pace de la Berlin: 1877-1878.

6. Corespondența din perioada de tratament medical a reginei Elisabeta în Țările de Jos – 1879. Mai apoi din Casa Princiară de Wied – 1883 și Sinaia: 1885-1886 și iar de la tratament, din insula Sylt – 1888.

7. Scrisorile din perioada disputei pentru alegerea unei consoarte pentru principele moștenitor al tronului României, Ferdinand: 1889-1890, cât și din perioada exilului și a unei foarte grele boli a reginei Elisabeta, la Veneția și Segenhaus: 1891-1894. Acest fond epistolar este cel mai consistent – 163 de scrisori, dintre care s-au păstrat doar 15 ale Regelui.

Ciclul epistolar se încheie cu scrisoarea reginei Elisabeta din iulie 1913, când regele Carol era prins în al doilea Război Balcanic, sub forma unui testament și rugăciune: „Dumnezeu să vegheze asupra țării noastre și destinului ei. A ta, Elisabeta”. (Vol. II, p. 418)

Atât scrisorile reginei, cât mai ales ale regelui, constituie fără tăgadă un material important pentru istoriografie. Regele Carol chiar precizează aceasta, în câteva locuri din corespondența sa, încât cercetătoarea Zimmermann presupune chiar că el a făcut în acest sens o selecție între scrisorile sale personale, cu scopul de a le păstra pentru mai târziu, ca documente istorice. (Vol. I, p. 8)

La 2 septembrie 1877, regele Carol începe atât de impresionant scrisoarea trimisă de la Poradim, Bulgaria, unde se afla Cartierul General al Înaltului Comandant ruso-român al Armatei de Vest: „Sub tunetul de

tunuri, care răsună de azi dimineață, de la orele 6 dinspre Lowca, îți scriu aceste cuvinte”. (Vol. I, p. 166)

În încercările războiului pe care îl conducea, Elisabeta își încurajează augustul soț: „Dragul meu drag și iarăși drag! Vestea de ieri seară m-a tulburat, dar nu m-a descurajat. Reduta va cădea cu siguranță (*e vorba de Plevna, n.n.*), încă un asalt cutezător și e a noastră! Este însă foarte greu să pierzi atâtea vieți. Dumnezeu știe de ce lasă să fie secerați așa ai noștri, poate că este un sens aici, deși nu putem înțelege. Dacă însă fiecare redută ne costă atâtea vieți omenești și e foarte greu, totuși și pe ei îi costă și mai multe. Să nu te temi, căci nu ne lipsește curajul, stăm unde ne este locul și muncim. Trimite-i pe toți răniții departe de câmpul de luptă, avem acum mult spațiu și îi așteptăm cu nerăbdare. Aproape toate spitalele sunt acum goale.” (21 octombrie 1877) (Vol. I, p. 192)

În toiul războiului și al grijii pentru răniții veniți de pe linia frontului, regina, care se îmbolnăvise subit, strigă: „Sunt exasperată că trebuie să stau culcată acum, când astă dimineață sosesc o mulțime de răniți, unii pentru baraca-spital. Dar este de neconceput să mă mișc.” (Vol. I, p. 199). Acum înțelegem de unde și-a luat exemplul pe care l-a rodit minunat regina Maria a României, care i-a urmat. În nesiguranța și iureșul evenimentelor războiului, care se succedau cu repeziciune, Elisabeta spune minunat: „Ah, numai dacă s-ar putea ridica vălul de pe viitorul ce stă să vină – cum ne-am liniști!” (Vol. I, p. 276)

După căderea Plevnei și predarea conducătorului armatei otomane, Osman Pașa, în mâinile lui Carol, acesta îi descrie perechii sale un tablou înfricoșător al cruzimii războiului: „Mii de căruțe cu locuitorii care fugeau, femeile urlând și copiii plângând la marginea străzii, nenumărați prizonieri și transporturi cu răniți, morți și muribunzi de-a lungul drumului, răniții care gemeau și nu se mai puteau ține pe picioare, care răsturnate sub care se aflau oameni în viață, cai morți sau trăgând să moară, boi, bivoli, etc, peste tot jale și nenorocire, iar alături de toate acestea, explozia de bucurie a soldaților ruși și români, batalioanele înaintând în marș, însoțite de muzica militară, cazaci și călărași care încercau în zadar să facă ordine, tunuri distruse, mii de arme aruncate în jur, muniție împrăștiată ș.a.m.d. Ore întregi am petrecut în mijlocul acestui du-te-vino. Cu mare greutate mi se croi drum până la podul de peste Vid, unde l-am întâlnit pe Osman Pașa”. (Vol. I, p. 236-237)

Cuvintele reginei Elisabeta adresate soțului ei, Carol, într-o scrisoare din 15 noiembrie 1877, în toiul luptelor de la sudul Dunării, pe care le vom reda mai jos, sunt ca o pecete care exprimă în esență toată dragostea, luptele, dorințele, așteptările, tensiunile, dezamăgirile, reușitele și moștenirea pentru cei ce îi urmau, care răzbat din corespondența lor: „Dragul meu drag, unicul meu pe lume! Astăzi este aniversarea căsătoriei noastre, opt ani! Ar putea fi la fel de bine 14 ani, pentru câte am trăit în acest timp! Nu putem să ne plângem că viața noastră nu ar fi fost bogată și interesantă; sper ca la asfințitul vieții să privim cu plăcere și mulțumire înapoi, chiar și spre furtuni, căci le-am înfruntat împreună, unul lângă celălalt, și am avut mereu pace la bord! Ce primejdie să fie în valurile înalte, dacă tot trec și dacă ne poartă uneori la înălțime în loc să ne înghită? Până acum nu ne-au putut înfrânge și poate totuși vom ajunge, în sfârșit, odată, în port, unde să ne odihnim de marea oboseală!” (Vol. I, p. 214)

Toate aceste pun cu atât mai mult în evidență valoarea acestei lucrări și vrednicia ostenitoarelor apariții ei.

Pr. Lect. Univ. Dr. Ștefan NEGREANU

ANEXĂ FOTOGRAFICĂ

FAMILIA DIACONOVICI ȘI ROMÂNII DIN SREDIȘTEA MARE

Monumentul funerar al
lui Dimitrie Diaconovici
(decedat în 1837), notar la
Srediștea Mare, strănepotul
diaconului Vasile Loga.

	Jan	Feb	Mar	Apr	May	June	July	Aug	Sept	Oct	Nov	Dec	Total
Jan 4 - Jan 10 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Jan 11 - Jan 17 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Jan 18 - Jan 24 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Jan 25 - Jan 31 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Feb 1 - Feb 7 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Feb 8 - Feb 14 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Feb 15 - Feb 21 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Feb 22 - Feb 28 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Mar 1 - Mar 7 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Mar 8 - Mar 14 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Mar 15 - Mar 21 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Mar 22 - Mar 28 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Mar 29 - Mar 31 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Apr 1 - Apr 7 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Apr 8 - Apr 14 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Apr 15 - Apr 21 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Apr 22 - Apr 28 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Apr 29 - Apr 30 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
May 1 - May 7 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
May 8 - May 14 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
May 15 - May 21 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
May 22 - May 28 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
May 29 - May 31 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Jun 1 - Jun 7 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Jun 8 - Jun 14 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Jun 15 - Jun 21 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Jun 22 - Jun 28 - 1891	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	1200
Jun 29 - Jun 30 - 1891	100	100	100										

[illegible]

PREOTUL ILARION V. FELEA. PASTORAȚIE ȘI MISIUNE ÎN PAROHIA ARAD ȘEGA

Membrii Consiliului Parohial din Arad Șega
(sub îngrijirea cărora s-a zidit și s-a sfințit biserica)

Rândul de jos, de la stânga la dreapta: Dan Petru, Popa Petru, Simion Barna (prim-epitrop), Traian Pigli (director școlar), Pr. Ilarion V. Felea, Traian Vesa (învățător și cântăreț), Petru Duma (cântăreț), Gheorghe Demian (cântăreț), Atanasie Petcoviciu

Rândul din mijloc, de la stânga la dreapta: Petru Popa (crâșnic), Maria Hanga (prescurăriță), Dimitrie Cuzman, Lazăr Buneiu, Nicolae Purgea, Dimitrie, Țigu, Pavel Marcu, neidentificat (n.), n., n.

Rândul de sus, de la stânga la dreapta: n., n., Gheorghe Dan, n., Ilie Adrian, Mihai Marcu, Cornel Matei, Mihai Nețin

Oastea Domnului din Arad Şega.

Ctitorii bisericii din Arad Şega.

